

SOTSIAALNE EBAVÕRDSUS SOCIAL INEQUALITY

Kogumik analüüsib sotsiaalset ebavõrdsust Eesti ühiskonnas. Ebavõrdsust käsitletakse laias tähenduses — lisaks sissetuleku jaotumisele inimeste vahel pööratakse tähelepanu ka sotsiaalse, kultuurilise ja tervise ressursi jagunemisele. Samuti analüüsitakse ebavõrdsuse edasikandumist ühelt põlvkonnalt teisele.

Koostanud Statistikaameti rahvastiku- ja sotsiaalstatistika osakond (Mari Toomse, tel 625 8416).

The publication analyses social inequality in the Estonian society. Inequality is treated in a wider sense — besides the distribution of income between people attention is also paid to the distribution of social, cultural and health resources. The transition of inequality from one generation to the next is also analysed.

Compiled by the Population and Social Statistics Department of Statistics Estonia (Mari Toomse, tel +372 625 8416).

MÄRKIDE SELETUS **EXPLANATION OF SYMBOLS**

- ... andmeid ei ole saadud või need on avaldamiseks ebakindlad (põhinevad valimi vähem kui 20 isikul)
data not available or too uncertain for publication (based on 20–39 persons of the sample)
- () väheusaldusväärsed andmed (põhinevad valimi 20–39 isikul)
unreliable data (based on 20-39 persons of the sample)

Kirjastanud Statistikaamet, Endla 15, 15174 Tallinn,
analüüsi ja väljaannete talitus, telefon 625 9247
Toimetanud Taimi Rosenberg
Inglise keel: Ene Joon
Küljendus: Uku Nurges

*Published by Statistics Estonia, 15 Endla St, 15174 Tallinn,
Analysis and Publications Service, +372 625 9247
Edited by Taimi Rosenberg
English by Ene Joon
Layout by Uku Nurges*

Trükkitud Ofset OÜ, Paldiski mnt 25, 10612 Tallinn
Juuni 2007
*Printed by Ofset Ltd, 25 Paldiski Rd, 10612 Tallinn
June 2007*

ISBN 978-9985-74-413-0

Autirõigus/Copyright: Statistikaamet, 2007
Kaanefoto / Cover photo: Bulls Press

Väljaande andmete kasutamisel või tsiteerimisel palume viidata allikale
When using or quoting the data included in this issue, please indicate the source

SISUKORD

Saateks	4
Üldülevaade	5
Sissetuleku ebavõrdsus	10
Hariduslik ebavõrdsus	23
Ebavõrdsuse edasikandumine põlvest põlve	34
Ebavõrdsus tervises — lahendamata väljakutse	41
Kultuuriline ebavõrdsus	48
Sotsiaalne osalemine ja ebavõrdsus	58
Mõisted	69
Kirjandus	119

CONTENTS

<i>Foreword</i>	72
<i>Preamble</i>	74
<i>Income inequality</i>	78
<i>Inequalities in education</i>	86
<i>The transition of inequality from generation to generation</i>	93
<i>Inequalities in health: an unsolved challenge</i>	97
<i>Cultural inequality</i>	102
<i>Social participation — multiplying or balancing social inequalities?</i>	108
<i>Definitions</i>	116
<i>Bibliography</i>	119

SAATEKS

Kogumiku eesmärk

Hoolimata kiirest majanduskasvust ja madalast töötuse määrast on Eesti ebavõrdseima sissetulekujaotusega riike Euroopa Liidus. Rikkust tuleb küll juurde, kuid sellest ei saa osa sugugi kõik elanikud. Suur sotsiaalne ebavõrdsus vähendab ühiskonna sidusust ja on pikemas perspektiivis majanduslikult ebaefektiivne, sest ühiskonna ressursse ei kasutata optimaalselt. Kogumiku eesmärk on anda ülevaade ebavõrdsuse eri tahkudest Eesti ühiskonnas.

Vaatluse all on neli ressursi — materiaalne rikkus, tervis, sotsiaalsed sidemed ja kultuuri- lised ressursid (sh haridus). Igaühe puhul on vaadatud ressursi üldist jaotust Eesti ühis- konnas, seotust teiste ressurssidega ning seda, kuidas ressurss on jagunenud ühiskonna- gruppide vahel. Lähtutud on tänapäeval olulistest kihistavatest teguritest: sugu, rahvus, elukoht, sotsiaalne päritolu ja positsioon. Sotsiaalne positsioon mõjutab ressursside jaotust kõige enam, seetõttu on eraldi tähelepanu pööratud positsiooni ja sotsiaalse päritolu ehk vanemate ressursside seosele.

Seose mõiste on lähedalt seotud põhjuslikkuse ideega. Miks elavad naised kauem kui mehed? Miks on mitte-eestlased vaesemad kui eestlased? Ehk teisisõnu, milliste sotsiaal- sete mehhanismide toimimine viib ressursside sellise jaotuseni, nagu selles kogumikus kirjeldatud. Sellistele küsimustele vastamine on tihti üsna keeruline ega ole selle kogumiku otsene eesmärk. Kõigis peatükkides on võimalike mehhanismide üle küll arutletud, kuid nende tõestamine jääb juba erialase teaduskirjanduse hooleks.

Peatükkide ülevaade

Enne täpsemate ressursside juurde asumist annab esimene peatükk sotsiaalsest eba- võrdsusest üldise ülevaate. Olulisematest teoreetilistest seisukohtadest lähtudes on otsitud vastust küsimustele, kas ressursside ebavõrdne jaotumine ühiskonnas on paratamatu, kuidas ebavõrdsus tekib ja miks mõned riigid on ebavõrdsemad kui teised.

Temaatiliste peatükkide osa algab heaolu seisukohalt kõige olulisema ressursi — sissetuleku — ebavõrdsuse analüüsimisega. Põhjalikult on käsitletud sissetuleku jagunemist rahvastikurühmade vahel: kehvas olukorras on madalama haridusega, mittetöötavad ja Eesti äärealadel elavad inimesed. Autor järeldab, et vaesus tekitab vaesust ja sellest mõiarigist ei ole kerge pääseda. Teiste Euroopa riikidega võrreldes on Eestis ebavõrdsus suur ja ka sotsiaalsed siirded ei mängi selle vähendamisel väga suurt rolli.

Hariduslikku ebavõrdsust analüüsiv peatükk algab lasteaiaga ja huviharidusega, seejärel vaadeldakse tasemeharidust ning lõpetuseks elukestvat õpet. Autor leiab, et juba lasteaias on paremal sotsiaalsel positsioonil leibkondadest pärit lapsed paremas olukorras. Vähem edukate perede lapsed käivad harvemini lasteaias ning osalevad huvitegevuses, samuti on neil väiksem tõenäosus omandada haridus, mis tagaks hilisemas elus suurema sissetuleku ja parema sotsiaalse positsiooni.

Järgmine peatükk käsitleb põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust ehk ebavõrdsuse edasikandumist vanematelt lastele. Eesti ühiskond ja koos sellega tööturu struktuur on viimase poole sajandiga teinud läbi suuri muutusi. Sellega on kaasnenud peamiselt struktuurne mobiilsus ehk võimalus liikuda oma vanematest erinevale sotsiaalsele positsioonile tänu uute klasside tekkimisele ja vanade kadumisele. Eesti taasiseseisvumis- ajal on süvenenud haridusliku ebavõrdsuse põlvest põlve edasikandumine — kõrg- haridusega vanemate lapsed jõuavad endiselt palju suurema tõenäosusega ka ise kõrghariduseni kui ülejäänud.

Tervise ebavõrdsuse puhul on analüüsitud elanike tervise, tervislike eluviiside ja arstiabi kättesaadavuse seost sissetulekuga. Tulemused on ühesed: mida vaesem inimene on, seda halvem on tema tervis, seda harvem harrastab ta tervislike eluviiside ja seda rohkem takistusi kogeb ta arsti juurde pääsemisel. Autorid võrdlevad ka Eesti elanike tervist teiste riikide elanike omaga ja leiavad, et Euroopas jääb Eesti tervisenäitajatel viimaste hulka.

Kultuurilise ebavõrdsuse mõttes on kõige halvemas olukorras need, kes küll sooviksid kultuurist rohkem osa saada, kuid kelle jaoks ei ole see mingil põhjusel võimalik. Selgelt joonistuvad välja kultuuriliselt tõrjutud grupid: mitte-eestlased, kelle puhul saab tihti määravaks keelebarjäär, maaelanikud, kelle jaoks paljud kultuurisündmused toimuvad liiga kaugel, ning vanemad ja terviseprobleemidega inimesed, kellel on füüsiliselt raske kultuuri- üritusi külastada. Samuti on kultuuritarimine tugevalt seotud sissetulekuga. Paremini toimetulevad inimesed osalevad kultuurielus rohkem ja ka väärtustavad seda enam, mis võib olla üks põlvkondadevahelise ebavõrdsuse edasikandumise mehhanism.

Viimases peatükis on tähelepanu keskmes sotsiaalsed ressursid. Sotsiaalsetel ressurssidel on mitu dimensiooni, mis mängivad suhetes teiste ressurssidega erinevat rolli ja mida kõiki on oluline arvestada. Analüüsi tulemused kinnitavad juba teistes peatükkides ilmnenu seaduspära — neil, kellel on rohkem üht liiki ressursi, kipub enam olema ka teisi. Nii on teistest sotsiaalselt aktiivsemad ja võidavad seega ka enam sotsiaalsete võrgustike kaudu liikuvast infost ning sotsiaalsest toest kõrgemal sotsiaalsel positsioonil olevad ning suurema sissetulekuga inimesed.

ÜLDÜLEVAADE

Mari Toomse
Statistikaamet

Kõige üldisemalt tähendab sotsiaalne ebavõrdsus sotsiaalsete gruppide erinevusi (Martin 2004) — kellelgi on midagi rohkem kui teistel. See miski võib olla töö, vaba aeg, raha, teadmised, head sõbrad või ükskõik mis muu. Oluliste ressursside ebavõrdne jaotumine seostub tihti ebaõigluse ideega, mis erinevalt ebavõrdsusest on hinnanguline mõiste.

Ressursid ühiskonnas

Inimeste kasutada olevate ressursside all mõeldakse enamasti materiaalsel vara: sissetulekut, sääste, kinnisvara ja muud. Ja kuigi rahaline rikkus on tänapäeval kõige otsesemalt toimetulekuga seotud, mängivad tähtsat rolli ka sellised ressursid, mida ei saa käega katsuda — tervis, sotsiaalne ja kultuuriline osalemine. Sotsiaalsed ressursid tähendavad ühelt poolt kontakte, mille kaudu liigub oluline teave. Sõpradelt ja tuttavatelt saadud info võib näiteks aidata paremat tööd leida või soodsamaid lepinguid sõlmida. Sotsiaalsetel ressurssidel on aga ka teine, sisemine väärtus. Tugevad lähisuhted — toetav pere ja head sõbrad — pakuvad emotsionaalset tuge ja aitavad säilitada vaimset tasakaalu ka raskematel hetkedel. Hea tervis on teiste ressursside kasutamise ja ka nende kogunemise eeldus. Terviseprobleemid takistavad tihti tasuva töö saamist ja vähendavad võimalusi aktiivselt suhelda ning seeläbi sotsiaalseid sidemeid tugevdada. Kultuurilised ressursid tähendavad haridust, kultuuri tarbimist, maitset ja üldist haritust. Tänapäeva arenenud ühiskondades on haridus kõige olulisem tegur, millest sõltub otseselt sotsiaalne positsioon ja sissetulek.

Materiaalsed ressursid mõjutavad nii tervist kui ka kultuurilist osalemist. Väike sissetulek ei pruugi võimaldada tervislike eluviiside harrastamist. Terviseprobleemide korral võib rahapappus takistada ravimist. Riikides, kus kõigil inimestel ei ole sotsiaalkindlustust või kus arstiabi on osaliselt tasuline, ei pruugi kõige vaesematel elanikkonna kihtidel olla võimalik seda endale lubada. Samuti võib probleeme tekkida siis, kui lähim arst on kaugel ja sinna sõitmine kallis. Transpordiprobleemid on olulised ka kultuurilise osalemise puhul. Peale selle nõuab kultuurisündmustel osalemine ka rahalisi kulutusi nii otseselt piletihinna kui ka kaudselt riietusega seotud kulude näol.

Ressursside mitmekesisuse idee on sotsiaalteadustes viimastel aastakümnetel palju kõlapinda leidnud. Kõige tuntum ja süsteemsem neist lähenemistest on prantsuse sotsioloogi Bourdieu (1986) kontseptsioon kolme (hilisemates töödes ka nelja) liiki kapitalist — materiaalsest, kultuurilisest ja sotsiaalsest. Hiljem lisandus neile ka sümboliline kapital. Bourdieu nägi kultuurilist kapitali kui kombinatsiooni haridusest, kultuuriobjektidest (kunstiteostest jm) ning kasvatusena edasiantavatest hoiakutest, väärtustest ja oskustest, mis eristavad sotsiaalseid klasse ja aitavad kaasa sotsiaalse ebavõrdsuse taastootmisele. Sotsiaalse kapitalina käsitles ta inimese sotsiaalse võrgustiku suurust ja mitmekesisust. Hiljem on edasi arendatud just sotsiaalse kapitali mõistet, mis on populaarsust kogunud ka väljaspool teadusmaailma. Kui Bourdieu nägi sotsiaalset kapitali peamiselt instrumentaalsena ning analüüsis seda indiviidi tasemel, siis hilisemates käsitlustes (näiteks Coleman 1988) on rõhutatud sotsiaalse usalduse ja normide olulisust ning vaadeldud sotsiaalse kapitali kogunemist suuremate gruppide tasemel.

See kogumik lähtub küll nendest klassikalistest käsitlustest, kuid ei ole nendega identne. Seetõttu on kapitali asemel teadlikult kasutatud teoreetiliselt vähem laetud ressursi mõistet. Kui Bourdieu kultuurilise kapitali kontseptsioonis on tähtsal kohal mitteteadlikult edasiantav oskus õigesti rääkida, argumenteerida ja käituda, siis siin on nende aspektide uurimisest loobutud ning keskendutud haridusele ja kultuurilisele osalemisele ning eelistustele kui kergemini defineeritavatele ja mõõdetavatele. Sotsiaalsete ressursside puhul on pööratud tähelepanu peamiselt (lähi)suhete tugevusele, sotsiaalsele osalemisele ja usaldusele ning vähem normide ja suhete teabe vahendamise seotud rollile. Peale kolme klassikalise ressursi on vaadeldud tervist nii individuaalse kui ka kollektiivse väärtusena.

Miks ei ole kõik võrdne?

Ükski neljast ressursist ei ole jaotunud kõigile võrdselt. Samas ühiskonnas on eri rahvusest, erinevat sotsiaalset päritolu, sugu ja, mis kõige tähtsam, erineva sotsiaalse positsiooniga inimestel erinevas koguses materiaalseid, sotsiaalseid ja kultuurilisi ressursse ning tervist. Miks see nii on? Sotsiaalsest positsioonist sõltuvad paljud tervist mõjutavad tegurid, näiteks tervisekindlustuse olemasolu ja selle ulatus, töenäosus, et töötada tuleb tervist kahjustavas

keskkonnas, ja muu, mis omakorda mõjutab tervist. Sotsiaalse positsiooniga on seotud ka see, kellega inimesel on võimalik kokku puutuda ja sotsiaalseid sidemeid luua.

Inimese koht ühiskonnas ja tema materiaalsed ressursid on aga veelgi otsesemalt seotud. Mittetöötavate inimeste sissetulek on väiksem kui töötavate oma, kuid ka töötajate sissetulek varieerub väga suures ulatuses. Miks saavad inimesed erinevat palka? Muidugi sõltub inimese palk mingil määral temast endast, kuid enamik palgaerinevustest ei tulene siiski sellest, mis inimene ametikohta täidab, vaid sellest, milline see ametikoht on. Ehk teisisõnu sõltub töötasu suurus ametikoha positsioonist ametite üldises struktuuris. Näiteks saavad arhitektid igas riigis rohkem palka kui poemüüjad. Funktsionalistlikus nägemuses on ressursside ebavõrdne jagunemine ühiskonnas mitte ainult paratamatu, vaid ka ühiskonna toimimise seisukohalt vajalik (Davis, Moore 1945). Kui keerulisemad ja ühiskonna funktsioneerimise jaoks olulisemad ametid ei oleks paremini makstud, ei oleks ühiskonna kõige andekamad liikmed motiveeritud nende täitmiseks vajalike oskuste õppimiseks pikka haridusteed ette võtma ja hiljem neid positsioone täitma.

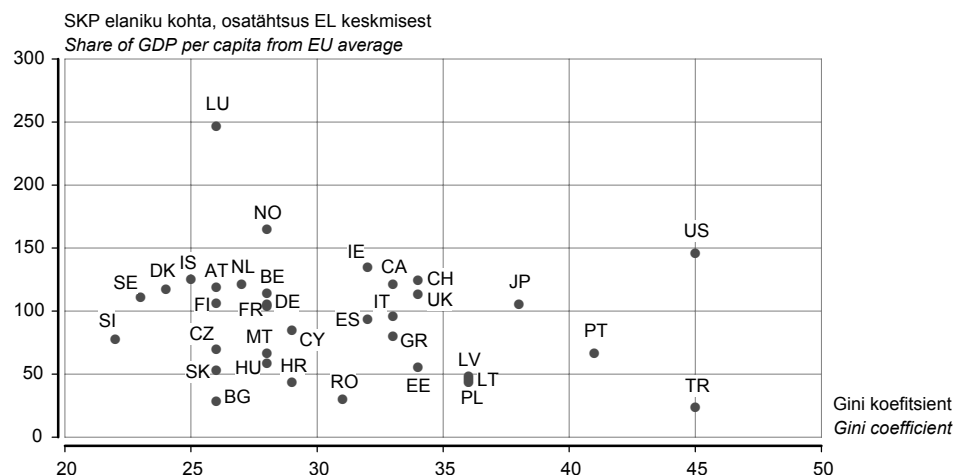
Selline ühemõtteline seisukohavõtt ei ole muidugi kriitikata jäänud. Mille järgi me saame objektiivselt otsustada, et üks amet on ühiskonna jaoks olulisem kui teine? Ja isegi kui saaksime, siis mille järgi määrata, kui palju kõrgem peaks selliste ametite palk olema? Kas selline korraldus on funktsionaalsusest hoolimata õiglane? (Tumin 1953) Sarnase teemaga tegeles poliitilise filosoofia vaatenurgast Rawls (1971), keda huvitas rikkuse õiglane jaotamine ühiskonnas. Kui peaksime otsustama, kuidas ühiskonda korraldada, aga ei saaks otsustada, kes me ise selles uues ja paremas süsteemis oleksime, siis ilmselt ei eelistaks me suurte sissetulekuerinevustega ühiskonda. Rawlsi arvates eelistaksime me sellist korraldust, kus rikkus oleks jaotatud võimalikult ühtlaselt ning sissetulekuerinevused oleksid õigustatud vaid siis, kui need lõppkokkuvõttes parandavad kõige vaesemate inimeste heaolu (näiteks võib lubada arstidele veidi suuremat sissetulekut, et motiveerida neid seda tööd tegema ja seeläbi teiste heaolu suurendama). Seega ei saaks ka võimalikult õiglases ühiskonnas läbi sissetuleku ebavõrdse jaotamiseta.

Ebavõrdsuse varieerumise põhjused

Tegelikkuses ei leidu ühtegi arenenud ühiskonda, kus rikkus ei oleks ebavõrdselt jaotunud ning katsed saavutada täielikku võrdsust on ebaõnnestunud. On riike, kus sissetuleku jaotus on väga ebavõrdne (näiteks Ladina-Ameerika), ning neid, kus erinevused on palju väiksemad (näiteks Skandinaaviamaad). Kui eeldada, et mingis ulatuses on ebavõrdsus ühiskonna toimimiseks vajalik ning funktsioon, mida see täidab, on kõigis ühiskondades sarnane, peaks ka ebavõrdsuse tase olema kõigis ühiskondades sarnane. Miks see siis nii ei ole?

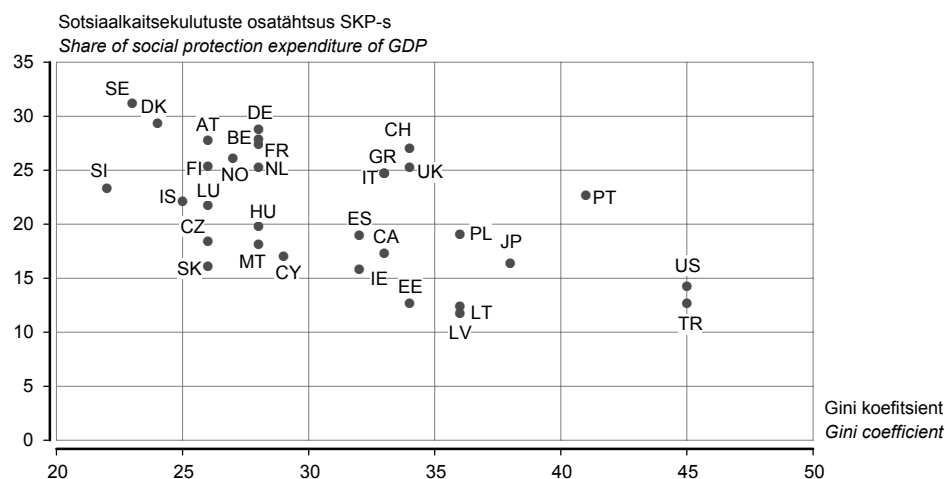
Võib näiteks oletada, et mida rikkam on ühiskond, seda rohkem on seda rikkust võimalik kõigi ühiskonnaliikmete vahel ümber jagada. Riikide rikkuse võrdlemiseks kasutatakse enamasti sisemajanduse koguprodukti (SKP) ühe elaniku kohta. Diagramm 1 kajastab riikide rikkust ja ühiskonna ebavõrdsuse taset (Gini koefitsient). Kasutatud on ainult arenenud riikide andmeid, et välistada riigikorra võimalikku mõju. Vähesel ebavõrdsusega riike on nii suurema kui ka väiksema SKPga riikide seas ja mingit olulist seost nende kahe näitaja vahel ei ole. Arenenud riikide puhul ei ole oluline mitte niivõrd see, kui rikas on riik, vaid see, mil määral seda rikkust ühiskonnaliikmete vahel ümber jagatakse. Seda illustreerib diagramm 2, kus arenenud riikide sissetuleku ebavõrdsust on võrreldud sotsiaalkaitsele tehtud kulutuste osatähtsusega SKPs. Mida rohkem kulutab riik pensionidele, toetustele ja sotsiaalkaitsele, seda ühtlasemalt jaguneb sissetulek, mida vähem riik aga sotsiaalkaitsele kulutab, seda suurem on ühiskonnas rikaste ja vaeste vahe.

Diagramm 1 **Gini koefitsient ja SKP osatähtsus Euroopa Liidu keskmises elaniku kohta, 2000–2005**
 Diagram 1 **Gini coefficient and share of GDP per capita from the European Union average, 2000–2005**

Allikas: Eurostat, CIA, ÜRO.
 Source: Eurostat, CIA, UN.

Diagramm 2 **Gini koefitsient ja sotsiaalkaitsekulutuste osatähtsus SKPs, 2000–2005**
 Diagram 2 **Gini coefficient and share of social protection expenditure of GDP, 2000–2005**

Allikas: Eurostat, ÜRO.
 Source: Eurostat, UN.

AT	Austria — Austria	IT	Itaalia — Italy
BE	Belgia — Belgium	JP	Jaapan — Japan
BG	Bulgaaria — Bulgaria	LT	Leedu — Lithuania
CA	Kanada — Canada	LU	Luksemburg — Luxembourg
CH	Šveits — Switzerland	LV	Läti — Latvia
CZ	Tšehhi — Czech Republic	MT	Malta — Malta
CY	Küpros — Cyprus	NL	Holland — Netherlands
DE	Saksamaa — Germany	NO	Norra — Norway
DK	Taani — Denmark	PL	Poola — Poland
EE	Eesti — Estonia	PT	Portugal — Portugal
ES	Hispaania — Spain	RO	Rumeenia — Romania
FI	Soome — Finland	SE	Rootsi — Sweden
FR	Prantsusmaa — France	SI	Sloveenia — Slovenia
GR	Kreeka — Greece	SK	Slovakkia — Slovakia
HR	Horvaatia — Croatia	TR	Türgi — Turkey
HU	Ungari — Hungary	UK	Suurbritannia — United Kingdom
IE	Irish — Ireland	US	Ameerika Ühendriigid — United States of America
IS	Island — Iceland		

Meritokraatia

Ebavõrdsuse idee hõlmab nii seda, kui ühtlaselt või ebaühtlaselt on rikkus ühiskonnas erinevate positsioonide vahel jagunenud, kui ka seda, millised on ühiskonnaliikmete võimalused nendele positsioonidele jõuda. Positsioone ja sellega koos ka ressursse võib ühiskonnas jaotada erinevate põhimõtete järgi. Võib lähtuda vanemate sotsiaalsest kuuluvusest, nagu seda tehti keskaegses Euroopas, või vanemate rikkusest, mis muutus oluliseks järgmistel sajanditel, kui ametlikud klassipiirangud vähenesid, või rahvusest, nagu seda tehti Hitleri Saksamaal. Privilegeeritud positsioonile jõudmisel võib samuti osutada oluliseks sugu (näiteks paljudes islamimaades), tutvused või võimed. Neist viimane — edu saavutamine tänu teadmistele ja oskustele — on demokraatia aluspõhimõtteid, mis on tänapäeval aktsepteeritud kõigis arenenud riikides. Sellist sotsiaalset korraldust, kus ihaldusväärseid positsioone jagatakse vaba konkurentsi korras neile, kes oma võimete poolest nende täitmiseks kõige paremini sobivad, nimetatakse meritokraatiaks (Swift 2004). Meritokraatlik ühiskonnakorraldus lähtub ühelt poolt õigluse põhimõttest anda igaühele võrdne võimalus. Teiselt poolt on meritokraatia tulus majanduslikus plaanis: kui töökohti jagatakse vaid võimekuse alusel, kasutatakse ühiskonna inimressursse optimaalselt ja ükski andekas laps ei lähe majandusele kaduma ainult seepärast, et ta on vähemusrahvusest või sündinud vaeses peres (*ibid.*).

Kuigi meritokraatia idee on Lääne ühiskonna põhiväärtustes ja maailmapildis sügavalt juurdunud, ei ole ükski riik seda veel täielikult saavutanud. On oletatud, et arenenud ühiskonnad muutuvad üha avatumaks ja saavutuslikkusele põhinevaks (Goldthorpe 2000). Põhjusi selleks on mitu. Ühelt poolt on muutunud sotsiaalsete positsioonide struktuur — üha vähem on tagasihoidlikult tasustatud töökohti põllumajanduses ja tööstuses ning üha enam on paremini makstud spetsialisti ametikohti. Tehnoloogia areng on tekitanud juurde palju kohustuslikust miinimumist kõrgemat haridust eeldavaid töökohti, mis on omakorda kaasa toonud haridusvõimaluste tohutu laienemise, et seda nõudlust täita. Kõikjal on suurenenud keskkoolide ja kõrgkoolide arv ning vähenenud tasulise hariduse osatähtsus. See annab palju suuremale hulgale noortest võimaluse oma võimeid arendada (*ibid.*).

Ometi näitavad uuringute tulemused, et nendest suurtest muutustest hoolimata ei ole meritokraatia Lääne ühiskonnas viimase viiekümne aastaga oluliselt suurenenud (Goldthorpe 2000). Tänapäeval jõuab märkimisväärselt rohkem vaestest peredest pärit lapsi kõrgemate haridustasemeteni kui pool sajandit tagasi, kuid rikkastest peredest laste hulgas on neid siiski märksa enam. Vaesest perest pärit lapse tõenäosus kesk- või kõrgharidus omandada on keskklassi lapse tõenäosusest ikka sama palju kordi väiksem kui enne haridusvõimaluste laienemist. Et sotsiaalse päritolu ja hariduse seos ei ole muutunud, ei ole muutunud ka päritolu ja hilisema töökoha seos — väikese sissetulekuga peredest noortel on endiselt märksa väiksemad võimalused saada juhi või spetsialisti töö. Lisaks päritoluga seotud erinevustele on paljud etnilised ja rassilised vähemused paljudes riikides koolis endiselt vähem edukad kui põlisrahvuse esindajad (Haezewindt 2004). Erandiks on soolised erinevused hariduses, mis on märkimisväärselt vähenenud ning paljudes riikides pöördunud naiste kasuks (Eurostat 2007). Sellest arengust hoolimata on naised paremini tasustatud töökohtadel endiselt alaesindatud.

Jääb muidugi võimalus, et vaesematest peredest pärit lapsed ongi vähem võimekad kui nende jõukamad eakaaslased ja edu saavutavadki vaid need, kellel selleks kõige rohkem eeldusi on. See ei vasta siiski tõele. Uuringutulemused näitavad, et keskklassi laste edu ei ole seletatav nende suurema intelligentsusega (Bowles, Gintis 2002). Milles on siis asi? Miks ei ole võimalused suurtest sotsiaalsetest muutustest hoolimata oluliselt võrdsemaks muutunud?

Kihistumise mehhanismid

Sotsiaalse kihistumise uurijad on välja toonud mehhanisme, mis toimivad varjatult ka siis, kui ühiskonnas üldiselt valitsevad egalitaarsed põhimõtted. Kõigepealt tuleb märkida, et kuigi suur osa haridusest, mis eelmise sajandi alguses oli tasuline, on nüüd tasuta, ei ole ka tasuline haridus kuhugi kadunud. Ja ka siis, kui haridus on suures osas tasuta, ei pruugi vaesemate piirkondade ja linnaosade koolid pakkuda samal tasemel haridust kui jõukamate piirkondade omad.

Peale raha puuduse võib asi olla ka info puuduses. Isegi kui haridus on tasuta, tuleb juba üsna varakult teha valikuid, mis võivad oluliselt mõjutada seda, millise taseme hariduseni laps lõpuks jõuab (Lucas 2001). Et vaesematest peredest pärit laste vanemad ei ole tihti ka ise selliseid valikuid teinud, ei pruugi nad teada, millised on õiged otsused ja millal need

tuleks teha. Info puudus on eriti oluline immigrantide peredes, kus vanemad on hariduse omandanud mõnes teises riigis ega ole uue asukohariigi haridussüsteemi loogikaga kursis.

Head nõuanded ja julgustus ei ole kindlasti kõik, mida vanemad lastele kodunt kaasa annavad. Palju on pööratud tähelepanu kodusest keskkonnast pärinevatele hoiakutele, oskustele, teadmistele ja väärtustele, mis võivad mõjutada võimalusi koolis edu saavutada. Üks mõjukamaid lähenemisi selles valdkonnas on Bourdieu (1973) käsitlus kultuurilisest kapitalist. Kultuuriline kapital hõlmab korrektset kõnemaneeeri, oskust mõista ja hinnata kultuuri, harjumust argumenteerida ja abstraktselt mõelda ning mitmeid muid teadvustamata elemente, mida kõrg- ja keskklassi vanemad oma lastele kasvatuse kaudu edasi annavad. Kasvatusega edasiantavad väärtused on olulised ka soolise ebavõrdsuse säilimisel. Teadmine sellest, millised on meeste ja millised naiste tööd, jõuab lasteni teadvustamata kanaleid pidi (Martin, Wood, Little 1990). Nendeks võivad olla lasteraamatud, poiste ja tüdrukute mänguasjad, filmid, olulised täiskasvanud, kellega laps kohtub jne.

Sugugi kõik autorid ei toeta kultuurilistel erinevustel ja väärtustel põhinevaid seletusi. Ratsionaalse valiku teooria kohaselt soovivad kõik vanemad, et nende lastel läheks koolis hästi, ning ka enamik lapsi püüab edu saavutada. Erinevat päritolu lapsed ja nende vanemad erinevad hoopis selle poolest, mida nad enda jaoks piisavaks eduks peavad (Goldthorpe 2000). Selle lähenemise järgi soovivad kõik vanemad, et nende lastel ei läheks neist halvemini. Erineval sotsiaalsel positsioonil tähendab see aga erinevaid asju. Seega on kõrgema hariduse omandamine jõukamatest peredest pärit lastele olulisem kui vähem edukate vanemate lastele.

Võimalikke põhjuseid, mis takistavad täielikku meritokraatiat saavutamast, on seega mitmeid. Ja kuigi teooriad lähenevad probleemile erineva nurga alt, ei tähenda see, et neil ei oleks ühisosa või et nad üksteist kindlasti välistaksid. Lapsed ja vanemad võivad küll teadlikult kulusid ja tulusid kaaludes teha otsuseid ühe või teise haridustaseme kasuks, kuid info, millest seejuures lähtutakse, ei ole tõenäoliselt kaugeltki täiuslik ning on ikkagi seotud vanemate endi kogemusega. Samuti ei pruugi täiuslik olla riski suuruse ja õnnestumise tõenäosuse hinnang, mida võib samuti mõjutada vähesest kultuurilisest kapitalist tingitud alistumine jne.

SISSETULEKU EBAVÕRDSUS

Piia-Piret Emois
Statistikaamet

Sissejuhatus

Sissetulek on ühiskonnas väga oluline ressurss. Sissetulek ja selle suurus on läbi aegade määranud teatud ulatuses ära inimese võimalused. Paraku ei ole ka tänapäeva ühiskonnas kõikide inimeste rahalised võimalused võrdsed. Leidub neid, kes peavad toime tulema oluliselt väiksema sissetulekuga kui äraelamiseks vajalik, kuid samas on ka neid, kelle sissetulek on tavainimese omast kümneid kordi suurem. Sissetuleku suurust mõjutavaid faktoreid on mitmeid. Erinevaid tegureid võib vaadata nii sissetuleku ebavõrdsuse põhjustena kui ka tagajärgedena, kusjuures tihti võib üks faktor olla nii põhjus kui ka tagajärg. Siinkohal keskendume pigem ebavõrdsust põhjustavatele teguritele.

Peatükis on vaadeldud sissetuleku jaotumist ühiskonnas. Samuti on püütud leida madalaima ja kõrgeima sissetulekuga elanikkonna ebavõrdsuse tekkimise põhjuseid. Esmalt on analüüsitud teatud tasemest madalama sissetulekuga inimesi (vaesust) ning seejärel on käsitletud ebavõrdsust konkreetsemalt, võrreldes madalaima ja kõrgeima sissetulekuga elanikkonda.

Sissetuleku ebavõrdsus maailmas

Nüüdisaegses ühiskonnas on materialistlik heaolu inimeste väärtushinnangutes üsna olulisel kohal. Väiksema sissetulekuga inimesed sooviksid teenida sama palju kui rikkad, suurema sissetulekuga inimesed tahaksid aga rohkem tarbida ning seetõttu ka rohkem teenida. Kui arvestada seda, kui palju aega inimesed oma majandusliku rikkuse suurendamiseks kulutavad, ning asjaolu, et rikkuse kasv on eksponentsiaalne (Barro, Sala-i-Martin 1995), ei ole materiaalse ebavõrdsuse üsna kiire kasv üllatav. Vaadates ebavõrdsuse probleemi maailma tasandil, ilmneb, et maailma rikkus on kogunenud väga väikese hulga inimeste kätte. Viimasest ÜRO Ülikooli Majandusuuringute Instituudi (UNU-WIDER) uuringust selgub, et aastal 2000 kuulus 2%-le maailma rikkaimale täiskasvanule rohkem kui pool maailma rikkusest. Võrdluseks võib välja tuua, et pooltele madalaima sissetulekuga täiskasvanutele kuulus vaevalt 1% maailma rikkusest (UNU-WIDER 2006).

Tuleb märkida, et rikkus, mis sisaldab nii rahalist kui ka mitterahalist vara, on laiem mõiste kui sissetulek. UNU-WIDERi uuring näitab ka seda, et sissetulek on riikides võrdsemalt jaotunud kui rikkus. Ebavõrdsust kirjeldab väga hästi Gini koefitsient, mis mõõdab ebavõrdsust skaalal nullist üheni ja on sissetulekute ebavõrdsuse korral tavaliselt 0,35 ja 0,45 vahel. Rikkuse ebavõrdsuse puhul varieeruvad Gini väärtused aga tavaliselt vahemikus 0,65 kuni 0,75. Rikkuse mõõtmine on üsna komplitseeritud, seetõttu keskendutakse siin üksnes sissetulekule ja sissetuleku ebavõrdsusele.

Selles peatükis on sissetulekut käsitletud kui netosissetulekut, mille hulka on arvatud palgatöö eest ja individuaalsest teisest tegevusest saadud sissetulek, omanditulu, sotsiaalsed siirded, teistelt leibkondadelt saadud regulaarsed rahalised maksed ja enamasti tulumaksu tagastuse summa, kust on maha arvatud leibkonna regulaarsed rahalised maksed teistele leibkondadele, varalt tasutud maksud ja tulumaksu juurdemaksed.

Sissetulekut mõõdetakse leibkonna tasandil. Need võivad aga üksteisest koosseisu ja suuruse poolest üsna palju erineda ja see muudab leibkondade ja nende sissetuleku võrdlemise raskeks. Sissetuleku võrreldavaks tegemisel nii leibkonna kui ka isiku tasandil tuleks arvestada kahte olulist aspekti. Esiteks mängib leibkonna sissetuleku suurusel suurt rolli leibkonna struktuur ja suurus. Teiseks kulutatakse osa leibkonna sissetulekust kogu leibkonna peale ja osa liikmete peale eraldi. Arenenud heaoluühiskonnas kulutatakse lapse peale väiksem osa leibkonna sissetulekust kui täiskasvanud liikme peale, mistõttu tuleks erinevatest leibkondadest inimeste sissetuleku võrdlemisel kasutada ekvivalentsissetulekut.

Ekvivalentsissetulek on leibkonna käsutuses olev netosissetulek, mis on jagatud leibkonna tarbimiskaaluga. Tarbimiskaal on määratud vastavalt modifitseeritud OECD skaalale (Hagenaars *et al.* 1994), mis annab esimese täiskasvanu kaaluks 1,0, iga järgmise üle 14-aastase leibkonnaliikme kaaluks 0,5 ning alla 14-aastaste kaaluks 0,3. Ekvivalent-sissetulek on seega sissetulek tarbimisühiku ehk tarbija kohta. Ühe leibkonna kõikidele liikmetele määratakse täpselt sama ekvivalentsissetulek. Selles peatükis on edaspidi sissetuleku all mõeldud just ekvivalentsissetulekut.

Vaesusest üldiselt

Kõik selle peatüki andmed on sissetulekuaasta 2004 kohta ning pärinevad Euroopa Liidus rahvusvaheliselt harmoneeritud Eesti sotsiaaluuringust (kui ei ole märgitud teisiti).

Majandusliku edu ja ebaedu mõistmiseks olulised näitajad on mediaansissetulek ja vaesuse määr. Mediaansissetulek on selle inimese sissetulek, kes on sissetulekute skaalal täpselt keskel — pooled saavad temast suuremat ja pooled väiksemat sissetulekut. Teine võimalus sissetuleku mõttes ebavõrdses olukorras elavaid inimesi kindlaks teha on mõõta nende osatähtsust, kes peavad toime tulema suhteliselt väikese sissetulekuga. Need inimesed elavad suhtelises sissetulekuvaesuses. Vaesusest rääkides peetakse edaspidi silmas suhtelist sissetulekuvaesust, mille defineerimiseks kasutatakse vaesuspiiri.

Euroopa Ülemkogu Laekeni kohtumisel kinnitatud definitsiooni kohaselt on suhtelises vaesuses inimesed, kelle aasta ekvivalentsissetulek jääb alla suhtelise vaesuse piiri. Suhtelise vaesuse piiriks on määratud 60% riigi mediaanekvivalentsissetulekust.

Aastal 2004 (viimased andmed pärinevad sellest aastast) oli vaesuse piir Eestis 27 981 krooni aastas tarbimisühiku kohta. Et saada vaesuspiir leibkonna kohta, tuleb see korrutada leibkonna tarbimiskaaluga. Kahe täiskasvanu ja kahe alla 14-aastase lapsega leibkonna vaesuspiir oli niisiis $27\,981 \times (1 + 0,5 + 2 \times 0,3) = 58\,760$ krooni.

Oluline on eristada kaht tüüpi vaesust — suhteline vaesus, mis määratakse leibkondade sissetuleku võrdlemisel sama ühiskonna teatava keskmise tasemega, ja absoluutne vaesus, mille aluseks on leibkondade sissetuleku taseme võrdlemine riigi (ja aasta) jaoks ekspertide kehtestatud standardiga. Suhtelise vaesuse määr iseloomustab sissetuleku jaotust. Suhtelise vaesuse määr on väike siis, kui väikese sissetulekuga leibkondi on vähe — riigis toimib tugev ja tõhus sotsiaalpoliitika. Suhtelise vaesuse määr on suur, kui leidub arvukalt keskmisest tasemest madalama sissetulekuga leibkondi — see annab ühtlasi tunnistust sotsiaalpoliitika vajakajäämistest. Absoluutses vaesuses elavad leibkonnad, kelle sissetulek on allpool absoluutse vaesuse piiri, mis on määratud kui sotsiaalselt aktsepteeritavaks elustandardiks vajaliku sissetuleku tase. Seega näitab absoluutse vaesuse määr, kui palju on riigis leibkondi, kelle elustandard jääb allapoole normaalseks elukorralduseks vajalikku taset. Absoluutse vaesuse määr muutub üldiselt niihästi palgataseme tõusu kui ka sotsiaalpoliitiliste meetmete tulemusena ja absoluutse vaesuse määra muutused iseloomustavad riigi majandustaseme muutusi (Tiit 2006).

Euroopas kasutatakse üldjuhul suhtelise vaesuse piiri, mille järgi määratud vaesuse määr sobib hästi riikide võrdlemiseks, sest võtab arvesse riigi üldist jõukusetaset. Suhtelise vaesuse määr mõõdab iga regiooni vaesust selle regiooni majandusarengu taustal. Vaesus on sotsiaalne reaalsus, mis puudutab märkimisväärset osa Euroopa rahvastikust. Euroopa Liidu liikmesriikide elanikest elab suhtelises vaesuses 16%.

Suhtelise vaesuse piir defineeritakse lähtuvalt riigi mediaansissetulekust, seetõttu varieerub see Euroopa Liidu riikides oluliselt. Nii on Norras suhtelises vaesuses elavate inimeste sissetulek märksa suurem kui Eesti vaestel. Sellegipoolest näitab suhteline vaesus nende inimeste osatähtsust, kes peavad tulema toime vähemaga kui nende ühiskonnas tavapäraselt eeldatakse. 2006. aastal korraldatud Eurobaromeetri uuringu „Euroopa sotsiaalne reaalsus” kohaselt tunnevad paljud ELi kodanikud (62%), et vaesus on midagi, mis võib juhtuda ka nendega, isegi kui nad ei ole isiklikult vaesusest puudutatud. Riigiti on aga vaesusriski suhtumine väga erinev. Arvamus, et igaüks meist on mingil ajahetkel elus vaesusriskis, on kõige enam levinud Prantsusmaal (86%). Eestis on see arvamus aga levinud vähem (57%) kui Euroopa Liidus keskmiselt (*European ...* 2007).

Huvitav on vaadata ka inimeste enda arvamust oma majandusliku olukorra kohta. Eestis usub 7500 leibkonda (1,3%), et nad ei tule majanduslikult üldse toime. Teise äärmusse kuulub aga 5600 leibkonda (1,0%), kes arvavad, et nad tulevad majanduslikult väga hästi toime. Suur osa leibkondadest (48,7%) usub, et nad tavaliselt tulevad toime. Inimeste hinnangul varieerub sissetulek, mis võimaldaks leibkonnal ilma luksusetä ära elada, mõnest tuhandest mitmekümne tuhande kroonini kuus.

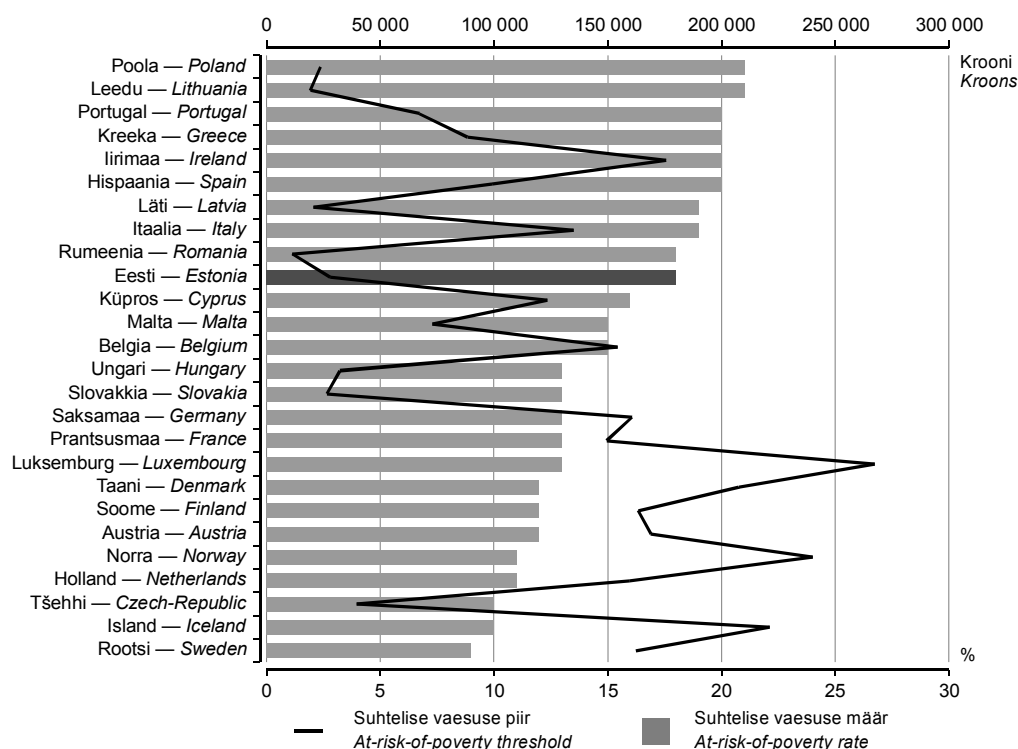
Vaesuse leevendamiseks oleks vaja teada selle põhjuseid ning juba nende põhjustega tegelda. Vaesust nagu ka teisi kompleksseid fenomene põhjustavaid protsesse ei ole kerge kindlaks teha ning tagajärgedest eristada. Vaesust ei saa vaadata kui ainult tagajärge või ainult põhjust. Näiteks võib vaesus olla ebapiisava hariduse tagajärg, teisest küljest aga ei pruugi inimene saada vaesuse tõttu endale head haridust võimaldada. Kõigepealt tuleks aga

Vaesus Eestis

mõista vaesuse ulatust ja olemust, selleks sobib väga hästi vaadata allapoole vaesuspiiri jääva sissetulekuga inimesi tüüpiliselt iseloomustavaid tegureid.

Vaesuse määr oli 2004. aastal Eestis 18,3%, mis tähendab, et 241 800 inimest pidi tulema toime vähemaga kui 27 981 krooni aastas. Euroopa Liidu riikidega võrreldes oli vaesuse määr Eestis keskmisest kõrgem (diagramm 1). Võrreldes lõunanaabrite Läti ja Leeduga, kus vaesuse määr oli vastavalt 19% ja 21%, on Eesti mõnevõrra paremas olukorras. Samas ei tohiks teha järeldusi ainult vaesuse määra järgi. Kui vaesuse määr näitab allpool aktsepteeritavat sissetulekut elavate inimeste osatähtsust mingis riigis, siis suhtelise vaesuse piir toob välja üldise elujärje erinevused riikides. Kõige selgem näide on Tšehhi, kus vaesuse määr on ELi madalamaid, samas on aga ka vaesuse piir madalam kui paljudel kõrgema vaesuse määraga riikides. Teises äärmuses on Iirimaa, kus vaesuse määr on ELi kõrgemaid, vaesuse piir on aga Eestiga võrreldes üle kuue korra kõrgem. See näitab väga hästi, et tegemist on just nimelt suhtelise vaesusega, mis mõõdab vaesust kindlas regioonis ja kindla jõukustaseme juures.

Diagramm 1 Suhtelise vaesuse määr ja piir Euroopa Liidus, 2004
Diagram 1 Relative at-risk-of-poverty rate and threshold in the European Union, 2004

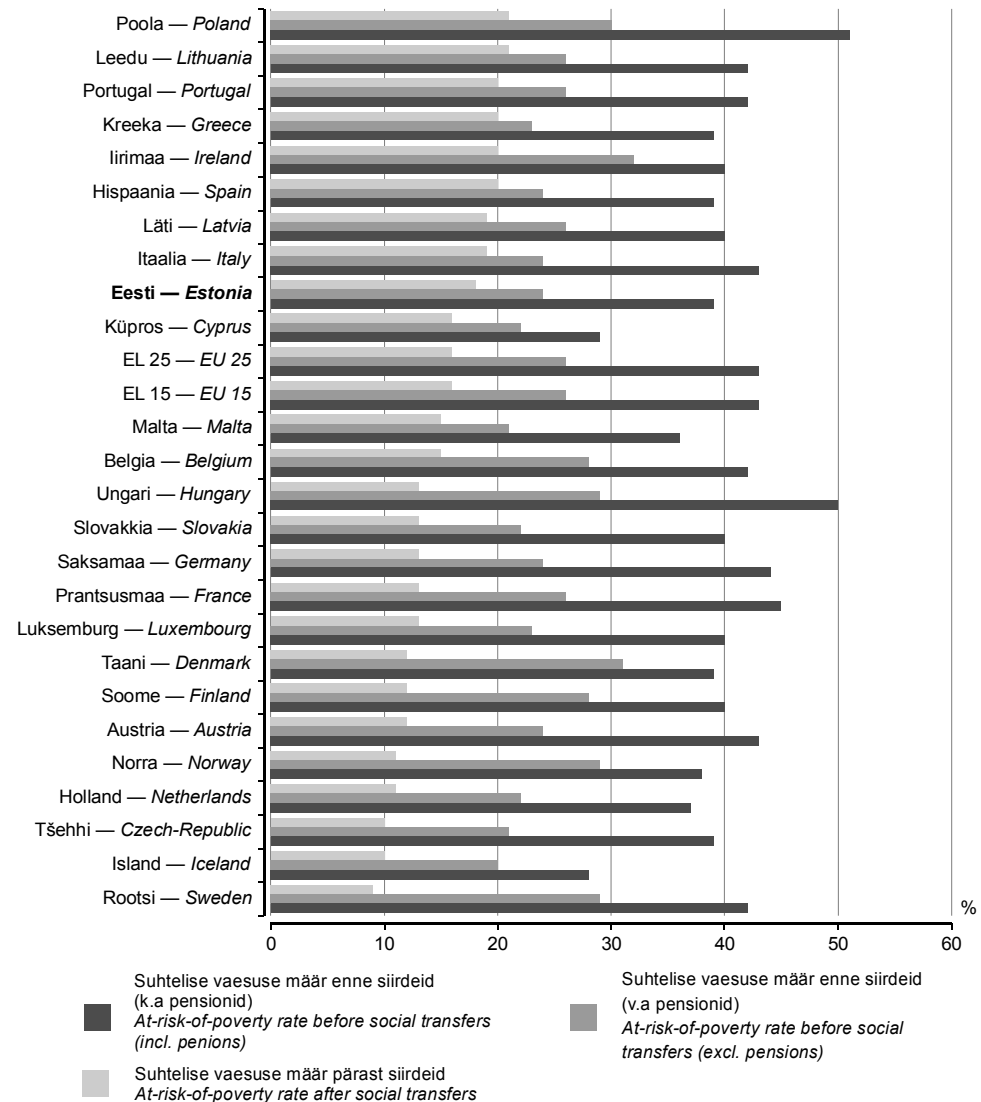

Allikas: Eurostat.
Source: Eurostat.

Nagu juba öeldud, peegeldab suhtelise vaesuse määr riigi sotsiaalpoliitikat. Heaolusüsteemide edukust vaesuse vähendamisel näitab väga hästi vaesuse määra võrdlemine enne ja pärast sotsiaalseid siirdeid. Siirete all on siin mõeldud kollektiivsete sotsiaalkaitse-skeemide, riigi või kohaliku omavalitsuse poolt leibkonnale makstud hüvitisi, mille eesmärk on leevendada mitmesuguseid riske. Siirete olulisuse hindamiseks on kaks võimalust: arvestada pensionid siirete hulka või võtta pensione kui siiretest eraldiseisvat sissetulekuliiki. Euroopa keskmisega võrreldes on Eestis siirete mõju elujärje parandamisele oluliselt väiksem (diagramm 2). Samas mõjutavad ka Eestis siirded suhteliselt suure hulga inimeste majanduslikku olukorda paremuse poole. Tänu siiretele (v.a pension) pääseb vaesusest 76 700 inimest, vaesuse määr langeb sellega 24%-lt 18%-le. Pensionid aitavad vaesusest välja veel 193 200 inimest. Enne siirdeid (k.a pensionid) on vaesuse määr 39%. Kõige suurema ulatusega on siirded Rootsis, kus enne siirdeid (k.a pensionid) on vaesuse määr ELi kõrgemaid — 42%, pärast siirdeid aga ELi riikidest kõige madalam — 9%. Rootsi on räägitud kui maast, kus vaatamata maailma madalaimale sissetuleku ebavõrdsuse näitajale ei ole ettevõtlus maha surutud. Samane tõhus heaolusüsteem on välja kujunenud kõigis

Põhjamaades. Ida-Euroopa maades on kõige ulatuslikumalt arenenud sotsiaaltoetuste süsteem Ungaris, kus siirded koos pensioniga vähendavad vaesuse määra 50%-lt (siirded ilma pensionita 29%-lt) 13%-le.

Diagramm 2 **Suhtelise vaesuse määr Euroopa Liidus enne ja pärast siirdeid, 2004**
Diagram 2 *Relative at-risk-of-poverty rate before and after transfers in the European Union, 2004*

Allikas: Eurostat.
Source: Eurostat.

Vaesus rahvastikurühmades

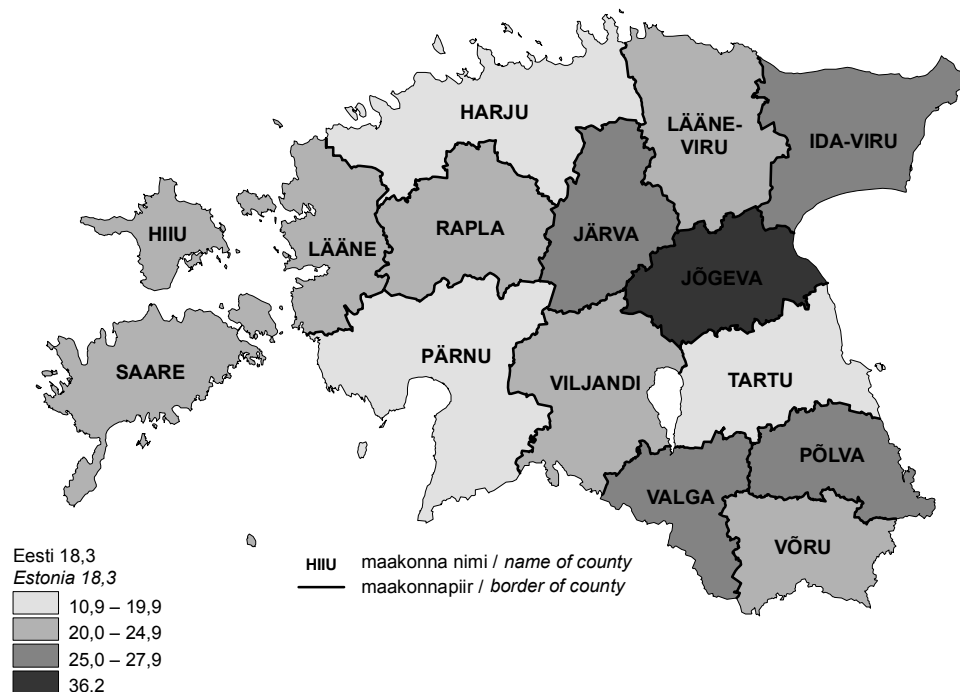
Vanuserühma järgi on vaesuse mõttes kõige haavatavamad noorimad ja vanimad. 0–15-aastastest 21,1% peab tulema toime sissetulekuga, mis jääb alla vaesuspiiri. Vähemalt 65-aastaste hulgas on allpool vaesuspiiri elavaid viiendik.

Huvitav on vaadata vaesuse määra erinevust rahvuse järgi. Eestlastest peab vaesuspiirist väiksema aastasissetulekuga toime tulema 17,5%, mitte-eestlaste hulgas on selliste inimeste osatähtsus aga 20,2%. Põhjuseid on siin mitu. Üheks vaesuse riskiteguriks on kujunenud eesti keele mitteoskamine (Tiit 2006). Viimase rahvaloenduse põhjal (2000. aastal) oskas eesti keelt 167 804 mitte-eestlast ehk 25% eesti keelt emakeelena mittekönelevast elanikkonnast. Oluline vaesuse riskitegur on ka tööalane aktiivsus. Töötuse määr mitte-eestlaste hulgas oli 2004. aastal aga enam kui kaks korda kõrgem kui eestlastel, vastavalt 15,6% ja 6,4% (Eesti tööjõu-uuring 2004).

Regioonide kaupa vaadates on vaesuse määr suurim Kirde-Eestis (23,9%) ning väikseim Põhja-Eestis (10,9%). Põhja-Eesti on ka ainuke regioon, kus vaesuse määr on madalam kui riigi üldine vaesuse määr. Maakondadest on Harju ja Tartu ainsad, kus vaesuse määr jääb

riigi vaesuse määra allapoole (kaart 1). Suurim on vaesuse määr Jõgeva maakonnas (36,2%). Jõgeva suhteliselt kõrget vaesuse määra saab põhjendada kõrge töötuse määra ja suhteliselt madalama palgatasemega maakonnas.

Kaart 1 Suhtelise vaesuse määr maakondades, 2004
Map 1 Relative at-risk-of-poverty rate by counties, 2004

Vaesus ja töötamine ning haridus

On levinud arvamus, et püsiv töökoht vähendab vaesusesse langemise ohtu kõige enam. Vaatamata sellele tuleb vaesust kogeda ka paljudel töötavatel inimestel. Tööga vaesuse vastu võitlemise eesmärgi saavutamist raskendavad püsivalt madalad palgad, mis tähendab seda, et töö ei ole enam vaesusest pääsemise ainulahendus. Tõsi, kindla töökohaga inimeste töötasu ei saa olla võrdselt kõrge, kuid kindel sissetulek töölt peaks siiski võimaldama aktsepteeritaval tasemel materiaalset toimetulekut. Eestis on ligikaudu 44 000 inimest (7,5%), kes on vaesed hoolimata töökoha olemasolust ning kuuluvad seega töötavate vaeste gruppi (tabel 1). Vaesuses elanud töötavate inimeste keskmine aastasissetulek oli 2004. aastal 18 219 krooni ja nad olid mõnevõrra paremas olukorras kui vaesuses elavad inimesed keskmiselt. Töötavate vaeste keskmine sissetulek on ligi 80% riigi vaesuspiirist, töötute vaeste sissetulek aga umbes 50%.

Tabel 1 Suhtelise vaesuse määr ja vaesuses elanute aasta ekvivalentnetosissetulek peamise sotsiaal-majandusliku seisundi järgi, 2004
Table 1 At-risk-of-poverty rate and equalised yearly disposable income of those in poverty by main activity status, 2004

	Töötav At work	Töötu Unemployed	Pensionär Retired	Muu mitteaktiivne Other inactive	
Suhtelise vaesuse määr	7,5	60,0	22,8	29,2	At-risk-of-poverty rate
Keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek	69 754	28 023	39 660	47 394	Average equalised yearly disposable income
Vaesuses elanute keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek	18 219	14 297	23 501	18 807	Average equalised yearly disposable income of those in poverty

Ebavõrdsusest parema pildi saamiseks on kohane vaadata vaeseid tööalase positsiooni järgi. Üldiselt võib inimesed endise või praeguse ameti järgi jagada kolme sotsiaalsesse klassi: kõrgemad valgekraed, vahepealsete ametite esindajad ja töölised. Valgekraed

hõlmavad suurettevõtjaid, kõrgema ja madalama taseme spetsialiste, administratiiv- ja juhtivametikohti ning kõrgema taseme tehnikuid. Vahepealsete ametite grupp koondab kantseleitöötajaid, madalama taseme ametnikke ja tehnikuid, sekretäre jms, samuti kõrgema taseme sinikraesid, väike- ja üksikettevõtjaid. Tööliste klassi jäävad aga madala taseme valge- ja sinikraed, oskustöölised ja lihttöölised.

Võttes aluseks sellise sotsiaal-majandusliku klassifikatsiooni, ilmneb eeldatav tendents, et vaesust kogevad pigem töölisel kui kõrgemal valgekraed. Töölistest elab vaesuses 19,3%, valgekraedest aga 8,5% (tabel 2). Võrreldes vaesuses elanute keskmist aastasissetulekut mõlemas klassis, suuri erinevusi ei ilmne (diagramm 3). Nii tööliste kui ka valgekraede puhul hõlmab vaeste keskmine sissetulek 80% riigi vaesuspiirist.

Tabel 2 **Suhtelise vaesuse määr ja vaesuses elanute aasta ekvivalentnetosissetulek sotsiaalse klassi järgi, 2004**

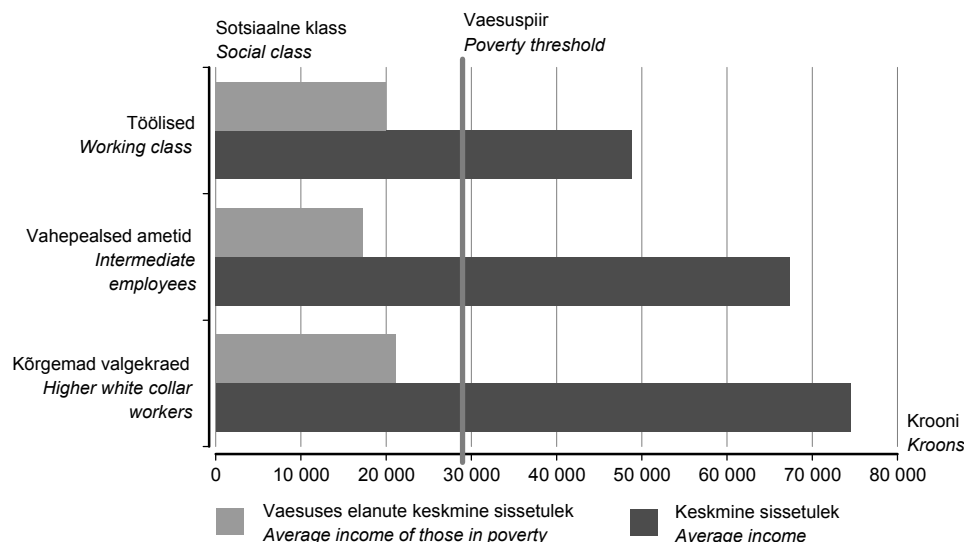
Table 2 *At-risk-of-poverty rate and equalised yearly disposable income of those in poverty by socio-economic classification, 2004*

	Kõrgemad valgekraed <i>Higher white-collar workers</i>	Vahepealsed ametid <i>Intermediate employees</i>	Töölisel <i>Working class</i>	
Suhtelise vaesuse määr	8,5	15,8	19,3	<i>At-risk-of-poverty rate</i>
Keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek	74 496	67 350	48 877	<i>Average equalised yearly disposable income</i>
Vaesuses elanute keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek	21 073	17 255	20 003	<i>Average equalised yearly disposable income of those in poverty</i>

Töötajate puhul sõltub majanduslik olukord tööpoolest inimese enda oskustest ja saavutustest. Kõrgema tööalase positsiooniga inimestel on vaesusesse langemise risk väiksem ning nende majanduslik olukord parem kui madalama positsiooniga inimestel. Vaatamata sellele ei muuda vaesuses elavate inimeste puhul kõrgem positsioon majanduslikku olukorda madala positsiooniga inimeste omast paremaks.

Diagramm 3 **Keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek sotsiaalse klassi järgi, 2004**

Diagram 3 *Average equalised yearly disposable income by social class, 2004*

Kvalifikatsiooni peegeldab kõrgeim omandatud haridustase. Mõnevõrra rohkem kui neljandikul vaesuses elavatest inimestest on põhiharidus või sellest madalam haridus (tabel 3). Kõrgharidusega inimestest elab vaesuses aga kõigest 9,4%. Keskharidusega inimeste vaesuse määr on mõnevõrra väiksem riigi vaesuse määrast. Inimesed, kes on oma haridusse rohkem panustanud, on ka paremas majanduslikus olukorras. Omaette küsimus on aga see, kas kõik, kes tahaksid haridusse panustada, saavad seda ka endale võimaldada.

Tabel 3 Suhtelise vaesuse määr ja vaesuses elanute aasta ekvivalentnetosissetulek kõrgeima omandatud haridustaseme järgi, 2004

Table 3 At-risk-of-poverty rate and equalised yearly disposable income of those in poverty by highest education obtained, 2004

	Esimese taseme haridus või madalam <i>Below upper secondary education</i>	Teise taseme haridus <i>Upper secondary education</i>	Kolmanda taseme haridus <i>Tertiary education</i>	
Suhtelise vaesuse määr	26,1	17,2	9,4	<i>At-risk-of-poverty rate</i>
Keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek	43 447	54 395	75 843	<i>Average equalised yearly disposable income</i>
Vaesuses elanute keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek	20 455	18 177	19 443	<i>Average equalised yearly disposable income of those in poverty</i>

Kvalifikatsioon ja positsioon ei ole ainsad näitajad, mis inimese rahalist olukorda mõjutavad, olulist rolli mängib ka leibkonna koosseis. Lastega leibkonnad on majanduslikus mõttes haavatavamad kui lasteta leibkonnad. Üksikvanemad, kellest enamik on naised, ja lapserikkad pered on iseäranis vaesusriskis ka siis, kui üks vanematest töötab. Eestis kuuluvad töötavate vaeste hulka enamasti vähemalt ühe lapsega üksikvanemad. Maksimaalse töötavate vaeste töötavatest üksikvanema leibkondadest on vaesuses 21,3%. Kõrge, kuid mitte maksimaalse töötavate vaeste töötavatest üksikvanema leibkondadest elavad vaesuses ligi pooled (tabel 4).

Tabel 4 Töötavate vaesuse määr leibkonna töötavate vaeste ja leibkonnatüübi järgi, 2004

Table 4 In work poverty rate by household work intensity and household type, 2004

	Kõrge, kuid mitte maksimaalne töötavate vaeste <i>High but not maximal work intensity</i>	Maksimaalne töötavate vaeste <i>Maximum work intensity</i>	
Lasteta leibkond	12,2	4,7	<i>Household without children</i>
Üheliikmeline leibkond	...	(10,4)	<i>One-person household</i>
Lasteta paar, vähemalt üks alla 65-aastane	13,7	(3,1)	<i>Couple without children, at least one partner is under 65</i>
Lasteta üle 64-aastaste paar	...	...	<i>Couple aged 65 and over without children</i>
Muu lasteta leibkond	8,7	...	<i>Other household without children</i>
Lastega leibkond	14,2	7,0	<i>Household with children</i>
Täiskasvanu ja laps(ed)	(49,6)	21,3	<i>Adult with child(ren)</i>
Ühe lapsega paar	16,2	(3,3)	<i>Couple with one child</i>
Kahe lapsega paar	16,5	4,8	<i>Couple with two children</i>
Vähemalt kolme lapsega paar	20,2	8,3	<i>Couple with three or more children</i>
Muud lastega leibkonnad	6,7	...	<i>Other household with children</i>

Kahe täiskasvanu ja kolme või enama lapsega leibkonnad on samuti suhteliselt ohustatud. Sellise struktuuriga leibkondadest elavad maksimaalse töötavate vaeste puhul vaesuses 8,3% ja kõrge, kuid mitte maksimaalse töötavate vaeste puhul 20,2%. Lühikemaks ümber üldist arvamust, tuleb märkida, et nende leibkondade puhul ei ole töötamine osutunud teeks vaesusest välja.

Lapsed ja vaesus

Laste vaesust peetakse üheks Ida-Euroopa olulisemaks mureks. Eestis ei ole see probleem aga nii intensiivne kui Poolas ja Leedus, kus vaesuse määr on 0–15-aastaste seas vastavalt 29% ja 27%.

Lastekaitse seaduse järgi peaksid kõik lapsed olema ühiskonnas võrdsed — vanemate staatus ei tohiks lapsi eristada. Siiski sõltuvad laste tegelikud võimalused just leibkonnas elavatest täiskasvanutest. Et teatud eluperioodil on laste jaoks oluline kuuluda eakaaslaste gruppi ning tunda ennast nendega võrdsena, muutub mingil hetkel oluliseks ka teatud asjade omamine. Leibkonna halb majanduslik olukord võib tähendada lapsele ohtu sattuda sotsiaalsesse isolatsiooni, see aga põhjustab uusi probleeme. Koolist väljalangemise oht on suurem just vaeste perede lastel, kusjuures otsestele majanduslikele raskustele lisanduvad väljalangemise põhjusena veel puudulik õpimotivatsioon ja nappiv kodune toetus. Samas on mitmed uuringud näidanud madala hariduse ja vaesuse vahetut seost. See aga tähendab

vaesuse tõttu madala haridustasemega jäänud laste jaoks ohtu sattuda vaesuse taastootmise ringi.

Laps kui tulevikuühiskonna nurgakivi on iga riigi jaoks tähtis ning laste võimaluste ja heaolu parandamiseks on tarvitusele võetud mitmeid abinõusid. Ka Eestis on laste ja lastega perede elujärje parandamiseks töötatud välja erinevaid toetuste süsteeme. Poliitüuringute keskuse Praxis uurimus näitas, et riiklikud peretoetused, vanemahüvitis ning täiendav maksuvaba tulu laste arvu järgi vähendavad vaesuses elavate laste osatähtsust kokku ligi kolmandiku võrra. Kõige enam jõuab aga vaeste lastega peredeni ning on samas vaesuse vähendamisel ka kõige kuluefektiivsem paljulapseliste perede toetus (Vörk, Paulus 2007).

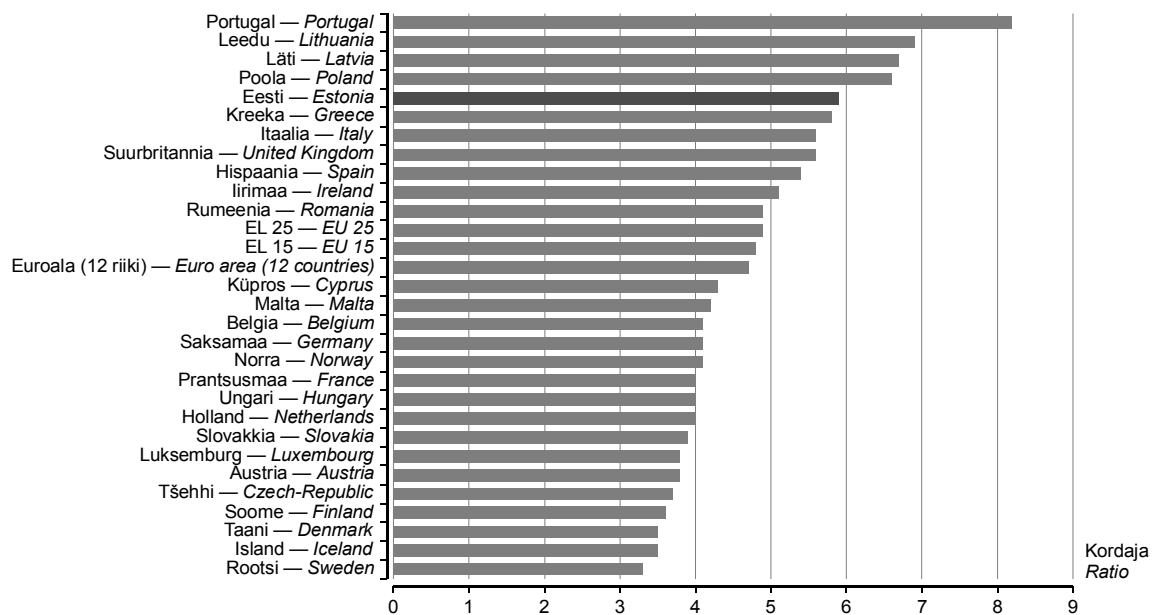
Ebavõrdsus Eestis

Teine oluline aspekt vaesuse kõrval on sissetuleku ebavõrdsus, mis näitab vaeseima ja rikkaima elanikkonna sissetuleku erinevusi. Seda illustreerib kõige paremini kvintiilide suhte kordaja. Kui vaesus käsitleb ainult ühte, vaesemasse äärmusse jäävat elanikkonna osa, siis kvintiilide suhte kordaja peegeldab ka nende erinevusi teise, s.o rikkama äärmusega.

Kvintiilide suhte kordaja on kõrgeimasse ja madalaimasse kvintiili kuuluvate isikute summaarsete aasta ekvivalentnetosissetulekute jagatis. Kvintiilide asemel võib kasutada ka detsiile. Järjestades inimesed sissetulekukaalal vaeseimatest rikkaimateni ning jagades nad viieks (kümneks), saadakse sissetulekukvintiilid (-detsiilid). Detsiilide asemel kvintiilide kasutamine vähendab äärmistes detsiilides (enamasti kõrgeimas detsiilis) olevate ebatüüpiliste sissetulekutega inimeste mõju.

Kirjanduses on väga palju käsitletud riigi rikkuse ja majandusliku ebavõrdsuse seost. Samas ei ole ühest seisukohta, kas see seos on positiivne või negatiivne, sest eri uurimused on andnud erinevaid tulemusi. Enamasti on riigi kasvava rikkuse ja tulutaseme mõju ebavõrdsusele seotud muutustega majanduse struktuuris.

Diagramm 4 Sissetuleku jaotuse ebavõrdsus: kvintiilide suhte kordaja Euroopa Liidu riikides, 2004
Diagram 4 Inequality of income distribution: income quintile share ratio in the European Union, 2004

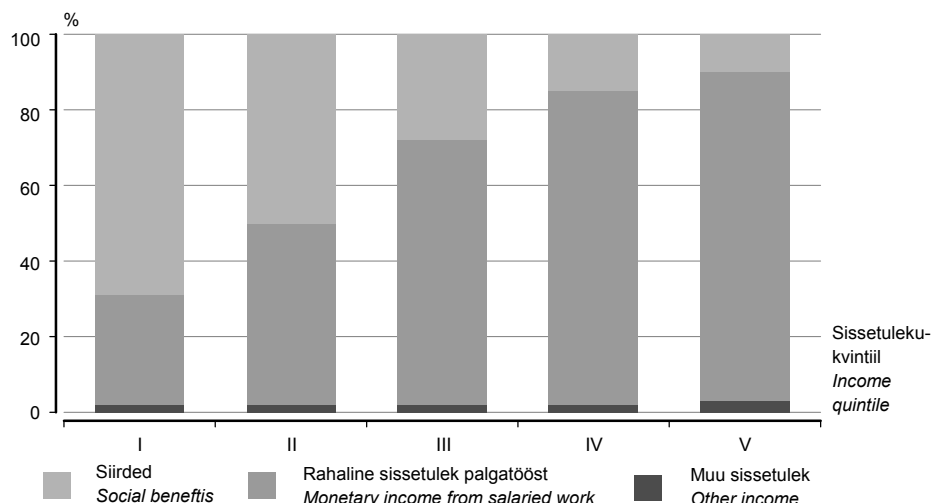
Allikas: Eurostat.

Source: Eurostat.

Euroopa Liidus on kvintiilide suhte kordaja keskmiselt 4,9 (diagramm 4). Eestis on see näitaja 5,9, mis tähendab, et elanikkonnast rikkaima viiendiku sissetulek on 5,9 korda kõrgem kui vaeseima viiendiku oma. Ebavõrdsus Eestis on peaaegu samal tasemel kui sellistes vanades ELi riikides nagu Suurbritannia ja Itaalia (kvintiilide suhte kordaja mõlemal 5,6). Läti ja Leeduga võrreldes (kvintiilide suhted vastavalt 6,9 ja 6,7) on Eestis ebavõrdsus väiksem. Euroopa madalaim ebavõrdsuse näitaja (kvintiilide suhte kordaja 3,3) on sotsiaaldemokraatlikus Rootsis, kus heaoluriik on väga laiaulatuslik, aidates suurel hulgal madala sissetulekuga inimestel jõuda vastuvõetavale majanduslikule järjele. Euroopa madalaima ebavõrdsuse tasemega ongi just Põhjamaad, kus riigi osaluse ulatus sotsiaal-

kindlustussüsteemi rahastamises ja korralduses eristub selgelt muudest Euroopa riikidest. Edela-Euroopas, eriti Portugalis, on sissetulekuerinevused suuremad kui Kesks- ja Põhja-Euroopas. Portugalis on kvintilide suhte kordaja jõudnud tasemele 8,2. Ida-Euroopa riikidest on väikseima ebavõrdsusega Tšehhi, Slovakkia ja Ungari, kus ebavõrdsuse näitajad on madalamad kui nii mõneski vanas ELi riigis (kvintilide suhte kordaja vastavalt 3,7, 3,9 ja 4,0).

Diagramm 5 **Sissetuleku struktuur kvintili järgi, 2004**
Diagram 5 **Composition of income by income quintiles, 2004**

Esimese sissetulekukvintili inimeste keskmine aastasissetulek on 19 773 krooni tarbija kohta, viiendas sissetulekukvintilis aga 117 040 krooni tarbija kohta (tabel 5). Sissetuleku erinevuste põhjustest parema ülevaate saamiseks tuleks vaadata eri kvintilide sissetuleku struktuuri. Madalaima kvintili inimeste sissetulek koosneb enamikus sotsiaalsetest siiretest (diagramm 5), samas kui sissetulek palgatööst hõlmab vähem kui kolmandiku kogusissetulekust. Teises äärmuses — kõrgeimas kvintilis — moodustab sissetulekust enamiku sissetulek palgatööst, sotsiaaltoetuste osa on aga vähetähtis.

Tabel 5 **Keskmine aasta ekvivalentnetosissetulek kvintili ja detsiili järgi, 2004**
Table 5 **Average equalised yearly disposable income by quintiles and deciles, 2004**

Kvintil, detsiil	Mediaannetosissetulek Median net income	Quintile, decile
I kvintil	19 773	I quintile
II kvintil	34 786	II quintile
III kvintil	47 027	III quintile
IV kvintil	65 287	IV quintile
V kvintil	117 040	V quintile
I detsiil	13 698	I decile
II detsiil	25 848	II decile
III detsiil	31 945	III decile
IV detsiil	37 623	IV decile
V detsiil	43 492	V decile
VI detsiil	50 562	VI decile
VII detsiil	59 240	VII decile
VIII detsiil	71 334	VIII decile
IX detsiil	88 271	IX decile
X detsiil	145 835	X decile

Vaadates kvintilide asemel detsiile, on sissetulekuerinevused veelgi suuremad. Madalaimas sissetulekudetsiilis on keskmine aastasissetulek 13 698 krooni tarbija kohta, kõrgeimas aga 145 835 krooni tarbija kohta. Kõige enam mõjutab sissetulekuerinevust 30-kordne palgaerinevus madalaimas ja kõrgeimas detsiilis.

**Ebavõrdsus
rahvastikurühmades**

Sissetulekuerinevuste põhjuste paremaks mõistmiseks on kohane uurida ja võrrelda kõrgeimas ja madalaimas kvintilis elavatele inimestele iseloomulikke tunnuseid.

Suured sissetulekuerinevused ilmnevad Eesti piirkondade vahel. Põhja-Eesti elanikud saavad kõige tõenäolisemalt suurt sissetulekut, keskmiselt 71 814 krooni tarbija kohta aastas. Võrdluseks võib tuua 41 827-kroonise keskmise aastasissetuleku Kirde-Eestis. Põhja-Eestis on ka kõige enam suure sissetulekuga inimesi. Kolmandik Põhja-Eesti elanikest kuulub kõrgeimasse kvintiili, samas kui Kirde-Eestis oli see näitaja vaid 6,2% (tabel 6). Madala sissetulekutaseme põhjus Kirde-Eestis on peamiselt üsna madal palgatase ja kõrge töötuse määr. Samuti on tööjõus osalemise määr Kirde-Eestis suhteliselt madal. Ida-Viru maakonnas on vähe suure sissetulekuga elanikke, mistõttu on sealne kvintiilide suhte kordaja 4,5 Eesti madalaim (kaart 2). Ebavõrdsuse tase on kõrgeim Lääne-Viru maakonnas. Kõrge ebavõrdsuse näitaja põhjuseks võib tuua suhteliselt suure sõltuvate inimeste (laste ja pensionäride) osatähtsuse maakonnas. Vanemate inimeste ning laste seas on sissetuleku jaotus laiem, see suurendab ka üldist ebavõrdsust. Tallinnas ja Harju maakonnas on kvintiilide suhte kordaja Eesti keskmine. Kuigi selles piirkonnas on väga väikese sissetulekuga inimesi vähe, on viimases kvintiilis sissetulekud niivõrd kõrged, et tekitavad suuremat ebavõrdsust. Samas elab Tallinnas ja Harjumaal kõige rohkem inimesi, mistõttu mõjutab see ka kõige enam Eesti keskmist.

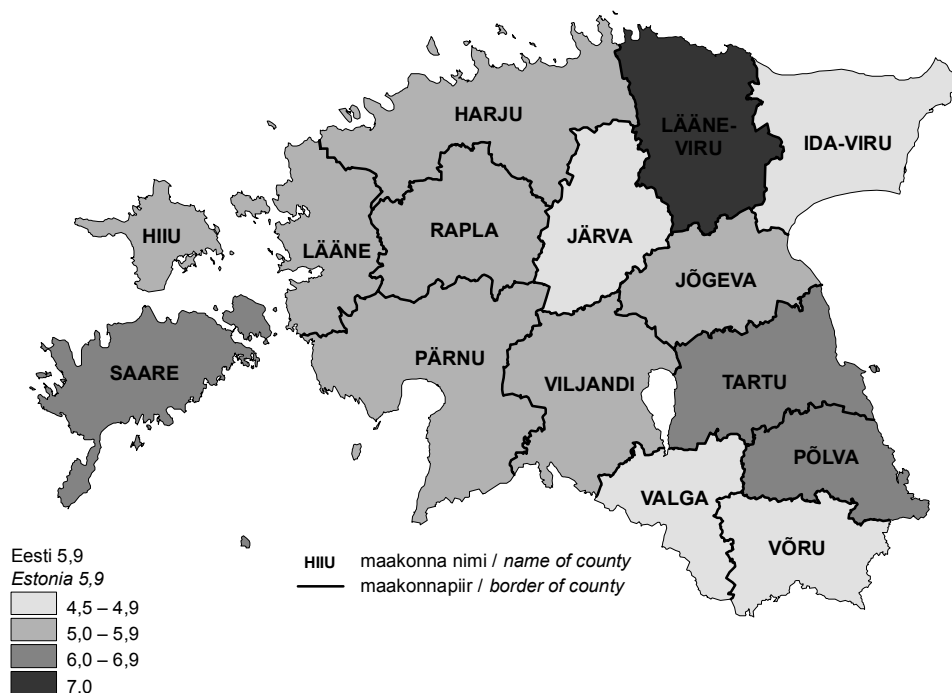
Tabel 6 **Elanikud sissetulekukvintiili järgi, 2004**
Table 6 *Population in income quintile, 2004*

	I kvintiil <i>I quintile</i>	II kvintiil <i>II quintile</i>	III kvintiil <i>III quintile</i>	IV kvintiil <i>IV quintile</i>	V kvintiil <i>V quintile</i>	
Põhja-Eesti	12,3	14,3	16,7	23,4	33,3	North Estonia
Kesk-Eesti	24,6	20,1	21,6	19,2	14,5	Central Estonia
Kirde-Eesti	27,9	28,6	23,7	13,6	6,2	North-East Estonia
Lääne-Eesti	21,8	21,8	25,3	19,8	11,3	West Estonia
Lõuna-Eesti	24,9	23,4	20,0	18,6	13,1	South Estonia
Esimese taseme haridus või madalam	29,7	27,5	19,8	14,1	8,9	Below upper secondary education
Teise taseme haridus	18,5	20,2	21,8	21,8	17,7	Upper secondary education
Kolmanda taseme haridus	10,7	13,5	16,4	23,3	36,1	Tertiary education
Eestlased	19,1	18,6	18,6	21,2	22,5	Estonian
Mitte-eestlased	22,1	23,2	23,1	17,3	14,3	Non-Estonian
Töötav	9,7	14,0	21,0	26,4	28,9	At work
Töötetu	52,9	16,2	13,4	12,3	5,2	Unemployed
Pensionär	27,9	38,0	18,7	9,6	5,8	Retired
Muu mitteaktiivne	29,2	19,6	20,3	17,2	13,7	Other inactive
Kõrgemad valgekraed	9,4	14,9	17,2	24,0	34,5	Higher white-collar workers
Vahepealsed ametid	17,5	15,9	17,0	18,7	30,9	Intermediate employees
Töölised	21,6	24,2	21,4	20,5	12,3	Working class

Tallinlaste keskmine aastasissetulek oli 71 733 krooni tarbija kohta. Ida-Viru maakonna inimesed said keskmiselt vaid 58% pealinlaste sissetulekust. Piirkondlikud erinevused peegeldavad asjaolu, et Põhja-Eestis ja pealinnas on paremat ja paremini tasustatavat tööd hõlpsam leida. Teiste piirkondade inimesed ei saa sageli lubada endale luksust tööd valida, keeldudes ebatervislikest töötingimustest või madalamast palgast kui oodatud. Mõned inimesed, eriti maapiirkondades, elavad väga väikese sissetulekuga ega suuda endale lubada ei korralikku arstiabi ega head haridust oma lastele.

Kõrgeima omandatud haridustaseme järgi vaadates saab madalaimasse sissetulekukvintiili jäävat sissetulekut üks kümnest kõrgharidusega inimesest (tabel 6). Põhiharidusega või ilma põhiharidusega inimestest kuulub madalaimasse kvintiili aga kümnest kolm. Kõrgeimas kvintiilis seevastu on kõrgharidusega inimestest 36%, põhiharidusega või ilma põhiharidusega inimestest vaid 8,9%. Kvintiilide suhte kordaja on aga kõrgharidusega inimestel tunduvalt kõrgem kui põhiharidusega ja põhiharidusega inimestel, vastavalt 6,2 ja 4,8. Sama tendents — suurem ebavõrdsus nende hulgas, kellel on suurem tõenäosus jõuda kõrgeimasse kvintiili — on näha ka teiste rühmade puhul.

Kaart 2 Sissetulekukvintiliide suhte kordaja maakondades, 2004
Map 2 Income quintile share ratio by counties, 2004

Rahvuse järgi ei ole eri kvintilidesse kuulumise erinevused nii suured. Nii eestlastest kui ka mitte-eestlastest on madalaimas kvintilis ligi viiendik, kuigi mitte-eestlastel on see näitaja siiski veidi suurem kui eestlastel (tabel 6). Kõrgeima kvintili puhul on erinevused suuremad — sellist sissetulekut saab 22,6% eestlastest ja vaid 14,3% mitte-eestlastest.

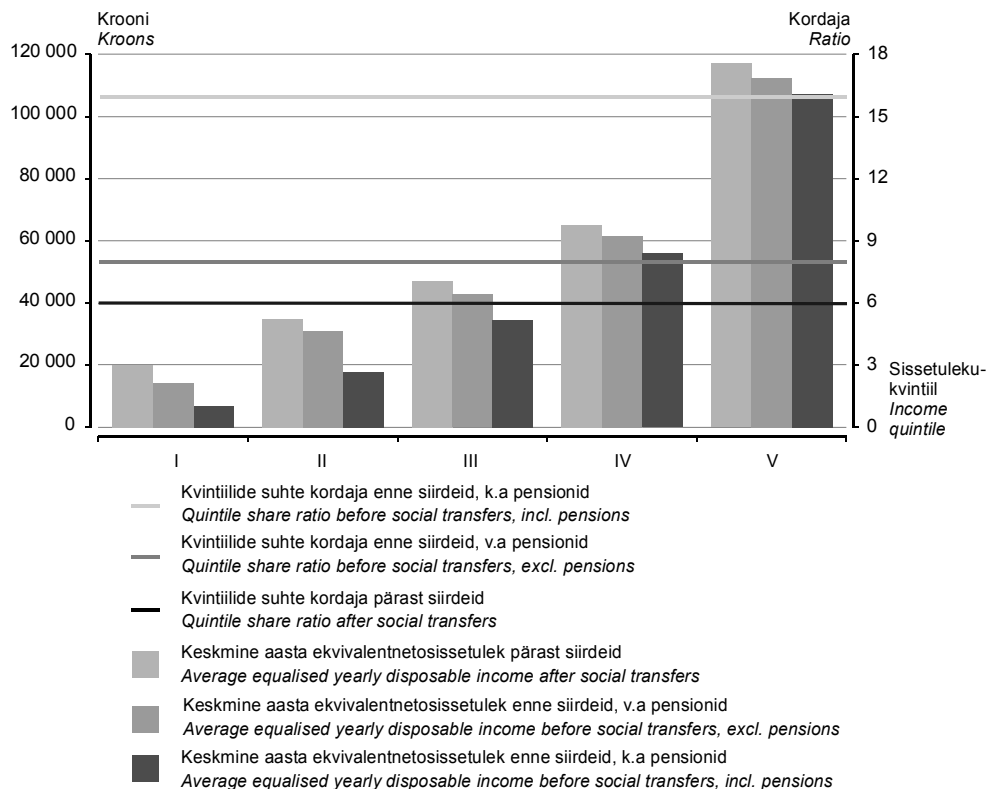
Töötamise mõju materiaalse heaolu suurendamisele illustreerib asjaolu, et töötavatest inimestest kuulub kõrgeimasse kvintili kolmandik ja madalamasse kvintili ainult 8% (tabel 6). Töötutest 52,9% peab aga toime tulema madalaima kvintili sissetulekuga. Veidi rohkem kui kolmandik kõrgematest valgekraedest kuulub kõrgeimasse kvintili, töolistest on sellel tasemel sissetulek vaid 12,3%-l.

Sotsiaalsed siirded ebavõrdsuse vähendajana

Kõik arenenud riigid on materiaalselt kehvasti toimetulevate inimeste olukorra parandamiseks välja töötanud sotsiaaltoetuste süsteemi, mis aitab ühel või teisel põhjusel halvemas olukorras olijaid. Sotsiaaltoetuste ja -hüvitiste (ehk sotsiaalsete siirete) mõju hindamiseks on hea vaadata kvintilide suhte kordajat enne ja pärast sotsiaalseid siirdeid. Kvintilide suhte kordaja oli Eestis pärast sotsiaalseid siirdeid 5,9, enne siirdeid (k.a pensionid) aga 16,0 (diagramm 6). Olulist osa mängivad siin pensionid. Pensionärid kuuluvad enamasti madalamatesse kvintilidesse ning kui jätta pensionid sissetulekust välja, satuvad nad veelgi ebavõrdsemasse olukorda. Kui jätta pensionid sotsiaaltoetustest välja, oleks ebavõrdsuse näitaja enne siirdeid 8,0. See on veidi väiksem kui ebavõrdsuse tase Portugalis pärast siirdeid. Siirded võivad erinevusi vähendada üsna palju, kõige tõhusam on see olnud Lääne-Virumaal. Lääne-Virumaal on suhteliselt palju mitteaktiivseid inimesi, kes elatuvad enamasti sotsiaaltoetustest. Sarnane on olukord Jõgeva ja Põlva maakonnas, kus mitteaktiivsete osatähtsus on Eesti suuremaid. Ka seal mängivad siirded ebavõrdsuse vähendamisel suurt rolli. Pensionid on olulised ebavõrdsuse vähendajad ka Valgamaal, kus pensionäride osatähtsus on suuremaid ja ka eakate sotsiaalse kaitse kulutuste osa eelarves on suurem kui teistes maakondades.

Diagramm 6 Keskmise aasta ekvivalentnetosissetulek ja kvintilide suhte kordaja enne ja pärast siirdeid, 2004

Diagram 6 Average equalised yearly disposable income and quintile share ratio before and after transfers, 2004

Eesti ebavõrdsus Euroopa taustal

Ebavõrdsuse taset näitab ka Gini koefitsient, mis mõõdab sissetuleku ebavõrdsust skaalal ühest nullini. Null on täieliku võrdsuse olukord, kus kõik inimesed saavad sama sissetulekut. Väärtus üks näitab aga täielikku ebavõrdsust. Tegelikuses jääb Gini vahemikku 0,2–0,5. Kapitalistlik ühiskond ei ole aga üles ehitatud täiusliku võrdsuse põhimõttele, seetõttu ei ole nulltaseme Gini see, mille poole püüelda. Nii väga suur võrdsus kui ka väga suur ebavõrdsus põhjustavad aeglast majanduskasvu. Ratsionaalne ebavõrdsus, mille poole püüelda, jääb Gini indeksi väärtuste 0,25 (tüüpiline ebavõrdsuse tase Põhjamaades) ja 0,40 vahele (veidi madalam kui Hiinas ja Ameerika Ühendriikides) (Cornia, Court 2001).

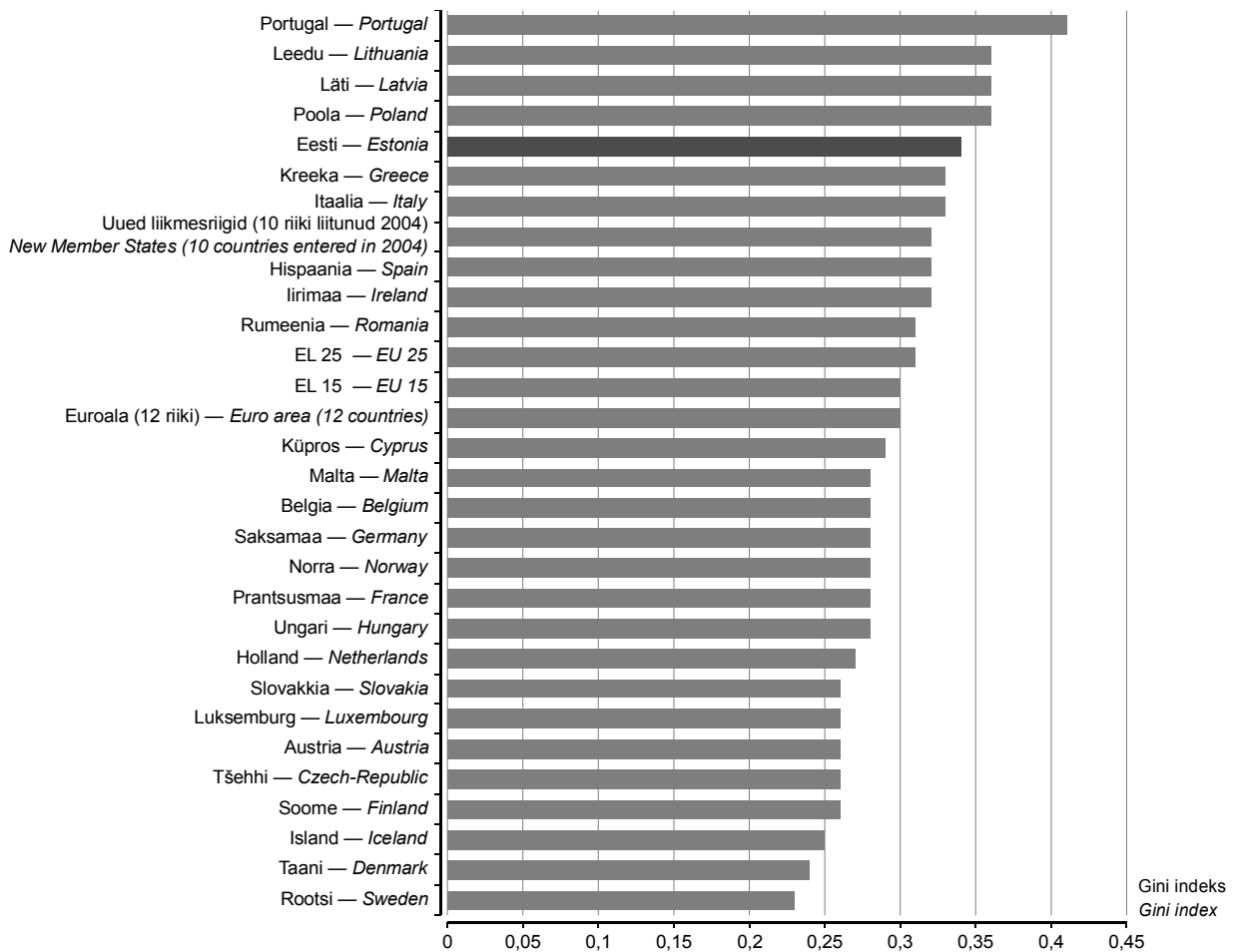
Eestis on Gini indeks 0,34. Teiste Euroopa Liidu riikidega võrreldes on Eesti Gini koefitsient üks kõrgemaid (diagramm 7). Ebavõrdsus on jällegi suurim Portugalis (Gini 0,41) ning väikseim Rootsis (0,23) ja teistes samalaadse heaolumudeliga Põhjamaades. Nagu ka kvintilide suhte puhul on uutest ELi liikmesriikidest kõige väiksema ebavõrdsusega Tšehhi, Slovakkia ja Ungari.

Arvamusi on erinevaid nii vastuvõetava ebavõrdsuse taseme kui ka selle kohta, mida tuleks võitluses ebavõrdsuse vastu teha. Üks seisukoht on, et rikkuse erinevus ei ole kõige olulisem. Tegelikult on määrav õiglane süsteem ja võrdsed võimalused. Kui kõigil inimestel on põhivajaduste rahuldamise võimalus, ei tohiks ebavõrdsus probleem olla. Väga hästi kinnitab seda teooriat juba esile toodud Skandinaavia mudel, kus riigi suure osaluse tõttu on soodustused laienenud kogu ühiskonnale töölasest või perekondlikust seisundist olenemata ning ebavõrdsus inimeste vahel on seetõttu muutunud väiksemaks.

Vaesuse ja ebavõrdsuse vähendamine ei tohiks piirduda üksnes rahaliste toetuste maksmisega, kindlasti on vaja ka paindlikke ja inimeste individuaalseid abivajadusi arvestavaid sotsiaalteenusi. Sissetulekuvaesuse kõrval tuleks üha enam käsitleda ka ilmajäetuse vaesust ja sotsiaalset tõrjutust.

Diagramm 7 Sissetuleku Gini indeks Euroopa Liidu riikides, 2004

Diagram 7 The income Gini index in the European Union, 2004

Kokkuvõte

Nagu igas ühiskonnas esineb ka Eestis sissetuleku ebavõrdsust. Peamised ebavõrdsust tekitavad tegurid on omandatud haridustase ja sotsiaalne klass, mida omakorda võib vaadata ka kui ebavõrdsuse tagajärge. Algab ju ebavõrdsus juba lapseas, mil ollakse sõltuv täiskasvanutest ja nende ressurssidest. Puudulike rahaliste võimaluste korral võib juba haridustee jääda üsna lühikeseks ja see omakorda mõjutab sotsiaalset klassi. Samuti on üsna määrav tegur elukoht. Väiksemates ja vähemarenenud maakondades ei ole nii palju võimalusi kui suurtes linnades, kuid samas ei ole väiksema sissetulekuga inimestel jõukohane kolida suuremate võimalustega piirkonda. Sellise skeemi põhjal selgub, et vaesus taastoodab vaesust ja sellest taastootmise ringist ei ole lihtne pääseda.

HARIDUSLIK EBAVÕRDSUS

Mari Toomse
Statistikaamet

Sissejuhatus

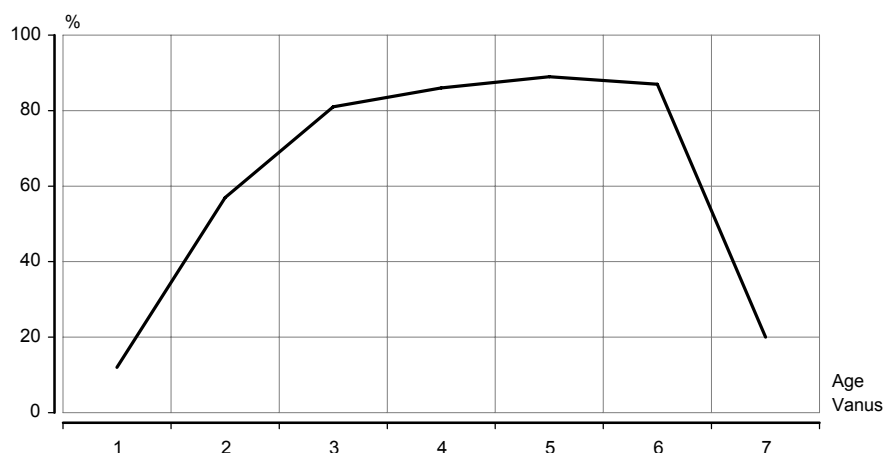
Tänapäeva ühiskonnas on haridus vaieldamatult kõige tähtsam ressurss, millest sõltub inimese sotsiaalne positsioon ja sissetulek. Kui haridusvõimalused oleksid kõigile samad, olekski tagatud klassikalisele meritokraatia idee vastav ühiskond. Tegelikuses ei ole aga olukord enamasti päris selline — ikka leidub ühiskonnarühmi, kes jõuavad hariduses kaugemale, ilma et oleks põhjust eeldada, et nende võimed teistest oluliselt paremad oleksid. Lisaks puhtalt eetilisele õigluse argumendile on haridusvõimaluste ebavõrdne jaotumine vastuolus ka ressursside ratsionaalse kasutamise põhimõttega, sest sel moel ei ole tagatud kõigi ühiskonnaliikmete võimete maksimaalne rakendamine (Swift 2004). Selles peatükis on vaadeldud haridusvõimaluste jagunemist 21. sajandi Eestis, alustades lasteaiaiga, liikudes edasi põhi-, kesk- ja kõrghariduse juurde ning lõpetades elukestva õppega.

Kui ei ole märgitud teisiti, pärinevad järgneva analüüsi andmed 2005. aasta Eesti sotsiaaluuringust. Kõik esitatud võrdlused on statistiliselt olulised olulisusnivool 0,05.

Lasteaad

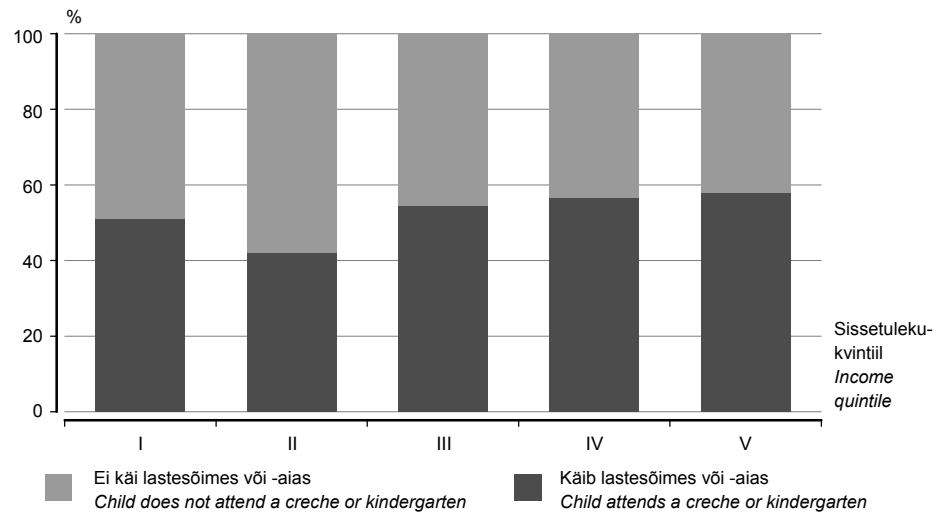
Hariduslik ebavõrdsus võib alguse saada juba enne seda, kui laste formaalne haridustee algab. Kuigi kohustuslik kooliharidus algab Eestis seitsmendast eluaastast, puutub enamik lapsi enne seda kokku alusharidusega — käib lasteaia või -sõimes. Alusharidus täidab ühiskonnas korraga kahte olulist funktsiooni. Ühelt poolt tähendab piisav lasteaia- ja sõimekohtade olemasolu, et väikeste laste vanemad (peamiselt emad) ei pea lastega mitu aastat kodus olema, vaid võivad oma töökarjääri jätkata. Teiselt poolt, ja selle peatüki jaoks on see veelgi olulisem, arendab alusharidus laste sotsiaalseid ja vaimseid oskusi ning valmistab neid seeläbi kooliks paremini ette. Uuringutulemused on näidanud, et lasteaia käinud lapsed on parema intellektuaalse arenguga, suurema kontsentratsioonivõimega ning iseseisvamad kui lapsed, kes lasteaia käinud ei ole (Martin 2004). Nii on lasteaialastel juba esimesse klassi minnes eakaaslastega võrreldes mõningane konkurentsieelis.

Diagramm 1 **Lapsed lastesõime või lasteaia nimekirjas olemise ja vanuse järgi, 2005**
Diagram 1 *Children by being on the list of a creche or a kindergarten and age, 2005*

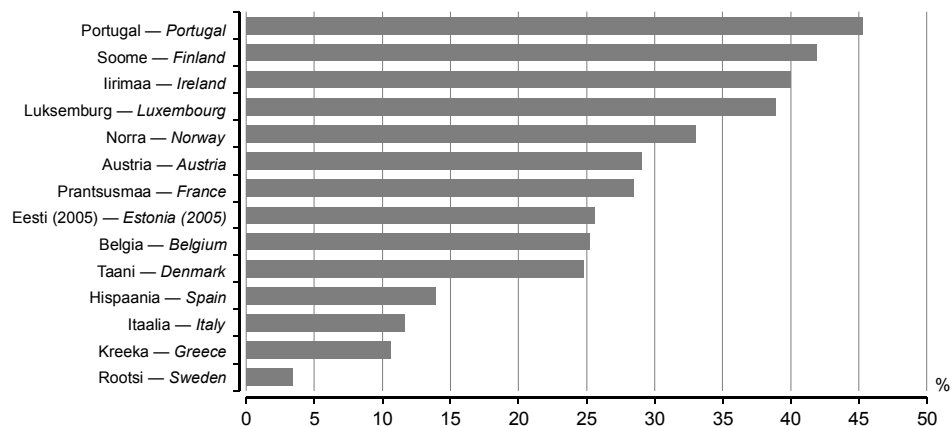
Administratiivsetel andmetel oli 2005. aastal lasteaia või -sõime nimekirjas veidi enam kui 52 000 last ehk 70% kõigist 1–6-aastastest. Diagrammil 1 on kujutatud lasteaia nimekirjas olevate laste osatähtsuse sõltuvus vanusest. Kui aastastest on lastesõime nimekirjas vaid napp kümnendik, siis veidi vanemate seas kasvab lasteaialaste osatähtsus kiiresti ja ületab juba 3-aastaste puhul 80% piiri. Viiendaks ja kuuendaks eluaastaks ei ole lasteaia nimekirjas vaid veidi enam kui 10% vastava vanuserühma lastest. Lasteaialaste osatähtsus on viimase kümne aastaga kõigis vanuserühmades oluliselt kasvanud. Kui näiteks 1995. aastal oli 5-aastastest mõne lasteaia nimekirjas kaks kolmandikku, siis kümme aastat hiljem oli sama näitaja juba peaaegu 90%. Kõik lasteaia nimekirjas olevad lapsed ei pruugi muidugi regulaarselt lasteaia käia. Kui võrrelda nimekirjades olevate laste osatähtsust igal nädalal lasteaia käivate laste omaga, ilmneb, et pidevalt lasteaia käivate laste protsent on kõigis vanuserühmades veidi väiksem kui lasteaia nimekirjas olevate laste osatähtsus.

Diagramm 2 **Lapsed lastesõimes või lasteaias käimise ja sissetulekukvintili järgi, 2005**
 Diagram 2 *Children by attending a creche or kindergarten and income quintile, 2005*

Vanus ei ole aga sugugi ainus tegur, millest lasteaias käimise tõenäosus sõltub — vanemate haridusel, sotsiaalsel positsioonil ja sissetulekul on samuti oma roll mängida. Kuni 6-aastastest lastest, kelle vanematest oli vähemalt ühel kõrgharidus, käis 2005. aastal lasteaias 58%, samas kui lastest, kelle kummalgi vanemal kõrgharidust ei olnud, käis lasteaias 49%. Madalaima ja kõrgeima sissetulekukvintili erinevus on sarnane, kuigi väiksem (diagramm 2). Kõige väiksemat sissetulekut saavasse leibkondade viiendikku kuuluvate laste seas saavad alusharidust umbes pooled. Sissetuleku tõustes suureneb ka lasteaias käivate laste osatähtsus, olles kõrgeimat sissetulekut saavate perede laste puhul peaaegu 60%. Erandiks on teine sissetulekukvintil, kus lasteaias käivaid lapsi on vaid 42%. Sotsiaalse päritoluga seotud erinevuste ulatus lasteaias käimise tõenäosuses on sama nii päris väikeste kui ka 4–6-aastaste laste puhul.

Diagramm 3 **Kõrghariduseta vanemate laste väiksem tõenäosus lastesõimes, -aias või päevakeskuses käia kui kõrgharidusega vanemate lastel riigi järgi, 2004**
 Diagram 3 *Lower odds of attending preschool for children with parents who do not have higher education, compared to those who do by country, 2004*

Märkus: mida pikem tulp, seda suuremad on vanemate haridusega seotud erinevused.

Note: The higher the column, the greater the differences related to their parents' educational level.

Allikas: Eurostat, Statistikaamet.

Source: Eurostat, Statistics Estonia.

Sotsiaalne päritolu mõjutab laste lasteaias või päevakeskuses käimise tõenäosust enamikus Euroopa riikides (Eurostat 2006). Diagramm 3 peegeldab vanemate haridusega seotud erinevuste ulatust Lääne-Euroopa riikides 2004. ja Eestis 2005. aastal. Tulbad näitavad, mitu protsenti on kõrghariduseta vanemate eelkooliealistel lastel väiksem tõenäosus lasteaias või päevakeskuses käia kui kõrgharidusega vanemate lastel. Mida pikem on tulp,

seda suuremad on vanemate haridusega seotud erinevused. Kõige väiksem on eba võrdsus Rootsis, kus vanemate hariduse mõju on minimaalne. Erinevused ei ole väga suured ka Lõuna-Euroopa riikides: Kreekas, Itaalias ja Hispaanias. Eesti kuulub keskmiste riikide hulka, kus vähem haritud vanemate laste tõenäosus lasteaia käia on kõrgharidusega vanemate laste omast 20–30% väiksem. Suur on eba võrdsus Portugalis, aga ka näiteks Soomes, Iirimaa ja Luksemburgis.

Vanemate haridus, sotsiaalne klass ja sissetulek on muidugi tihedalt seotud ja nende eraldiseisvat mõju ja põhjuslikke seoseid laste lasteaia käimise tõenäosusega ei ole lihtsa kirjeldava analüüsi põhjal võimalik üksüheselt kindlaks teha. On aga selge, et paremini toimetulevate perede lapsed käivad enam lasteaia ja on seega kooliks, aga ka näiteks paremates koolides toimuvateks sisseastumiskatseteks paremini ette valmistatud. Põhjuseid on siin ilmselt palju. Ühelt poolt võib probleemiks osutuda lasteaia tasu, mis ei ole enamasti küll väga suur, kuid võib vaesemate leibkondade sissetulekust siiski arvestatava osa moodustada. Kuid arvestades, et sissetulekukvintiliide erinevused olid väiksemad kui hariduse puhul ilmnunud erinevused, ei ole rahalised raskused tõenäoliselt siiski ainus põhjus. Kõrgemini haritud ja paremal sotsiaal-majanduslikul järjel vanemad on tõenäoliselt ka rohkem motiveeritud rutem tööellu karjääri jätkama naasma ning lapse lasteaeda panema.

Huvitegevus

Kõiki teadmisi ja oskusi ei omanda lapsed sugugi koolist. Huviharidus on oluline võimalus arendada selliseid individuaalseid andeid ja oskusi, mida tavakool ei võimalda. Mitmesugused ringid, klubid ja stuudiod ei anna lastele ainult võimalust ennast arendada, vaid vähendavad ka ühiskonna poolt mittekontrollitava vaba aja hulka ja seega, eriti just vanemate laste puhul, aega sotsiaalselt mitteaktsepteeritud tegevuseks.

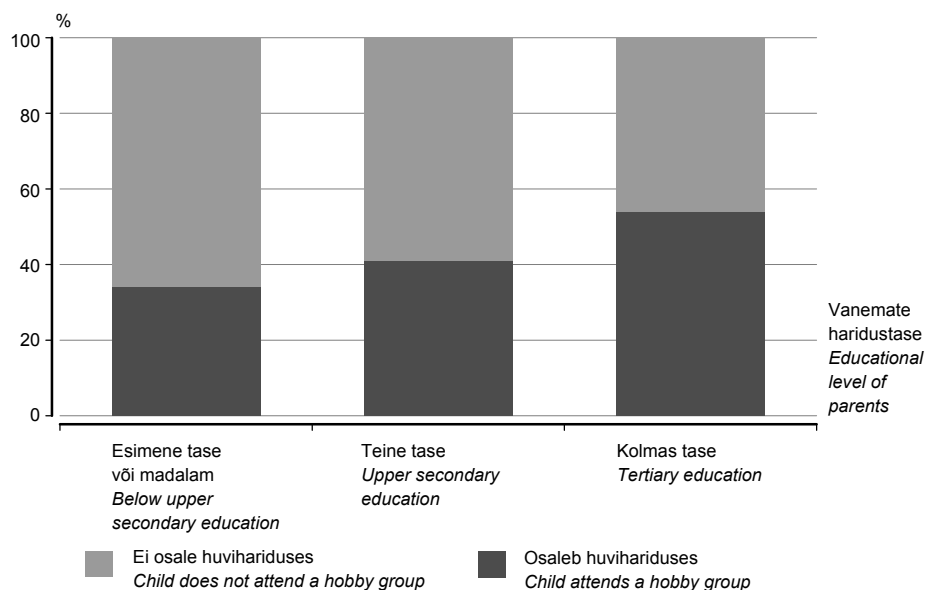
Kõigist kuni 14-aastastest osales 2005. aastal huvihariduses 45%. Eri vanuses on see näitaja väga erinev (diagramm 4). Kõige väiksemate laste seas on osalejaid väga vähe, kuigi alla aastaste seas on ilmselt beebikoolide tõttu ringides käivate laste osatähtsus veidi suurem kui mõni aasta vanemate seas. Alates neljandast eluaastast ja eriti koos kooliga suureneb mõne huvialaga tegelevate laste osatähtsus kiiresti, saavutades 10-aastaste puhul 80% taseme. Seejärel huvitegevuses osalemise aktiivsus langeb ning 14-aastastest tegeleb aktiivselt mõne hobiga vaid veidi üle poole.

Diagramm 4 **Lapsed huvihariduses osalemise ja vanuse järgi, 2005**
Diagram 4 *Children by attending hobby groups and age, 2005*

Huvihariduses mitteosalemise põhjuseid on mitmesuguseid. Üle poole huvialaga mitte-tegelevatest lastest on nende vanemate hinnangul selleks liiga väikesed. See põhjus puudutab peamiselt eelkooliealisi lapsi. 17% lastest ei tegele hobiga sellepärast, et nad seda ei soovi. Selline hinnang on enam levinud kooliealiste laste vanemate hulgas, kelle lastest ei osale sel põhjusel huvihariduses kaks viiendikku. Ühel kümnendikul lastest jääb huviringis käimata sellepärast, et nende kodu lähedal puuduvad selleks võimalused, ning teisel kümnendikul sellepärast, et huviharidus on liiga kallis. Kokku oli Eestis 2005. aastal umbes 10 000 last, kes ei saanud soovitud huvialaga tegelda rahanappuse tõttu.

Diagramm 5 **Lapsed huvitegevuses osalemise ja vanemate haridustaseme järgi, 2005**
Diagram 5 **Children by attending hobby groups and the educational level of parents, 2005**

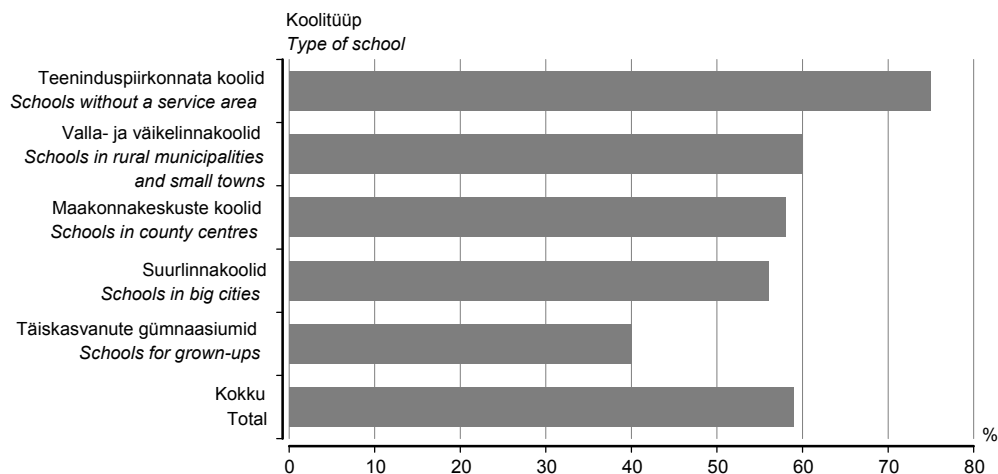
Kui lapse lasteaeda panemine on enamiku töötavate vanemate jaoks sotsiaalne paratamatus, siis lapse huviharidusele suunamine eeldab vanemalt juba märksa teadlikumat ja aktiivsemat rolli lapse kasvatamisel. Seetõttu ilmnevad sotsiaalsete gruppide vahel siin ka märksa suuremad erinevused. Nii tegeleb vähemalt ühe kõrgharitud vanemaga lastest huvialaga enam kui pool (54%), teise taseme haridusega vanemate lastest juba alla poole (41%) ning põhiharidusega vanemate lastest vaid üks kolmandik (34%) (diagramm 5). Huvihariduses osalemise seos leibkonna sissetulekuga on samuti lineaarne, tõustes 33%-st madalaimas sissetulekukvintilis 55%-ni kõrgeimas. Täpselt sama tendents ilmneb ka sotsiaalse klassi puhul.

Põhiharidus

Haridusliku ebavõrdsuseni viivad protsessid algavad juba eelkoolieas ja jätkuvad põhihariduses. Kuigi põhiharidus on kohustuslik kõigile lastele, kipub omandatud hariduse kvaliteet ja teadmiste tase siiski varieeruma. Eriti suured on sellised erinevused riikides, kus haridussüsteem on detsentraliseeritud ja koolidega seotud otsused suuresti kohalike omavalitsuste pädevuses, näiteks Ameerika Ühendriikides (Allmendinger 1989). Aga ka Eesti-sarnastes riikides, kus on kehtestatud ühtne õppekava ja hariduse finantseerimise kord, ei ole universaalse hariduse kvaliteet kaugeltki ühtlane. Eestis on kujunenud selge kihistumine kohustusliku hariduse sees, kus ühte äärmusse jäävad ilma teeninduspiirkonnata suurlinnakoolid (nn eliitkoolid), kuhu õppima pääsemiseks tuleb läbida katsed, ja teise perifeersed maakoolid.

Koolitüübi ja hariduslike saavutuste seost võimaldavad hinnata riigieksamid ja tasemetööd, mis on kõigile osalejatele samad. Väikesed erinevused linna- ja maakoolide õpilaste tulemustes linnalaste kasuks ilmnevad juba kolmanda klassi emakeele ja matemaatika tasemetöös (Pandis, Jukk 2006). Sarnane vahe ilmneb ka kuuenda klassi tasemetöös: tulemused on paremad teeninduspiirkonnata ja suurlinnakoolides ning nõrgimad valla- ja väikelinnakoolides (Afanasjev, Vardja 2006). Põhikooli lõpuks on koolitüüpide erinevused oluliselt suurenenud (Lõpueksamite ... 2006). Diagrammil 6 on kujutatud eri tüüpi koolide õpilaste osatähtsus, kes sooritasid lõpueksamid hindele neli või viis. Teeninduspiirkonnata koolide õpilastest saavutas 2006. aastal sellise tulemuse 75%, samas kui kõigis teistes koolides oli nelja-viielisi alla 60%. Õppeainete kaupa on erinevused veelgi suuremad. Näiteks eesti keele ja kirjanduse eksami sooritas neljalede-viiele 83% teeninduspiirkonnata koolide õpilastest, teiste suurlinnade ja maakonnakeskuste koolides oli selliseid õpilasi veidi üle poole ning valla- ja väikelinnakoolides vaid 45%.

Diagramm 6 **Põhikooli lõpueksamid hindele 4 või 5 sooritanud koolitüübi järgi, 2006**
 Diagram 6 *Persons receiving mark 4 or 5 for the graduation exam of basic school by type of school, 2006*

Allikas: Riiklik eksami- ja kvalifikatsioonikeskus.
 Source: National Examination and Qualification Centre.

Kuigi teeninduspiirkonnata koolid valivad õpilasi katsete alusel, ei pruugi kõigil võimekatel lastel sellest hoolimata olla võrdseid võimalusi neisse pääseda. Et enamik sellistest koolidest asub suurlinnades, on maalastel väga raske (kui mitte võimatu) neisse õppima asuda. Samuti eeldab laste katsetele saatmine ja katseteks ettevalmistamine vanemate teadmisi ja initsiatiivi. On võimalik, et paremini haritud ja suurema sissetulekuga vanematel on parem ettekujutus sellest, millised on paremad koolid ja mida tuleb teha, et laps sinna õppima panna (Lucas 2001). Kahjuks ei ole seda oletust võimalik kontrollida, sest sotsiaalse päritolu ja õppeedukuse seost peegeldavaid andmeid praegu veel ei ole.

Põhikooliõpilaste eksami- ja tasemetööde tulemustes ilmnevad ka soolised erinevused. Juba kolmanda ja kuuenda klassi tasemetöodes saavutavad tüdrukud poistest veidi paremaid tulemusi, seda nii emakeeles kui ka matemaatikas (Pandis, Jukk 2006; Afanasjev, Vardja 2006). Põhikooli lõpueksamid sooritas 2006. aastal neljalele või viitele kaks kolmandikku tüdrukutest ja vaid veidi üle poole poistest. Mitte üheski õppeaines ei olnud poiste tulemused tüdrukute omadest paremad. Erinevused olid suured eesti keele ja kirjanduse puhul, samas kui sugudevahelisi erinevusi ei esinenud inglise keele ja keemia eksamitulemustes. On mõnevõrra üllatav, et tüdrukud on paremad ka matemaatikas, kus rahvusvahelised uuringud on näidanud pigem vastupidist tendentsi (Entwisle, Alexander, Steffel Olson 1994).

Peale parema õppeedukuse on tüdrukutel ka märksa väiksem tõenäosus jääda klassikursust kordama või koolist hoopis välja langeda. 2004. aastal jäi klassikursust kordama peaaegu 3600 last — 1,2% tüdrukutest ja 2,7% poistest. Niisiis on poistel peaaegu kaks korda suurem tõenäosus istuma jääda kui tüdrukutel. Kuigi poiste ja tüdrukute erinevus on suur, on see kümne viimase aastaga pigem vähenenud.

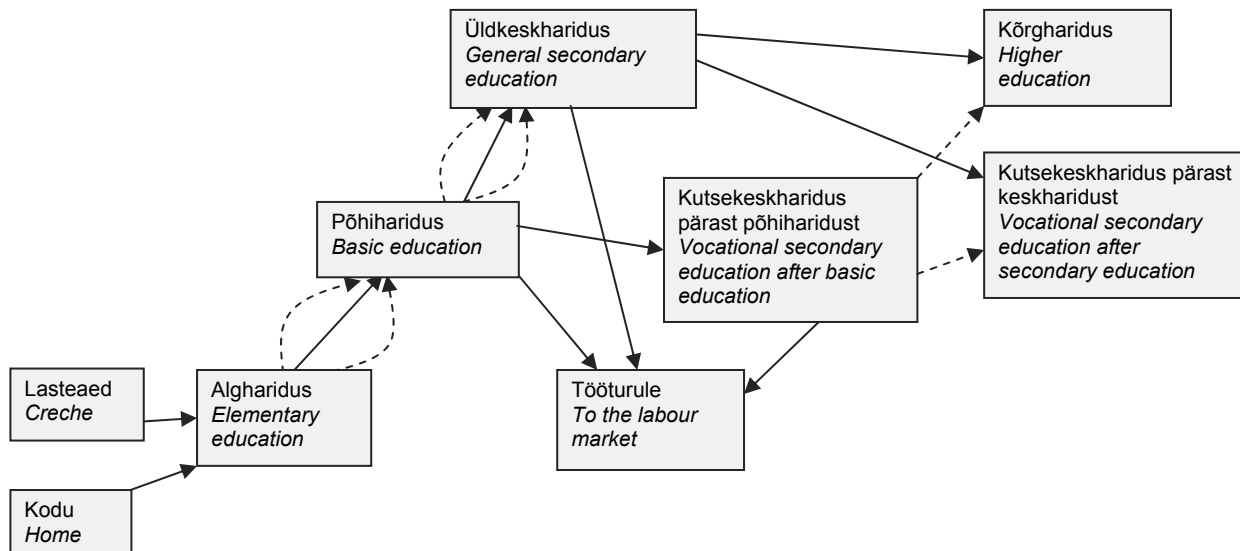
Põhjuseid, miks tüdrukud on koolis edukamad kui poisid, on välja pakutud mitmeid, kuid ükski neist ei ole täielikku kinnitust leidnud. Ühelt poolt on võimalik, et kool, kus enamik võimupositsioonil olevatest isikutest (õpetajatest) on naised, on tüdrukutele soodsam keskkond kui poistele (Dee 2005). Samuti võib eksam kui hindamismeetod sobida paremini tüdrukutele, kelle kasvatuses pannakse üldjuhul enam rõhku korralikkusele ning reeglite järgimisele kui poiste puhul (Steele 1997).

Keskharidus

Haridusteed võib vaadelda kui järjestikuseid otsuseid erinevate võimaluste vahel, kusjuures iga otsus mõjutab seda, milliste variantide vahel tulevikus valida on (Lucas 2001). Diagramm 7 kujutab kriitilisi momente Eesti haridussüsteemis. Kui enne ametliku koolitee algust tehtud valikud (kas panna laps lasteaeda või mitte) ja põhihariduse sees tehtud valikud (kas panna laps teeninduspiirkonnata kooli või mitte) viivad noored siiski vähemalt formaalselt sama tulemuseni ehk põhikooli lõpetamiseni, siis kohustusliku hariduse lõppedes hargneb haridussüsteem juba ka formaalselt. Pärast põhihariduse omandamist on

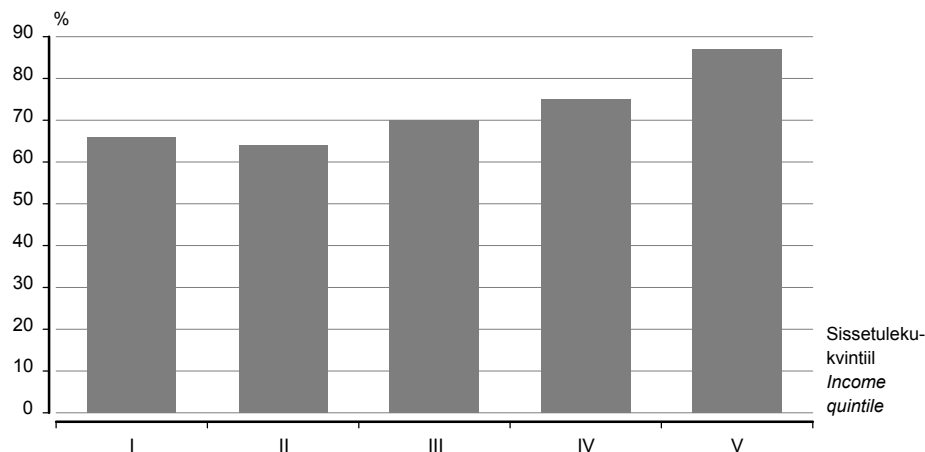
noorte ees valik, kas jätkata haridusteed keskkoolis, kutsekoolis või lahkuda haridussüsteemist sootuks. Järgnevalt ongi vaadeldud, mil määral on nende valikute tegemise tõenäosus seotud sotsiaalse päritolu ja muude näitajatega.

Diagramm 7 Olulised valikud Eesti haridussüsteemis
Diagram 7 Important choices in Estonian educational system

Kuigi koolikohustus lõpeb põhikooliga, lahkuvad tänapäeval pärast üheksandat klassi koolist vähesed. Aastatel 1985–1989 sündinute ehk aastatel 2000–2004^a põhikooli lõpetanute seas oli neid, kes pärast lõpetamist edasi ei õppinud, alla kümnendiku. Viies jätkas haridust kutsekeskkoolis ja ülejäänud 70% gümnaasiumis.

Diagramm 8 Põhikooli lõpetanud gümnaasiumi astumise ja sissetulekukvintili järgi, 2000–2004
Diagram 8 Graduates from basic school by the share of continuing at a gymnasium and income quintile, 2000–2004

Tõenäosus jätkata haridusteed gümnaasiumis, mis on ühtlasi ka peamine tee kõrghariduseni, ei ole kõigil noortel ühesugune. Põhikooli lõpueksamite tulemustes ilmnenu soolised erinevused annavad ennast veelgi jõulisemalt tunda edasise haridustee valikul. Selle kümnendi esimesel poolel jätkas pärast põhiharidust üldkeskhariduse omandamist 85% tüdrukutest ja vaid veidi üle poole poistest (57%). Gümnaasiumi asemel läksid poisid tüdrukutest palju sagedamini kutsekeskkooli: seda tegi peaaegu kolmandik poistest, kuid vaid napp kümnendik tüdrukutest. Samuti oli poiste hulgas enam neid, kes enam kusagil edasi ei õppinud (12%).

Kuigi põhikooli eksamitulemused on eesti ja mõne muu (peamiselt vene) õppekeelega koolides sarnased, on mitte-eestlaste seas eestlastega võrreldes ometi vähem neid, kes

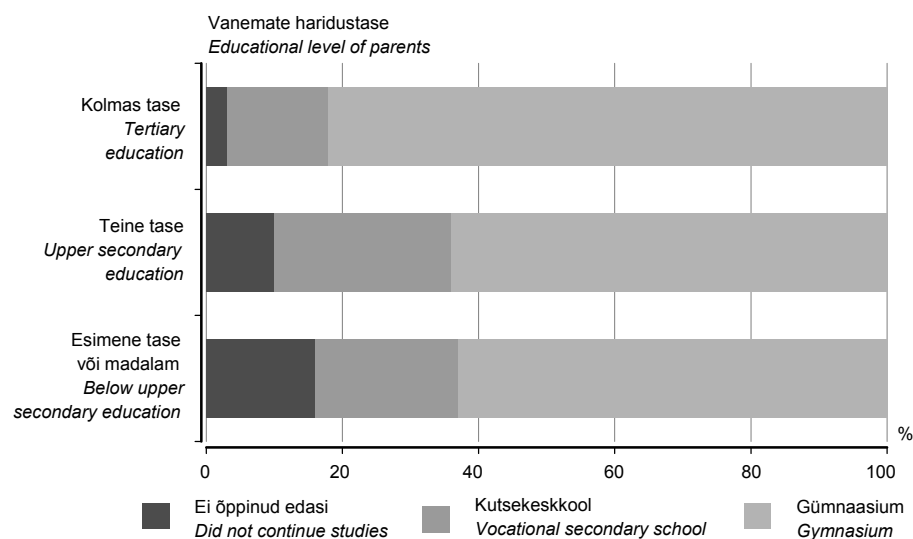
^a Selguse huvides on siin ja edaspidi sündikohortide andmed esitatud nende eeldatava põhikooli (ja hiljem keskkooli) lõpetamise aja järgi.

jätkavad haridusteed gümnaasiumis — vastavalt 64% ja 74%. Mitte-eestlastel on eestlastest suurem tõenäosus minna kutsekeskkooli, aga ka sootuks haridussüsteemist lahkuda — seda teeb enam kui kümnendik (eestlastest vaid 5%). Sarnane erinevus ilmneb ka linna- ja maanoorte puhul, kellest pärast põhikooli läheb gümnaasiumisse vastavalt 73% ja 66%.

Olulist rolli noorte haridusvalikutes mängib leibkonna majanduslik olukord. Suhtelises vaesuses olevatest noortest otsustab üldkeskhariduse omandamise kasuks 67%, samas kui mittevaste hulgas on sama näitaja 73%. Kitsamate sissetulekugruppide vaatlemisel ilmnevad aga märksa suuremad erinevused (diagramm 8). Kui noortest, kelle leibkond kuulub madalat sissetulekut saavasse viiendikku, läheb gümnaasiumisse kaks kolmandikku põhikooli lõpetanutest, siis rikkaima viiendiku noortest teeb seda peaaegu 90%.

Diagramm 9 **Põhikooli lõpetanud lõpetamise järel tehtud valiku ja vanemate haridustaseme järgi, 2000–2004**

Diagram 9 *Graduates from lower secondary education by the choice made after the graduation and educational level of parents, 2000–2004*

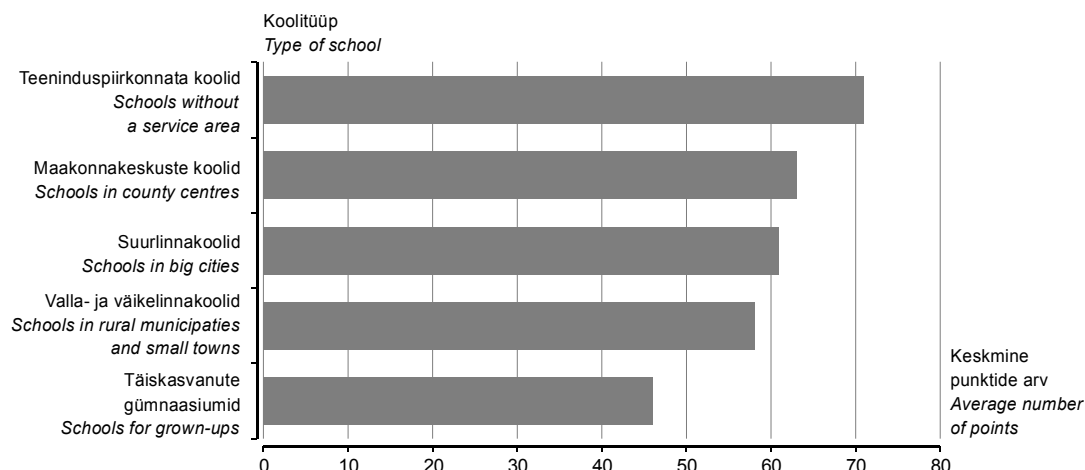
Oodatult ilmnevad erinevused ka sotsiaalse päritolu puhul. Noortest, kelle vanematest vähemalt ühel on kõrgharidus, jätkab haridusteed gümnaasiumis enam kui neli viiendikku, samas kui kõrghariduseta vanemate lastest teeb seda veidi vähem kui kaks kolmandikku (diagramm 9). Noored, kelle vanematel ei ole kõrgharidust, lähevad põhikooli järel palju suurema tõenäosusega kutsekeskkooli või lahkuvad haridussüsteemist. Kui teise ja esimese või madalama haridustasemega vanemate laste tõenäosus gümnaasiumi minna on sarnane, siis madalaima haridusega (põhi- või algharidus) vanemate lastel on teise taseme haridusega vanemate lastest märksa suurem tõenäosus haridussüsteemist sootuks lahkuda ja ka mitte kutsekeskkooli minna. Sarnane, kuigi vähem kontrastne pilt ilmneb, kui vaadelda vanemate sotsiaalse klassi ja laste põhiharidusejärgsete valikute seost. Gümnaasiumi-hariduse kasuks otsustab 78% kõrgemate valgekraede ja 67% töölisperede lastest.

On oluline arvestada, et nii sotsiaalset päritolu kui ka materiaalsel olukorda peegeldavad näitajad on omavahel tugevalt seotud. Nii on kõrgharidusega vanemad enamasti ka kõrgemad valgekraed ning tõenäoliselt ka suurema sissetuleku saajad. Seega ei pruugi eespool vaadeldud erinevuste puhul olla alati tegemist puhta mõjuga. Üldine tendents on aga ilmne — nii vaimselt kui ka materiaalselt paremates tingimustes kasvanud noortel on suurem tõenäosus jõuda kõrgema haridustasemeni kui nende eakaaslastel.

Põhikooli järel gümnaasiumisse pääsenud noored ei omanda seal aga sugugi ühesuguse tasemega haridust. Üldhariduse sisemine kihistumine, mis algab juba põhihariduses, süveneb keskhariduse tasemel oluliselt. Kui võrrelda riigieksami tulemuste põhjal kahte äärmust (teeninduspiirkonnata koole ehk suures osas nn eliitkoole ning valla- ja väikelinnakoole), ilmneb, et nende kahe koolitüübi vahe suureneb kolme keskhariduse aastaga märgatavalt (Lõpueksamite ... 2006). Kui põhikooli lõpueksamite tulemused olid valla- ja väikelinnakoolides 2006. aastal teeninduspiirkonnata koolide samast näitajast keskmiselt 6% madalamad, siis keskkooli lõpueksamite puhul on sama näitaja juba kolm

korda suurem — 19% (diagramm 10). Kui põhihariduse tasemel leidis õppeaineid (bioloogia, füüsika ja geograafia), kus vahe kahe koolitüübi vahel oli minimaalne, siis keskkooli eksamitulemuste puhul on erinevus kõigis õppeainetes 10% või enam. Eriti suured on erinevused kõige sagedamini sooritatavates ja kõrgkooli astumise seisukohalt kõige olulisemates eksamites — eesti keele kirjandis ja matemaatikas, mille puhul valla- ja väikelinnakoolide õpilaste keskmine tulemus on teeninduspiirkonnata koolide lõpetanute omast vastavalt 21% ja 23% madalam. Kahe äärmusliku päevaõppe üldhariduskooli vahele jäävad maakonnakeskuste ja suurlinnade koolid, kus eksamitulemused on keskmiselt 13–14% madalamad kui teeninduspiirkonnata koolides.

Diagramm 10 Gümnaasiumi lõpueksamite keskmine punktide arv koolitüübi järgi, 2006
Diagram 10 Average number of points received at the high school final examinations by the type of school, 2006

Allikas: Riiklik eksami- ja kvalifikatsioonikeskus.
Source: National Examination and Qualification Centre.

Kui koolitüüpide erinevus keskhariiduses suureneb, siis sugudevaheline erinevus mõnevõrra väheneb. Poiste keskmised eksamihinded on põhikooli lõpus tüdrukute omadest 6%, keskkooli lõpus aga 4% madalamad. Kui põhikooli lõpus ei olnud poisid eelisseisus üheski aines, siis keskkooli lõpuks saavutavad poisid tüdrukutest veidi paremaid tulemusi füüsikas, keemias ja geograafias. Seevastu suurima tüdrukute eelisega ainetes — eesti keele kirjandis ja eesti keele kui võõrkeele — puhul olukord ei muutu. Poiste kirjanditulemused on nii põhikooli ka keskkooli lõpus tüdrukute omadest 12% madalamad.

Kõrgharidus

Pärast gümnaasiumi lõpetamist seisavad noored uuesti valiku ees — kas minna kõrgkooli, omandada eriala kutsekeskkoolis või haridussüsteemist lahkuda. Põhimõtteliselt on ka kutsekeskhariduse omandanud noortel võimalik valida kõrgkooli, kutsekeskkooli ja tööle suundumise vahel. Tegelikult jätkab aga põhihariduse baasil kutsekeskhariduse omandanud noortest haridusteed vaid mõni üksik, mis ei ole ka kutsekeskkooli lõpetanute kehvi riigieksamitulemusi arvestades üllatav. Aastatel 2000–2004 keskkooli lõpetanute puhul oli kõige tavalisem valik õpingute jätkamine kõrgkoolis — seda tegi 63% keskhariiduse omandanutest. Kutsekeskhariduse kasuks otsustas 15% ja õpingud lõpetas 22% lõpetanutest.

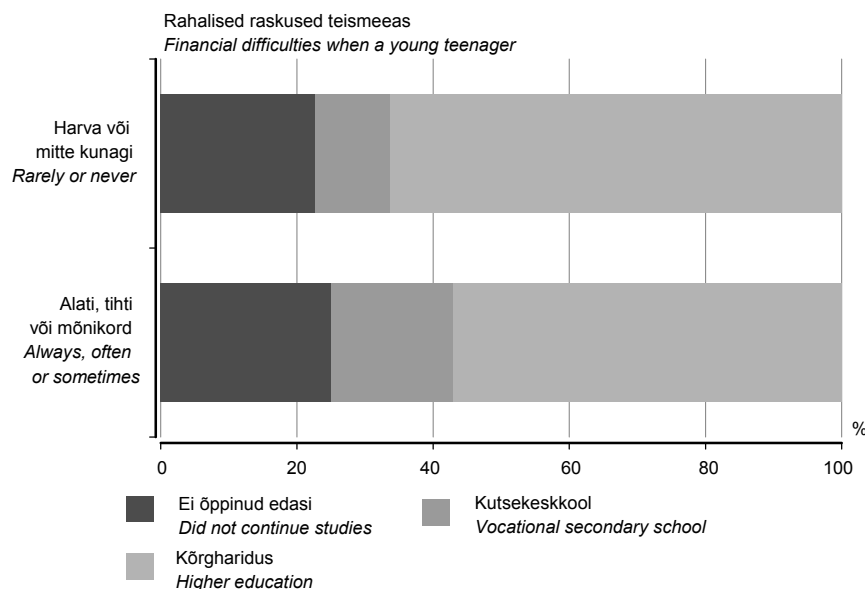
Sooliste erinevuste vähenemine gümnaasiumi lõpueksamite tulemustes peegeldub ka edasises õpingute jätkamise tõenäosuses. Pärast gümnaasiumi lõpetamist jätkas aastatel 2000–2004 kõrgkoolis haridusteed 67% tüdrukutest ja 57% poistest. Võrreldes peaaegu 30-protsendipunktilise erinevusega pärast põhikooli gümnaasiumisse astunute vahel, on soolised erinevused kõrgkooli astumisel märksa väiksemad. Sarnaselt põhikooli lõpetanutega on ka gümnaasiumi lõpetanud tüdrukute seas rohkem neid, kes jätkavad oma haridusteed, ning märksa vähem neid, kes enam edasi õpi. Poistest lahkuvad pärast keskhariiduse omandamist haridussüsteemist 30%, samas kui tüdrukute hulgas on selliseid peaaegu poole vähem. Eestlaste ja mitte-eestlaste erinevused, mis ilmnud põhihariduse järgsete valikute puhul, on gümnaasiumi lõpuks täielikult kadunud — mõlema rühma seas on võrdselt neid, kes jätkavad õpinguid kõrgkoolis.

Kui pärast põhiharidust gümnaasiumis jätkamise tõenäosuse puhul oli vanemate haridustaseme mõju mõnevõrra suurem kui vanemate sotsiaalse klassi mõju, siis kõrghariduse puhul on olukord vastupidine. Noortest, kelle vanematest vähemalt ühel oli kõrgharidus, jätkas aastatel 2000–2004 õpinguid kõrgkoolis 69%, madalama haridusega vanemate laste seas oli sama näitaja 57%. Seevastu kõrgemate valgekraede lastest otsustas kõrghariduse kasuks kolmveerand ja töölisperedest pärit lastest vaid 59%. Viimaste hulgas oli märksa levinum kutsehariduse omandamine, aga eriti haridustee lõpetamine.

Kõrghariduse omandamisega kaasnevad märksa suuremad kulud kui madalamate haridustasemetel. Märkimisväärne osa pakutavast kõrgharidusest on tasuline või eeldab vanematekodust ülikoolilinna kolimist. Arvestades, et õppetoetust ei maksta kõigile ning õppelaenu ei piisa nii õppemaksuks kui ka elamiskuludeks, võibki nii mõnelgi kehvemal järjel noorel jääda kõrgkooli minemata. Seda kinnitab asjaolu, et 1999.–2003. aastani keskkooli lõpetanute puhul, kelle leibkonnal oli nende teismeeas vähemalt mõnikord materiaalseid raskusi, astus kõrgkooli 57%, samas kui paremini toime tulevatest leibkondade noortel oli sama näitaja 67% (diagramm 11).

Diagramm 11 **Gümnaasiumi lõpetanud lõpetamise järel tehtud valiku ja leibkonna rahaliste raskuste järgi, 2000–2004**

Diagram 11 *Gymnasium graduates by the choice made after the graduation and financial situation of household, 2000–2004*

Haridusliku ebavõrdsuse põhjused

Põhjuseid, miks soodsama sotsiaalse päritoluga noored koolis kaugemale jõuavad, on välja pakutud mitmeid. Esiteks on võimalik puhtalt majanduslik seletus. Paremal sotsiaalsel positsioonil olevatel vanematel on rohkem raha, mis lubab vajaduse korral tasuda õppemaksu, finantseerida elamiskulusid kodunt eemal või näiteks palgata järeleaitamiseks koduõpetaja. Majanduslikud võimalused saavad Eestis, kus enamik üldharidusest on õppemaksuta, rolli mängida peamiselt keskkooli järel tehtavate valikute puhul ning ei seleta juba põhihariduse lõpul ilmnenud erinevusi. Teiseks on võimalik, et vähem haritud vanematel on vähem teadmisi sellest, millisel hetkel ja milliseid valikuid oleks kõige õigem teha (Lucas 2001). See argument tugineb eeldusele, et kõrgema hariduseni jõudnud vanemad on haridussüsteemi ise juba korra läbinud ja tunnevad seetõttu kriitilised valikuhetked paremini ära. Eesti oludes ei saa see olla peamine seletus, sest nende laste vanemad, kelle valikuid on selles artiklis vaadeldud, ei omandanud oma haridust praeguses haridussüsteemis.

Samas on võimalik, et erineval sotsiaalsel positsioonil olevatel vanematel ja lastel on hariduse puhul erinevad eelistused (Goldthorpe 2000). Kui eeldada, et vanemate peamine soov on tagada, et laste sotsiaalne positsioon ei oleks halvem kui nende enda oma, siis piisab ilma kõrghariduseta vanemate lastel selleks lühemast haridusteest kui kõrgharidusega vanemate lastel. Selles valguses vaetakse ka võimalike valikute kasulikkust ja nendega kaasnevat riski. Põhikooli lõpetanud lapse maalt suurlinna teeninduspiirkonnata

gümnaasiumi saatmisega kaasnevad rahalised kulud ja võimalus, et laps mingil põhjusel siiski kooli ei lõpeta, ei pruugi ennast õigustada, kui vanemad on rahul ka sellega, kui laps omandab lihtsalt keskkooli ja ülikooli ei lähegi.

Neljas seletuste ring on kultuuriline. Intellektuaalne ja õppimisele innustav kodune keskkond, positiivsed eeskujud, tihedam teatris käimine, lastele ettelugemine ja muu arendav tegevus, mis paremal sotsiaalsel positsioonil ja kõrgema haridusega vanemate puhul on mõnevõrra tõenäolisem, annab nende lastele paremad eeldused just neid omadusi ja oskusi väärtustavas haridussüsteemis toime tulla (Bourdieu 1973).

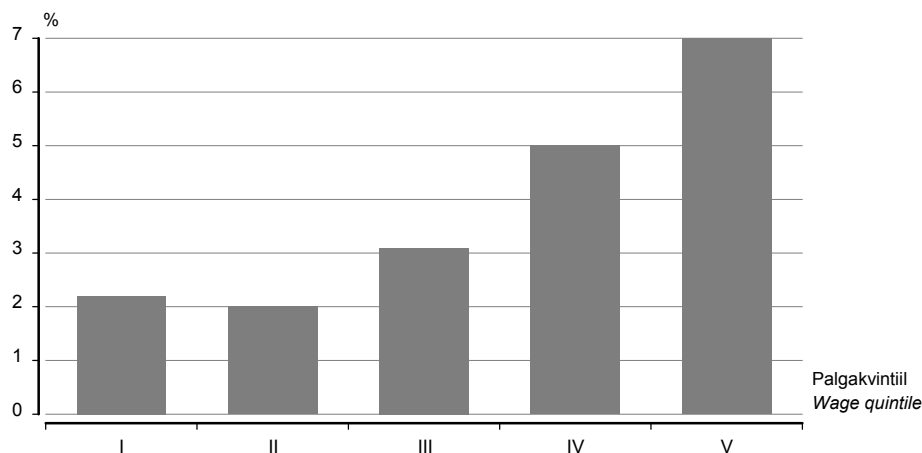
Elukestev õpe

Tänapäeval ei lõpe teadmiste omandamine sugugi kooli lõputunnistuse saamisega, vaid kestab ideaalis kogu elu. Tehnoloogia ja tootmisprotsessid muutuvad üha kiiremini, tökohad on aina ebakindlamad ja kunagi õpitud eriala võib muutuda täiesti kasutuks. Et sellises muutuv ja ebakindlas maailmas toime tulla, on vaja ennast täiendada ja ümber õppida (Elukestva ... 2005). Võrreldes teiste Euroopa riikidega ei ole Eestis elukestvas õppes osalevate inimeste osatähtsus eriti suur. Näiteks 2006. aastal oli Eesti tööjõu-uuringu andmetel 15–74-aastastest viimase nelja nädala jooksul mõnel kursusel või koolitusel osalenud vaid 2,8%.

Kuigi elukestva õppe vajadus puudutab kõiki ühiskonnarühmi, ei avane kõigil selleks siiski võrdsed võimalusi. Nii osales naistest viimase nelja nädala jooksul kursustel ja koolitustel 3,6%, samas kui meestel oli kursustel osalemise tõenäosus poole väiksem. Ka mitte-eestlastel on eestlastest umbes poole vähem võimalusi ennast pärast tasemeharidusest lahkumist täiendada.

Diagramm 12 Viimase nelja nädala jooksul kursustel või koolitusel osalenud palgakvintili järgi, 2006

Diagram 12 Participants in training in the past four weeks by wage quintile, 2006

Elukestvas õppes osalejaid on disproportsionaalselt palju nende seas, kes on ka oma haridusteel kaugemale jõudnud. Kui kõrgharidusega isikutest osales kursustel ja koolitustel 5,5%, siis põhiharidusega inimestest vaid 1,2%. Eriti suured on erinevused aga erineva sotsiaalse klassi ja palgaga isikute vahel. Juhtidest ja tippspetsialistidest osales küsitlusele eelnenud nelja nädala jooksul 2006. aastal koolitusel enam kui 7%, tööliste seas oli sama näitaja vaid 1,7%. Seos kursustel osalemise ja palga vahel on peaaegu lineaarne — mida suurem on töötaja palk, seda suurem on ka tõenäosus, et ta on ennast hiljaaegu täiendanud (diagramm 12).

Kokkuvõte

Eesti haridussüsteemi põhimõtted on demokraatlikud — üldharidus on tasuta, õppekava on kõigis koolides sama, gümnaasiumi ja kõrgkooli õppekohti on suhteliselt palju ning ka nendelt, kes otsustavad kutsekeskkooli kasuks, ei ole ülikooli mineku võimalust ära võetud. Kuid sellest hoolimata on haridusvõimalused ühiskonnarühmade vahel ebavõrdselt jaotunud. Ebavõrdsust soodustab tasemehariduse sisemine eristumine, kus eliitkoolides antav haridus on märksa kvaliteetsem ning tagab tunduvalt paremad võimalused kui sama taseme haridus mõnest väikesest maakoolist. Kutsekoolide üldainete õppe madal tase muudab nende koolide lõpetanute võimaluse kõrgkoolis õpinguid jätkata pigem

teoreetiliseks. Osaliselt tasuline kõrgharidus ja väiksed õppetoetused võivad takistada materiaalselt vähem kindlustatud noortel kõrgharidust omandada.

Eristumine algab juba lasteaias ja ilmneb tasemehariduse kõigil tasemetel ning ka elukestvas õppes. Nii rahalises, hariduslikus kui ka ametialases mõttes paremal sotsiaalmajanduslikul positsioonil vanemate lastel on ülejäänutest märksa suurem tõenäosus käia lasteaias, minna pärast põhikooli lõppu gümnaasiumisse ja pärast gümnaasiumi lõpetamist kõrgkooli. Neile, kes kord juba on hea hariduse omandanud, avanevad hiljem teistest suuremad võimalused oma teadmisi elukestva õppe kaudu veelgi täiendada. Seega aitab Eesti haridussüsteem kaasa sotsiaalse ebavõrdsuse edasikandumisele põlvest põlve.

EBAVÕRDSUSE EDASIKANDUMINE PÕLVEST PÕLVE

Merily Murd, Ellu Saar
TLÜ rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituut

Sissejuhatus

Ebavõrdsuse edasikandumisele põlvkonnalt põlvkonnale ja põlvkondadevahelisele sotsiaalsele mobiilsusele on sotsioloogid pööranud suurt tähelepanu, sest mobiilsuse ulatust on peetud ühiskonna avatuse näitajaks (Breen 2004). Mobiilsust mõjutavad ühiskonnas toimuvad muutused: majanduskasv, majandusharude struktuuri muutused, hariduse ekspansioon, naiste suurenenud osalus tööturul ja riigi sekumine (Erikson, Goldthorpe 1992). Uuringud on näidanud, et mobiilsus suureneb eelkõige ajal, mil ühiskonnas toimuvad suured struktuursed muutused, näiteks kui majanduses väheneb mingi haru osatähtsus. Kui 1960. aastatel arvati, et industrialiseerumine ja moderniseerumine toob kaasa sotsiaalse mobiilsuse pideva kasvu, siis hiljem oldi sunnitud seda hüpoteesi revideerima, sest enamik uuringuid näitas, et industriaalriikide erinevused mobiilsuse ulatuses olid üsna väikesed (Feathermann, Hauser 1978). Et Põhjamaade (eriti Rootsi) sotsiaalse mobiilsuse mudel erines teiste industriaalriikide omast (mobiilsus oli suurem ja spetsialistide kiht avatum), lisati sellele väitele veel täiendus: riikidevahelise sarnasuse eeltingimus on see, et riik oma võimuaparaadiga ei sekku protsessi, mille kaudu ebavõrdsuse edasikandumine põlvest põlve toimub (Erikson, Goldthorpe 1987, 162). Samuti on leitud, et mobiilsus erineb periooditi vähe — kui mingil ajaperioodil toimubki suurenemine, on see ajutine. Riikide ja ajaperioodide sarnasus kujunes aluseks väitele, et mobiilsusvõimaluste ebavõrdsus taastoodab ennast.

Samas peaks arvestama, et sotsiaalne ebavõrdsus tekib kahe protsessi tulemusena: kõigepealt seatakse vastavusse sotsiaalsed positsioonid ja teatud hüved (näiteks sissetulek), seejärel paigutatakse inimesed neile positsioonidele (Grusky 2001). Põlvkondadevahelise mobiilsuse korral uuritakse just seda teist protsessi, analüüsides, kuidas sotsiaalne päritolu mõjutab inimese sotsiaalset seisundit. Kui minna äärmusesse, peaks ju kõige avatuma ühiskonnaga olema tegemist juhul, kui laste sotsiaalne seisund on täiesti sõltumatu nende vanemate omast — kõik lapsed liiguvad vanematest erinevatesse sotsiaalsetesse gruppidesse. Selline täielik sotsiaalne mobiilsus on aga nonsens (Swift 2004).

Eestis on ebavõrdsuse edasikandumist põlvest põlve uuritud üsna vähe, sest seni puudusid andmed, mille alusel oleks saanud kohorte võrrelda^a. Sotsiaaluuring annab selleks aga hea võimaluse ja edasine analüüs keskendubki sündnikohortide võrdlusele.

Sotsiaalse seisundi puhul on aluseks võetud kohortide seisund 30 aasta vanuses. Tabelis 1 on näidatud ka ajaperioodid, mida selline võrdlus hõlmab. Kõige vanem võrreldav kohort jõudis 30. eluaastasse 1970. aastatel, järgmise kohordi korral on võrdlusperioodiks 1980. aastad. Kahe noorema kohordi puhul on vaatluse all turumajandusele ülemineku ja juba ka stabiliseerumise periood.

Tabel 1 **Võrreldavad sündnikohordid**
Table 1 *Birth cohorts compared*

Vanuserühm Age group	Sündnikohort Birth cohort	Ajaperiood Time period
25–34	1971–1980	2001–2005
35–44	1961–1970	1991–2000
45–54	1951–1960	1981–1990
55–64	1941–1950	1971–1980

Üldtaust

Nõukogude ajal, eriti selle algperioodil, hoiti põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus administratiivvahenditega kontrolli all. Eestit (nagu ka teisi sotsialismimaid) püüti legitimeerida kui tööliste ja talupoegade riiki, mis tähendas, et varem privileegideta klassidele loodi soodustusi. See tõi ühtlasi kaasa põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse suurenemise. Kapitalistlikes riikides on omand oluline kanal, mille kaudu pärandatakse sotsiaalne seisund vanematelt lastele (Parkin 1979). Eestis lakkas omanike klass pärast sõda eksisteerimast ja ühtlasi langes ära võimalus kasutada omandit

^a Varem on analüüsitud ja võrreldud kahte keskhariduse omandanud kohorti: 1966. aastal ja 1983. aastal keskhariduse omandanud (vt nt Helemäe, Saar, Võormann 2000). Siiski tuleb arvestada, et need kohordid moodustasid vaid osa vastavatest sündnikohortidest ja seetõttu ei saanud teha järeldusi kogu ühiskonna kohta.

sotsiaalse seisundi edasiandmiseks. Seda olulisemaks muutus hariduse roll nii sotsiaalse taastootmise kui ka mobiilsuse tagajana. Seetõttu võeti pärast sõda just haridussüsteemi kaudu ette mitmeid samme, et vähendada sotsiaalset ebavõrdsust ja takistada ebasoovitavate sotsiaalsete gruppide juurdepääsu eliidile. Eesmärk oli tagada sotsiaalsete klasside võrdne esindatus kõigil hariduse astmetel. 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate esimesel poolel püüti seda eesmärki saavutada piirangute seadmisega mõnest sotsiaalsest grupist (eelkõige endisest omanike klassist) pärit noorte astumisele kõrgkooli (toimisid peamiselt väljalülitavad mehhanismid). 1950. aastate teisel poolel muutus hariduspoliitika tunduvalt. Hruštšovi reformidega taheti suurendada töölisklassist pärit noorte võimalusi kõrgharidust omandada. Seati sisse kvoodisüsteem — määratud protsendi vastuvõetutest pidid hõlmama tööstaažiga noored, samuti suurendati vastuvõttu õhtustesse ja kaugõppeosakondadesse. Kõrghariduse reformid ei andnud siiski oodatud tulemusi, sest väljalangevus kõrgkoolidest suurenes, samuti langes kõrgkoolide tase. Sellise "positiivse diskrimineerimise" katsed ei toonud kaasa ka kõrgkoolide sotsiaalse baasi olulist ühtlustumist. Pärast Hruštšovi võimult eemaldamist 1960. aastate keskel pöörduti tagasi elitaarsema trendi juurde (Gerber, Hout 1995).

1960. aastatel aitas intelligentsi avatusele kaasa eelkõige nn struktuurne mobiilsus^a. Aastail 1920–1939 lõpetas Eestis ülikooli umbes 7000 inimest (Titma 1996, 58). Just nemad moodustasid suure osa nii represseeritute ja küüditatute kui ka Eestist sõja lõpul lahkunute (Parming 1972). Seetõttu ulatus vahetult pärast sõda kõrgharidusega inimeste arv Eestis vaid paari tuhandeni, sõjaeelse perioodiga võrreldes oli see vähenenud üle kolme korra (Misiunas, Taagepera 1993, 113–114). Intelligentsi laiendatud formeerimine saavutas maksimumi 1960. aastate keskel ja teisel poolel, kui vastuvõtt kõrgkoolidesse kasvas kiiresti. Struktuursele mobiilsusele aitasid kaasa majandusharude struktuuris toimunud muutused. Kui 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate esimesel poolel kasvas hõivatus kõige kiiremini tööstuses, siis alates 1960. aastate teisest poolest algas mittetootmissfääri harude mõningane laienemine. Tööstusse toodi põhitöõjõud mujalt, väljastpoolt Eestit. Hõivatus laienes kaubanduses, teeninduses, tervishoius, hariduses ja kultuuris, nimelt nendes harudes, kus oli palju spetsialistide ja teenistujate töökohti. Just tol ajal tööle asunud põlvkonnad täitsid uued tekkivad töökohad. Kõige vanema analüüsitava kohordi tööleasumine jääbki sellesse perioodi.

Intelligents muutus aastatega üha suletumaks. Avatus oli olnud vaid ajutine nähtus, sest kõik arvuliselt suurenevad klassid on tegelikult avatud. Tingimustes, kus kõrgkooli vastuvõtt enam oluliselt ei laienenud, käivitusid üha rohkem intelligentsi taastootmise protsessid (intelligents formeerus peamiselt intelligentsi järeltulijatest). Seega võib eeldada, et aastatel 1951–1960 sündinud kohordi puhul omandas sotsiaalne päritolu järjest suurema tähtsuse. Teiste endiste sotsialismimaade puhul on leitud, et sini- ja valgekraade väikesed palgaerinevused ei aidanud kaasa tööliste lastele paremate konkurentsivõimaluste loomisele valgekraade hulka pürgimisel, vaid pigem muutsid valgekraade ametikohad neile vähem atraktiivseks (eriti meeste puhul) (Mach 2004).

Turumajandusele üleminek 1990. aastatel tõi kaasa hõivestruktuuri muutused. Nõukogude perioodil kujunes Eesti tööhõive struktuur Nõukogude Liidu majanduse vajadustest lähtudes ning seetõttu olid tööstus ja põllumajandus ülepaistunud. Nimetatud kümnendil hakkas aga tööhõive neis majandusharudes vähenema ja vabanes suur hulk madala kvalifikatsiooniga töötajaid.

Haridustase

Kõige vanema kohordi haridustee algus jäi enamasti 1950. aastatesse ja just neid puudutasid Hruštšovi haridusreformid kõige enam. Põhihariduse ja keskkooli omandamise võimaluste laienemine tõi kaasa selle, et kolm viiendikku sellest kohordist omandas oma vanematest kõrgema haridustaseme (tabel 2). Järgmise sünkronkohordi jaoks oli haridus-situatsioon samuti üsna soodus — et üha rohkem vajati vähemalt keskkooli haridusega töötajaid, suurenes keskkooli vastuvõtt. Kuigi hüppelist kasvu ei toimunud, lõpetas aastail 1966–1970 üldharidusliku keskkooli 38% rohkem noori kui viie eelmise aasta jooksul (Haridus ... 1990, 90), seetõttu ei olnud võimalik keskkooli formeerida ainult keskkooli haridusega vanemate lastest. Ligi 70%-l sellesse kohorti kuulunutest õnnestus omandada oma vanematest

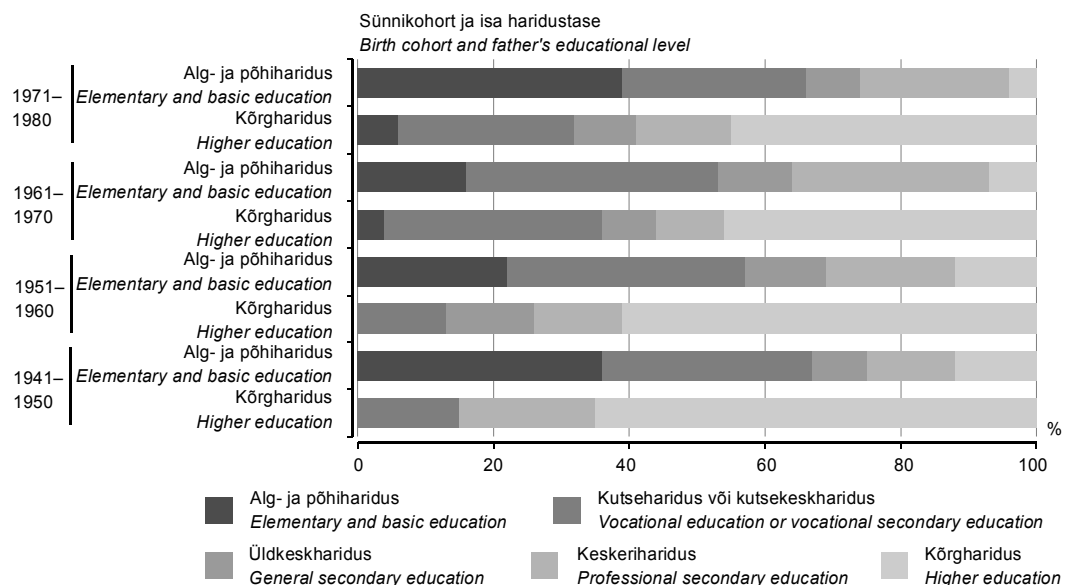
^a Struktuurse mobiilsuse puhul muutub inimese seisund seetõttu, et ühiskonnas toimuvate muutuste tagajärjel lakkavad teatud ühiskonnakihid olemast ja tekivad uued kihid või toimub mõne senise kihi laiendatud taastootmine ja omakorda teiste osatähtsuse vähenemine. Peale majanduse muutumise võib struktuurne mobiilsus tuleneda ka poliitilistest teguritest (pärast Teist maailmasõda likvideeriti omanike klass). Seetõttu on lastel juba objektiivselt raske käia vanemate jälgedes.

kõrgem haridustase. Järgmise kohordi puhul hakkab silma, et kuigi oli väga palju neid, kellel õnnestus jõuda vanematest kaugemale, suurenes ka nende osa, kes piirdusid vanematest madalama haridustasemega (eriti emaga võrreldes). Kõige nooremas kohordis on neid, kelle haridustase jäi vanemate omast madalamaks, veelgi rohkem. Muidugi tuleks arvestada, et osa kõige nooremast kohordist alles õpib (8%) või võib veel oma haridusteed jätkata. Siiski on erinevus eelmistest kohortidest suur ja seda eriti arvestades 1990. aastate teisel poolel toimunud kõrghariduse ekspansiooni.

Tabel 2 **Sünnikohortide ja nende vanemate haridustaseme võrdlus**
Table 2 *Comparison of birth cohorts and the educational level of their parents*
(protsenti — percentage)

	Sünnikohort <i>Birth cohort</i>				
	1941–1950	1951–1960	1961–1970	1971–1980	
<u>Ema haridustasemega võrreldes</u>					<u>Compared with mother's educational level</u>
Madalam	4	9	17	32	Lower
Sama	35	23	21	30	The same
Kõrgem	61	68	62	38	Higher
Kokku	100	100	100	100	Total
<u>Isa haridustasemega võrreldes</u>					<u>Compared with father's educational level</u>
Madalam	5	7	12	25	Lower
Sama	35	23	20	29	The same
Kõrgem	60	70	68	46	Higher
Kokku	100	100	100	100	Total

Diagramm 1 **Põhi- ja kõrgharidusega isade laste haridustase sünnikohordi järgi**
Diagram 1 *Educational level of children whose fathers have basic and higher education by different birth cohorts*

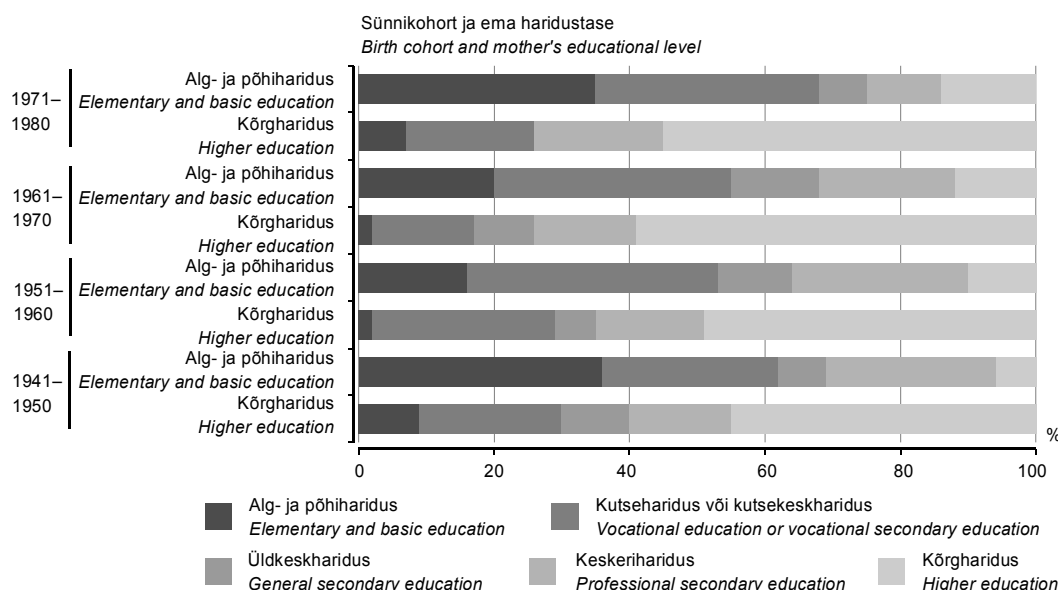

Diagrammidelt 1 ja 2 hakkab silma, et vanemate haridusel on olnud kõikide kohortide korral laste haridustasemele oluline mõju. Diagrammidel on näitlikkuse huvides esitatud vaid kahe äärmusliku haridusgrupi andmed. Kolmandik kõige vanema kohordi esindajatest, kelle isal või emal oli vaid alg- või põhiharidus, ei jõudnud ka ise kõrgema haridustasemeni. Vaid pisut rohkem kui kümnendikul põhiharidusega vanemate lastest õnnestus omandada kõrgharidus. Kõrgharidusega vanemad kujutasid endast parimat garantiid, et ka laps omandaks kõrghariduse.

Kahe vahepealse kohordi korral ilmneb, et vaid põhiharidusega vanemate laste seas vähenes nende protsent, kes ei jõudnud keskhariiduseeni. Kahtlemata aitas sellele kaasa 1960. aastate teisel poolel alguse saanud ning 1970. ja 1980. aastatel jätkunud keskhariduse ekspansioon. Samas piirdus enamik neist kutse- või kutsekeskharidusega. Madalama haridustasemega vanemate laste juurdepääs kõrgharidusele ei suurenenud.

Kõige noorema kohordi korral on oluliselt suurenenud nende vaid põhiharidusega vanemate järeltulijate osatähtsus, kes ka ise piirduvad vaid selle tasemega. Seega näitab kohortide võrdlus, et viimastel aastatel on täheldatav nn haridusliku taastootmise süvenemine. Seda kinnitavad ka vanemate ja laste haridustaseme korrelatsioonikordajad, mis on kõige noorema analüüsitava kohordi korral hakanud mõnevõrra suurenema.

Diagramm 2 **Põhi- ja kõrgharidusega emade laste haridustase sünnikohordi järgi**
Diagram 2 *Educational level of children whose mothers have basic and higher education by different birth cohorts*

Põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus

1960. aastate struktuurimuutustele viitab vanema kohordi vanemate ja laste sotsiaalse seisundi võrdlus (tabel 3). Vanemasse kohorti kuuluvate meeste korral hakkab eelkõige silma oluliselt suurenenud oskustöölise ja samavõrra vähenenud lihttöölise osatähtsus. Vanema kohordi naiste puhul olid muutused isegi suuremad — emade põlvkonnaga võrreldes oli tööliste osatähtsus laste seas üle kahe korra väiksem. Oluliselt suurenes spetsialistide ja ametnike osatähtsus. Järgmise kohordi 30-aastaseks saamise ajaks olid olulised struktuursed muutused juba toimunud. Eelmise kohordiga võrreldes oli nende jagunemine sotsiaalsetesse gruppidesse peaaegu identne ja seda nii meeste kui ka naiste puhul. Seetõttu erineb ka selle kohordi laste ja vanemate seisund suhteliselt vähe, eriti meeste korral. Sama tendents on täheldatav ka sünnikohordi 1961–1970 puhul. Emade ja tütarde võrdluses hakkab küll silma oskus- ja lihttöölise osatähtsuse jätkuv kahanemine ning teenindus- ja müügitöötajate osatähtsuse suurenemine. 1990. aastate struktuurimuutusi peegeldab noorima kohordi laste ja vanemate võrdlus ja seda eriti meeste puhul: tööliste osatähtsus on vähenenud ja spetsialistide osatähtsus suurenenud. Naiste hulgas nii suuri muutusi ei toimunud, eeskätt kasvas teenindus- ja müügitöötajate osatähtsus.

Tabel 3 Kohordid ja nende vanemad sotsiaalse klassi järgi
Table 3 Social class of cohorts and their parents
(protsenti — percentage)

Sotsiaalne klass	Sünnikohort Birth cohort 1941–1950		1951–1960		1961–1970		1971–1980		Social class
	isa father	poeg son	isa father	poeg son	isa father	poeg son	isa father	poeg son	
Juhid, tippspetsialistid	14	19	17	20	17	17	19	24	Senior officials and managers
Keskastme spetsialistid, ametnikud	8	8	7	7	5	10	6	12	Technicians and associate professionals
Teenindus- ja müügitöötajad	1	2	1	1	0	5	2	7	Service workers and shop and market sales workers
Oskustöölised	47	69	59	69	68	65	68	49	Craft and related trades
Lihttöölised	29	3	15	4	10	4	5	8	Elementary occupations
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	Total
	ema mother	tütar daughter	ema mother	tütar daughter	ema mother	tütar daughter	ema mother	tütar daughter	
Juhid, tippspetsialistid	7	21	11	24	16	16	23	28	Senior officials and managers
Keskastme spetsialistid, ametnikud	14	39	25	38	28	38	31	25	Technicians and associate professionals
Teenindus- ja müügitöötajad	8	12	10	12	10	24	12	23	Service workers and shop and market sales workers
Oskustöölised	31	22	32	21	28	15	26	18	Craft and related trades
Lihttöölised	39	6	23	5	17	7	8	7	Elementary occupations
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	Total

Tabel 4 viitab üllatavalt suurele sünnikohortide sarnasusele põlvkondadevahelise mobiilsuse ja stabiilsuse ulatuses. Meeste seas on kõige suurem olnud just tööliste taastootmine, ja seda kõikides kohortides. Kõige noorema kohordi meeste seas on mõnevõrra suurenenud tõusev mobiilsus tööliste seast spetsialistide hulka. Naiste puhul on muutused olnud suuremad. Kõige vanema sünnikohordi naised iseloomustab väga ulatuslik tõusev mobiilsus, mis järgmistes kohortides on pidevalt vähenenud. Seevastu on spetsialistide taastootmine pidevalt suurenenud, ilmselt eelkõige just struktuursete muutuste tõttu.

Tabel 4 Põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus
Table 4 Social mobility between generations

Mobiilsuse tüüp	Sünnikohort Birth cohort 1941–1950		1951–1960		1961–1970		1971–1980		Mobility type
	isa father	ema mother	isa father	ema mother	isa father	ema mother	isa father	ema mother	
Langev mobiilsus spetsialistide seast tööliste hulka	12	2	14	5	10	5	9	9	Downward mobility from specialists to workers
Muu langev mobiilsus	2	4	1	9	3	13	4	6	Other downward mobility
Tööliste taastootmine	59	25	58	20	58	15	47	13	Reproduction of workers
Spetsialistide taastootmine	9	11	10	17	9	21	13	28	Reproduction of specialists
Madalamate valgekraade taastootmine	0	3	0	5	0	7	0	15	Reproduction of white-collar workers
Tõusev mobiilsus tööliste seast spetsialistide hulka	16	36	16	26	15	20	22	13	Upward mobility from blue-collar workers to specialists
Muu tõusev mobiilsus	2	16	1	18	5	19	5	16	Other upward mobility
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	Total

Perekonna ressursid ja hariduse omandamine

Ebavõrdsuse edasikandumisel põlvest põlve on oluline uurida ka sellele kaasaaitavaid mehhanisme ja ressursse. Eelkõige käsitletakse kultuuriliste ja majanduslike ressursside rolli. Üheks pere käsutuses olevate kultuuriliste ressursside näitajaks peetakse raamatute arvu lapsepõlvkodus. Sünnikohortide võrdlus näitab, et see kultuuriline ressurss mõjutab üha rohkem seda, millise haridustasemeni noor jõuab (korrelatsioonikordaja kasv 0,17-lt vanima kohordi korral 0,31-ni noorimal kohordil). Diagrammil 3 on jällegi võrreldud kaht äärmuslikku haridusgruppi — neid, kellel on vaid põhiharidus, ja neid, kellel on kõrgharidus. Kui noorimas kohordis oli põhiharidusega piirdunute kahel viiendikul lapsepõlvkodus alla 50 raamatu, siis kõrghariduseni jõudnute seas oli selliseid kaheksa korda vähem. Vanemates kohortides ei olnud erinevused veel nii drastilised. Hakkab silma, et kohortide võrdluses on suurenenud raamatute arv eelkõige neis peredes, kus laps on omandanud kõrghariduse.

Diagramm 3 **Raamatute arv lapsepõlvkodus kõrg- ja põhiharidusega isikutel sünnikohordi järgi**
 Diagram 3 *Number of books in the childhood homes of people with higher education and basic education, by different cohorts*

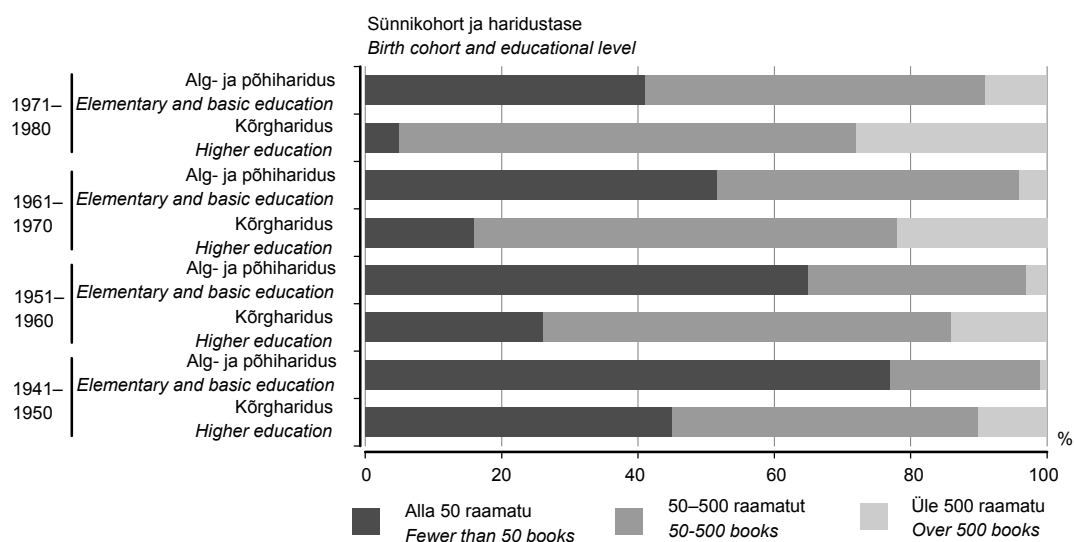
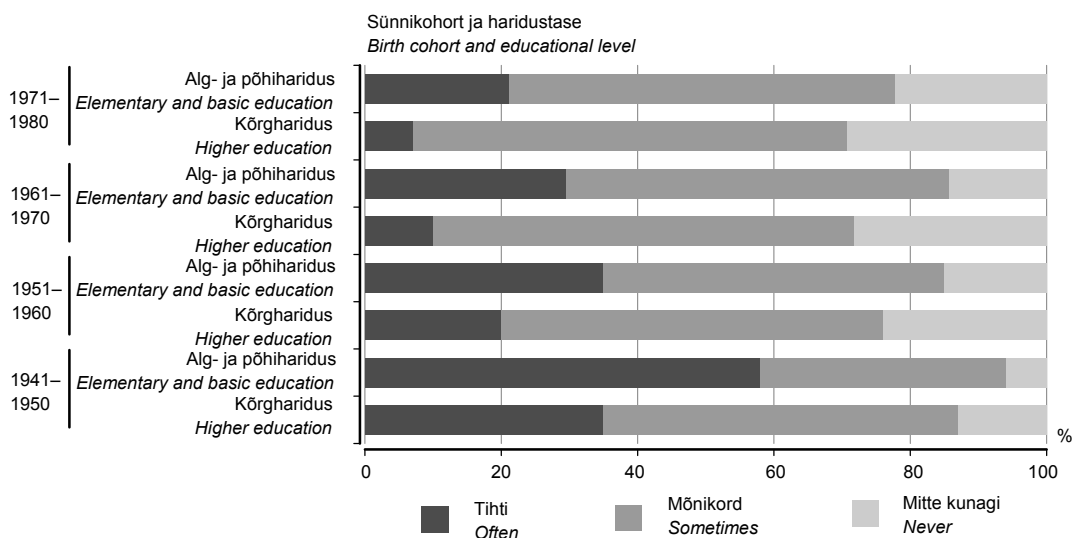

Diagramm 4 **Rahaliste raskuste olemasolu teismeeas kõrg- ja põhiharidusega isikutel sünnikohordi järgi**
 Diagram 4 *Financial difficulties in the childhood homes of people with higher education and basic education, by different cohorts*

Lapsepõlvkodu majanduslikul olukorral näib olevat haridustasemele märgatavalt nõrgem mõju, see ei ole suurenenud ka noorima kohordi korral (joonis 4). Pigem erineb nende osatähtsus, kelle peres on olnud väga tihti või regulaarselt majanduslikke raskusi — kui kõrghariduse omandanute seas oli selliseid alla kümnendiku, siis põhiharidusega piirdunute hulgas kolm korda rohkem. Samas ei ilmnenu olulisi erinevusi hästi toimetulevate perede osatähtsuses.

Lõpetuseks

Sotsiaalse mobiilsuse ulatus ei ole sugugi ainus näitaja, mis iseloomustab võrdsete võimaluste olemasolu või nende puudumist ühiskonnas. Mobiilsusvõimaluste kõrval on sama oluline ka inimese elu kõige otsesemalt mõjutavate muude võimaluste (nt sissetulek, kultuurilised ressursid jne) jagunemine ja sellest tulenev ebavõrdsus. Mobiilsusvõimalusi peaksid aitama suurendada eelkõige võimalikult võrdsed starditingimused. Põhjamaade puhul on sotsiaalse päritolu nõrgema mõju ja suurema põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse oluliseks põhjuseks peetud universaalset ja kvaliteedilt ühtlast eelkooliealiste ettevalmistuse süsteemi, sest just see on aidanud erineva sotsiaalse päritoluga laste starditingimusi võrdsustada (Esping-Andersen 2006). Niisiis ei võimalda ainuüksi mobiilsuse ulatuse võrdlemine teha üheseid järeldusi ühiskonna avatuse kohta. Eestis on viimasel kümnendil põlvkondadevahelise mobiilsuse ulatus olnud küll suur, kuid pigem on tegemist struktuursete faktorite mõjuga (muutused majandusharude struktuuris, kõrghariduse ekspansioon). Samas on vähemalt hariduse puhul täheldatav taastootmisele viitavate tendentside süvenemine. Mitmed autorid on viidanud ka sellele, et Eestis toimub hariduslik kihistumine üha varasemas eas, sest kujunenud on konkurents lasteaedade vahel ning suurenenud lõhe eliitlasteaias, tavalasteaias ja kodus kasvanud laste vahel (Loogma 1998).

EBAVÕRDSUS TERVISES — LAHENDAMATA VÄLJAKUTSE

Jarno Habicht

Maailma Terviseorganisatsioon

Taavi Lai, Ain Aaviksoo

Poliitikauuringute keskus PRAXIS

Sissejuhatus

Ebavõrdsuse temaatika tervisesüsteemi kontekstis on teadlasi huvitanud juba aastasadu, kuid tervisepoliitika kujundamisel on see eriti aktuaalseks muutunud alates 1980. aastatest. Rääkides ebavõrdsusest tervises, peetakse silmas tervise ja sellega seotud sotsiaal-majanduslike tegurite ebaühtlast jaotumist rahvastikurühmade vahel.

Ebavõrdsus on oluline teema nii tervisesüsteemis kui ka poliitiliste otsuste tegemisel laiemalt, sest tervis on ainulaadne ressurss, mis on täisväärtusliku elu eeltingimus ning oluline indiviidi ja ühiskonna valikuvõimalusi edendav tegur (Sen 2000). Sellest lähtuvalt võib tervist pidada peamiseks inimõiguseks ja kõigil peaksid olema ühetalised võimalused parima tervisliku seisundi saavutamiseks.

Kuigi ebavõrdsuse ja õigluse temaatika on tihedalt seotud, käsitletakse selles peatükis peamiselt siiski ebavõrdsust tervises ning antakse ülevaade Eesti olukorrast, viimaste aastate muutustest ja tuuakse võrdlusi teiste Euroopa riikidega.

Tervise ebavõrdsuse käsitlemisel on otstarbekas kindlaks määrata, millised erinevused tervises on välditavad või muudetavad ning millistega on seetõttu kõige mõttekam tegelda. Üldine seisukoht on, et bioloogilisi ja geneetilisi terviseerinevusi ei ole võimalik muuta. Levinud on Whiteheadi 1990. aasta käsitlus tervise ebavõrdsuse vormidest (Whitehead 1990). Sellest lähtuvalt on suunatud tegevuste abil välditavad vabalt valitud tervist kahjustav käitumine; tervist edendavate tegurite kiirem kasutamine paremini informeeritute poolt; sotsiaalsest keskkonnast tingitud tervist kahjustav käitumine; tervist kahjustav psüühiline ja füüsiline keskkond; esmavajaliku arstiabi kättesaadavuse puudumine ja sotsiaalsel skaalal allaliikumine halva tervise tõttu (Mackenbach, Bakker 2002). Viimasel ajal on rahvusvahelistes aruteludes jõutud rahvatervishoiu spetsialistide hulgas arusaamale, et kõik viimati nimetatud ebavõrdsused on ebaõiglased ja vajavad eraldi tähelepanu hoolimata nende allikast ja olemusest (Whitehead, Dahlgren 2006).

Eetilised kaalutlused ebavõrdsuse vähendamisel lähtuvad eelkõige õigluse ja solidaarsuse printsiibist ning tervise ebaühtlane jagunemine neile põhimõtetele ei vasta. Peale õigluse printsiibi on siinkohal oluline mainida veel ühiskonna üldist kasu, sest tervise ebavõrdsuse vähendamine isikute ja rahvastikurühmade vahel parandab rahvastiku kui terviku tervislikku seisundit.

Riigid ja rahvusvahelised organisatsioonid tervislikust ebavõrdsusest

Esimesed uuringud rahvastiku tervise ebavõrdsusest põhinesid peamiselt suremusandmete võrdlusele ja pärinevad 19. sajandi Inglismaalt (Ghadwick), Prantsusmaalt (Villermé) ja Saksamaalt (Virchow).

Rahvusvahelise tähelepanu huviorbiiti jõudis tervise ebavõrdsus koos Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) loomisega 1948. aastal, mil võeti kasutusele tervise laiem definitsioon. Selle järgi on tervis midagi enam kui vaid haiguse või puude puudumine. Järgmistel aastakümnetel on tervise ebavõrdsuse teemat käsitletud erinevas ulatuses (Action ... 2005) kuni 2005. aastal loodi WHO globaalne tervise sotsiaalsete tegurite komisjon, et saada aastaks 2008 teemast põhjalik ülevaade ning valmistada ette ebavõrdsuse vähendamise soovitusi. Samal ajal on WHO Euroopa piirkonna põhiväärtused olnud õiglus ja solidaarsus ning esmane mõõdetav eesmärk alates WHO Tervis Kõigile (*WHO Health for All*) kokkulepetest üheksakümnenendatel on olnud tervise ebavõrdsuse vähendamine (*The Health ... 2005*). Tervise ebavõrdsuse leevendamist on käsitletud ka selle sajandi alguses ÜRO püstitatud aastatuhande arengueesmärkides (*Millennium Development Goals*), kus hästitoimivat tervisesüsteemi peetakse eesmärkide saavutamisel kriitilise tähtsusega teguriks. Rahvusvaheliselt on peale WHO ja ÜRO aktiivne ka Euroopa Liit, kus näiteks 2006. aastal toimus mitu tervise ebavõrdsuse olukorda (Mackenbach 2006) ja riikide lähenemisi (Judge jt 2006) käsitlevat arutelu. Nende arutelude kokkuvõtteks võib märkida, et tegemist on kõikidele riikidele ühiste, kuid eri kujul ja määral väljendunud erinevustega nagu varieeruvad ka nende probleemide võimalikud lahendused.

Riigi tasandil ebavõrdsuse vähendamisele orienteeritud tervisepoliitika rakendamiseks andis esimese tõuke 1980. aastatel Inglismaal avaldatud "*Black Report*" (Townsend, Davidson, Whitehead 1982), mis kirjeldas ebavõrdsust tervises erineva sotsiaal-majandusliku taustaga isikutel. Selle uuringu andmetel oli näiteks madalaima ametikategooria meestel ja naistel 2,5 korda suurem tõenäosus surra enne pensioniikka jõudmist kui kõrgeima ametikategooria esindajatel. See aruanne pani aluse tervise ebavõrdsuse ulatuslikule ja süstemaatilisele käsitlemisele paljudes riikides. Samuti andis see tõuke uutele projektidele, mis püüdsid selgitada tervise ebavõrdsuse põhjuseid ning tuua välja mehhanisme erinevuste vähendamiseks. Inglismaa on siiani juhtivaid riike ebavõrdsuse teema käsitlemisel ning arendamisel, kuid tervise ebavõrdsuse teema on olulisel kohal ka Rootsi, Soome, Norra ja mitme teise Euroopa riigi teadustöös ja tervisepoliitikas.

Eestis on hakatud tervise ebavõrdsust põhjalikumalt käsitlema alates Maailmapanga ja Sotsiaalministeeriumi koostöös valminud mahuka ning detailse ülevaateraporti ilmunisest 2002. aastal (Kunst jt 2002a; Kunst jt 2002b). Nimetatud analüüs on seniajani ka viimane laiaulatuslik uuring tervisepoliitika kujundajatele ning võrdlusalus järgnenud uuringutele. Hiljem on käsitletud erinevusi haigestumises ja suremuses (Leinsalu, Vagero, Kunst 2003), tervise enesehinnangus (Leinsalu 2002; Habicht 2003), tervisekäitumises (Kasmel jt 2004), arstiabi kasutamises (Habicht, Kunst 2005; Rooväli, Kiivet 2006) ja tervishoiu rahastamises (Habicht jt 2006). Need uurimused vaatlevad tervise ja rahvatervise tegurite jaotumist väga erineval alusel, alustades vanusest ja soost kuni rahvuse, elukoha, sissetuleku, haridustaseme ja sotsiaal-majandusliku seisundini. Uuringute põhjal on leitud, et sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus rahvastikurühmade vahel eksisteerib nii haigestumises, suremuses kui ka tervishoiuteenuste kasutamises. Samuti selgub, et 1990. aastatel on ebavõrdsus Eestis sotsiaalsete rühmade vahel nii suremuses kui ka tervisekäitumises suurenenud. Kuigi ülevaade Eesti olukorrast on olemas, on vanade Euroopa Liidu riikidega (nt Suurbritannia, Holland, Rootsi, Soome) võrreldes teema siinsete teadlaste, rahvatervise praktikute ja tervisepoliitika kujundajate hulgas tunduvalt vähem käsitlemist leidnud.

Selles ülevaates on tervise ebavõrdsuse kirjeldamisel kasutatud Eestis viimastel aastatel korraldatud rahvastiku-uuringuid, eelkõige aastatest 2004 ja 2005. Lisaks Eesti olukorra kirjeldamisele on tõmmatud paralleele ka teiste riikidega, et välja tuua teema mitmetahulisus. Kokkuvõtlikult on kirjeldatud tervise ebavõrdsust oodatavas elueas, suremuses, tervise enesehinnangus, tervisekäitumises, tervishoiuteenuste kasutamises ja tervishoiu rahastamises.

Oodatav eluiga ja tervise seisund

Enam kasutatavaid näitajaid tervise ebavõrdsuse kirjeldamisel on keskmine oodatav eluiga, mis võtab kokku riigi mingi ajahetke rahvastiku tervise seisundi ning võimaldab ka võrdlust teiste riikidega. Eesti rahvastiku keskmine oodatav eluiga sünnimomendil oli 2005. aastal 73,1 aastat. Teiste Euroopa riikidega võrreldes on see üks madalamaid — parim on see näitaja San Marinos (82,1) ja madalaim Venemaal (66,1). Euroopa Liidu riikide seas on Eesti väga lähedal madalaima näitajaga Leedule (71,8) ning ELi selle valdkonna juhtriigist Hispaaniast (80,7) jääme maha 7,6 aastaga.

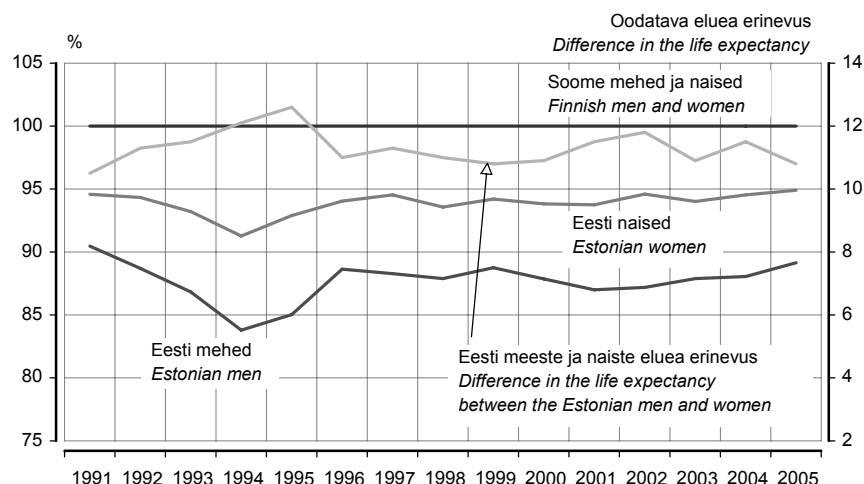
Tervise ebavõrdsuse seisukohalt on veelgi kõnekam ja kõige sagedamini esile toodud ebavõrdsus meeste ja naiste oodatava eluea erinevus — meestel on see sünnimomendil 67,3 ja naistel 78,1 aastat. Eesti puhul on meeste ja naiste erinevus 10,8 aastat, mis on samuti üks suuremaid Euroopas. Suurim sugudevaheline ebavõrdsus valitseb selles vallas taas Venemaal (13,4 aastat). ELi liikmesriikidest on Eestist halvem olukord ainult Lätis (11,8) ja Leedus (12,0), samas kui Maltal on eluigade erinevus vaid 3,7 aastat.

Meeste ja naiste keskmise eluea erinevus ei ole uus nähtus, see on vaadeldav juba nõukogude ajast. Raporti "*Inequalities in Health in Estonia*" andmetel on meeste keskmine eluiga püsinud peaaegu samal tasemel koguni aastast 1960 (64 aastat sünnimomendil), naiste keskmine eluiga oli toona 72 aastat (Kunst jt 2002b).

Vaadates oodatava eluea muutusi taasiseseisvumisjärgsetel aastatel võrdluses näiteks Soome vastavate muutustega (diagramm 1), on Eestis meeste ja naiste oodatavas elueas toimunud teatav konvergens alates 1994. aastast, mil oodatav eluiga saavutas madalaima taseme viimase poole sajandi jooksul. Samas tuleb tunnistada, et 2005. aastaks on nii meeste kui ka naiste oodatav eluiga saavutanud alles ligilähedaselt 1991. aasta suhtelise taseme (meestel 89% ja naistel 95% Soome meeste ja naiste oodatavast elueast). Oluline on märkida, et vaatamata ajutistele kõikumistele on sugudevaheline erinevus püsinud suuremana kui kümme aastat ning pärast 1990. aastate keskpaiga madalseisust ülesaamist ei ole ka see näitaja veel 1991. aasta taset saavutanud.

Diagramm 1 **Eesti meeste ja naiste eluea erinevus ning suhteline erinevus Soome vastavast näitajast, 1991–2005**

Diagram 1 *Difference in the life expectancy between the Estonian men and women and its relative difference from the the corresponding Finnish figure, 1991–2005*

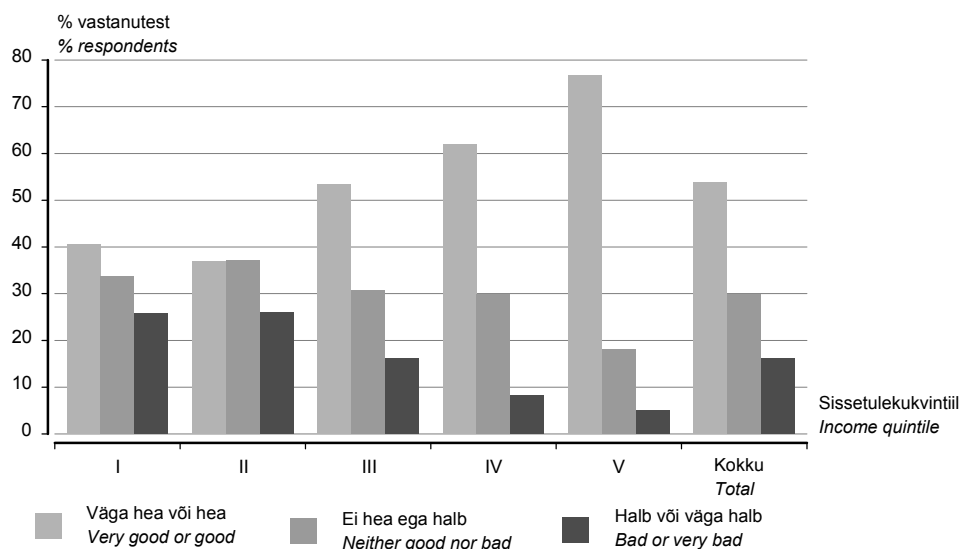
Allikas: Eurostat.

Source: Eurostat.

Kuigi hiljem ei ole seda eraldi uuritud, võib eespool nimetatud raporti põhjal välja tuua veel kolm taasiseseisvumisperioodi (1990–2000) märkimisväärset trendi. Näiteks kasvas alla keskhariidusega isikute ja vähenes kõrghariidusega isikute suremus. Samuti süvenes lõhe eestlaste ja muukeelsete elanike suremuses samal ajal kui maa- ja linnapiirkondade elanike suremuse vahetõus muutumatuks linnaelanike kasuks.

Diagramm 2 **16-aastaste ja vanemate tervis sissetulekukvintili järgi, 2005**

Diagram 2 *Health of persons aged 16 or older by income quintile, 2005*

Tervises seisundi mõõtmiseks kasutatakse sageli inimeste enda hinnangut oma tervisele, mis peegeldab üldisemalt elukvaliteeti. 2005. aasta Eesti sotsiaaluuringu (ESU) põhjal hindas Eesti elanike jõukama viiendiku hulgast oma tervises seisundit heaks või väga heaks 77%, samal ajal kui vaesema viiendiku hulgas oli selliseid vaid 41%. Halvaks või väga halvaks hindas oma tervises seisundit 5% jõukamatest ja 26% vaesematest elanikest (diagramm 2). See peegeldab ilmekalt halvema tervise koondumist vaesematesse elanikekihtidesse.

Tervisekäitumine

Eluiga kujuneb mitme teguri koosmõjul, olulist rolli mängib siin aga tervisekäitumine. Tervisekäitumine tervise determinandina on oluline, sest iga inimene saab seda ise muuta. Inimeste võimalust teadlikult oma tervise kujundamisel osaleda rõhutatakse Eestis ja kogu maailmas üha enam.

Peale iga inimese enda ettevõtmiste on ka väliseid mõjureid, mis teevad tervisliku käitumise oluliselt lihtsamaks või vähemalt võimalikuks (näiteks värskete puu- ja juurviljade või sportimisvõimaluste kättesaadavus sõltuvalt elukohast ja sissetulekust). Tervise seisukohalt positiivsete tegevuste (nt sportimine või tervislik toitumine) kättesaadavuse parandamine ja teadlikkuse suurendamine võimaldab tervise ebavõrdsust oluliselt vähendada. Kokkuvõttes moodustab inimeste käitumine, nende informeeritus ja tervislikku käitumist soodustav keskkond ühtse, omavahel tihedalt põimuva terviku, mille sihipärane kujundamine on tervise ebavõrdsuse vähendamisel oluline eesmärk.

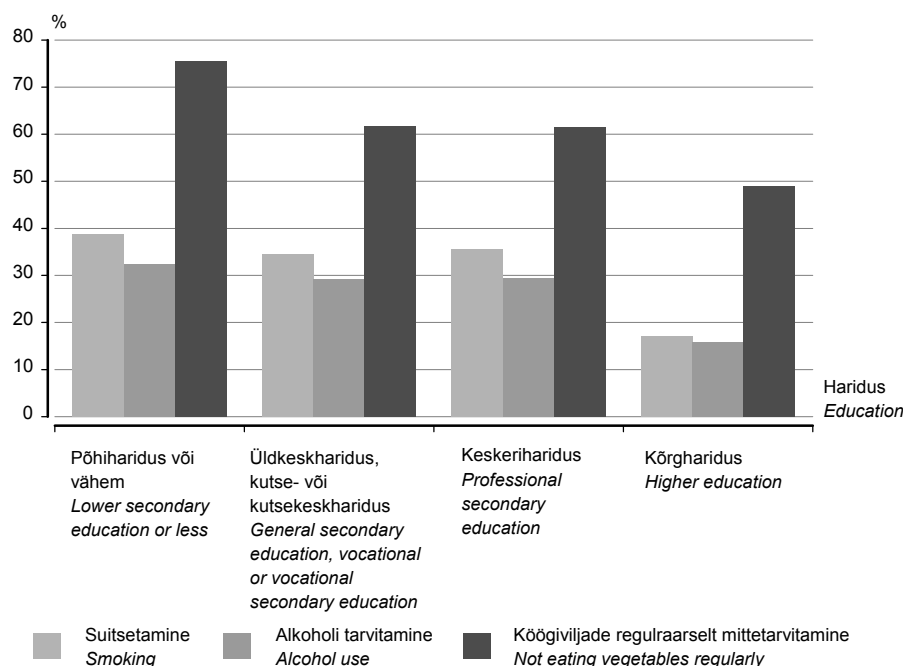
Tervisekäitumise valikutes mängib olulist rolli haridustase, seetõttu vaadeldakse järgnevalt tervisekäitumise erinevusi sõltuvalt haridustasemest suitsetamise, alkoholi tarvitamise ja köögiviljade tarbimise näitel (diagramm 3). Sarnased erinevused tervisekäitumises esinevad sissetuleku, sotsiaal-majandusliku seisundi jm näitajate puhul.

Suitsetamine on vaieldamatult tervises seisundit negatiivselt mõjutav tegur. Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuringu andmetel oli 2004. aastal küsitlute seas igapäevasuitsetajaid 17–39% sõltuvalt nende haridustasemest. Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuringute korraldamise ajal (1990–2006) on kõrgema haridustasemega inimeste seas igapäevasuitsetajate osatähtsus vähenenud ning põhiharidusega isikute seas suurenenud (Rand 2007).

Alkoholi liigtarvitamine on sarnaselt suitsetamisega tervisele negatiivselt mõjuv tegur. Eestis ulatus 2004. aastal vähemalt kord kuus korraga kuus või enam alkoholiannust tarbinute osatähtsus haridustaseme järgi 16%-st kuni 32%-ni. Taas ilmnes alkoholi liigtarvitajate ebavõrdne jaotus haridusrühmades.

Tervisliku toitumise trende on võimalik hinnata mitmeti, üks võimalus on puu- ja köögiviljade tarbimise regulaarsuse hindamine. Köögiviljade söömine mõjutab tervises seisundit positiivselt ning nende mittetarvitamine negatiivselt. Diagramm 3 kujutab küsitlusele eelnenud nädalal regulaarselt (enam kui viiel päeval) köögivilju mittetarvitajate osatähtsust. Sarnaselt suitsetamise ja alkoholi liigtarvitamisega ilmneb seos madalama haridustaseme ja köögiviljade väiksema tarvitamise vahel.

Diagramm 3 Tervisekäitumine hariduse järgi, 2004
Diagram 3 Health behaviour indicators by education, 2004

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring (ETETU) 2004.
Source: Health Behavior among Estonian Adult Population, 2004.

Tervishoiuteenuste kättesaadavus

Eestis lähtutakse sarnaselt teiste riikidega tervishoiu korraldamisel eeldusest, et ühiselt rahastatud avalikud teenused on kõigile võrdselt kättesaadavad ning igasugune kättesaadavuse erinevus on juba olemuslikult ebaõiglane, sest erinevad ravivõimalused tipnevad tahes tahtmata erinevustega tervises. Tervishoiu puhul lisandub õigluse printsiibile veel solidaarsusprintsiip, mille alusel inividid osalevad tervishoiu rahastamisel vastavalt võimlustele ning omavad ligipääsu teenustele vastavalt vajadustele.

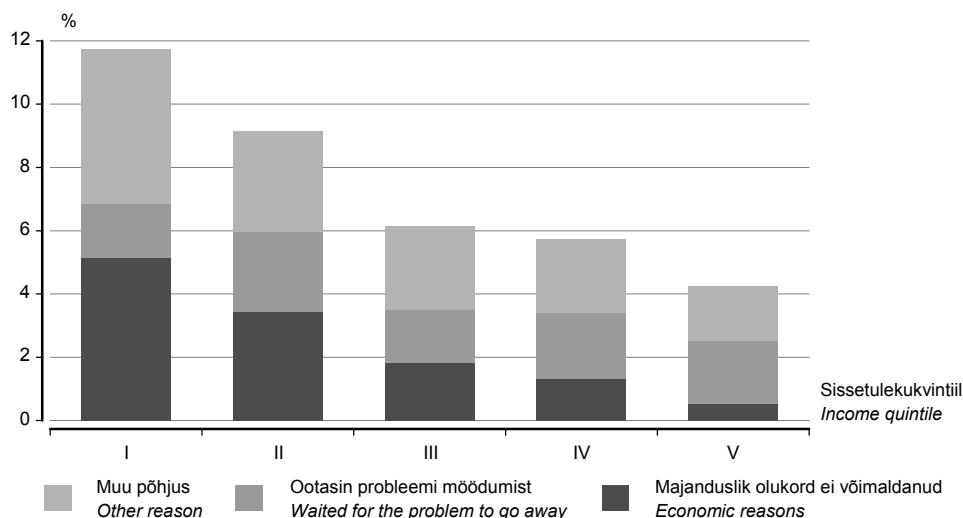
Tervishoiuteenuste kättesaadavuse hindamise lihtsaim viis on arvamusuuringud (hinnangud teenuste kättesaadavuse kohta vms) ning inimeste rahulolu mõõtmine tervishoiusüsteemiga. Kuigi tervisesüsteemiga rahulolu langus või tõus ei näita otseselt muutusi teenuste kättesaadavuses, on sellised muutused olulisel määral mõjutatud elanike ootustest ja seetõttu saab seda kasutada kui ühte teenuste kättesaadavuse indikaatorit.

Viimaste uuringute andmetel on tervishoiuteenuste üldine kättesaadavus Eestis suhteliselt hea — sarnaselt Põhjamaadega saab 80–90% elanikest enda hinnangul arstiabi vastavalt oma vajadustele. Samas erinevad teenuste mittesaamise põhjused riigiti oluliselt ning Eestis tulevad esile just majanduslikust olukorrast sõltuvad piirangud. Põhjamaades on patsientide hinnangul enim levinud arstiabi mittesaamise põhjused pikad ooteajad (nt Soome), haiguse iseenesliku möödumise ootus (nt Rootsi) ja liiga pikad vahemaad (nt Norra).

Tervise ebavõrdsuse seisukohalt on oluline ka arstiabi mittesaamise põhjuste jagunemine sotsiaalsetes rühmades, sest suhtumine arstiabisse oleneb suurel määral üldisest sotsiaalsest kontekstist riigis ja sotsiaal-majanduslikus rühmas. Nii erinevad näiteks isikute eelistused esmase tervishoiusüsteemi poole pöördumise koha suhtes sissetuleku suuruse järgi olulisel määral. Kergemate häirete (nt kurguvalu) korral pöördub meditsiinisüsteemi (apteeker või arst) poole üldjuhul üksnes kolmandik inimestest, samas kui seljavalu korral on meditsiinisüsteemi poole pöördujate osatähtsus kaks kolmandikku (*European ... 2007*).

Kuigi siin on käsitletud teenuste kättesaadavuse erinevusi sotsiaalsete eelistuste ja riikide kaupa ning ebavõrdsus on vaadeldav nii elukoha kui ka vanuse järgi, on Eestis teenuste mittesaamise põhjused enamasti (rohkem kui pooltel juhtudel) siiski majanduslikud; järgnevad pikad ooteajad (12% abi mittesaanutest), ajapuudus ja transpordi keerukus. Arstiabi liigiti ilmnevad suurimad majanduslikud takistused hambaravi kättesaadavuses, sellele järgneb eriarstiabi. Vanuserühmades on suurim teenuste mittesaajate osatähtsus keskealiste seas, kellest kuni 25% viitab teenuse mittesaamisele (20–24-aastaste seas 14%). Keskealiste seas on ka majanduslikel põhjustel teenuse mittesaajate osatähtsus suurim (60–66%). Sissetuleku järgi on enim arstiabi mittesaajaid vaesemate isikute hulgas (diagramm 4) ja seda nii eriarsti, hambaarsti kui ka perearsti visiitide puhul.

Diagramm 4 **Takistused eriarstiabi kasutamises sissetulekukvintili ja põhjuse järgi, 2005**
Diagram 4 *Hurdles in gaining access to specialised doctors by income quintile and reasons, 2005*

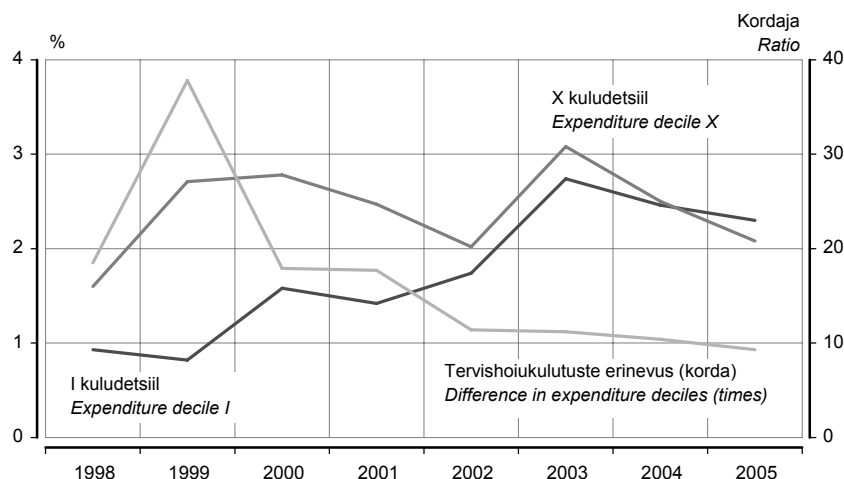
Tervishoiu rahastamine

Eestis rahastatakse tervishoidu peamiselt sotsiaalmaksult laekuvast ravikindlustusmaksust (65% kogukuludest) ning riigieelarve siiretest (10%) (Jesse jt 2004). Samas on viimastel aastatel jõudsalt kasvanud erasektori kulutused (24%) ja seda peamiselt inimeste

omaosaluse arvel. Inimeste tervishoiukulutuste osatähtsus nende kogukulutustes on nii kõige vaesemates kui ka rikkamates (vastavalt I ja X kuludetsiil) ühiskonnarühmades ligilähedaselt sama suured — 2005. aastal vastavalt 2,3% ja 2,1% (diagramm 5). Samas erinesid tegelikud tervishoiukulutused 2005. aastal 9,3 korda — vaesemad isikud kulutasid tervishoiuteenuste (ravimid, hambaravi jms) ostmisele keskmiselt 20 krooni ja rikkamad 193 krooni.

Diagramm 5 Tervishoiukulutuste osatähtsus kogukulutustes I ja X kuludetsiilis ja tervishoiukulutuste erinevus (kordaja), 1996–2005

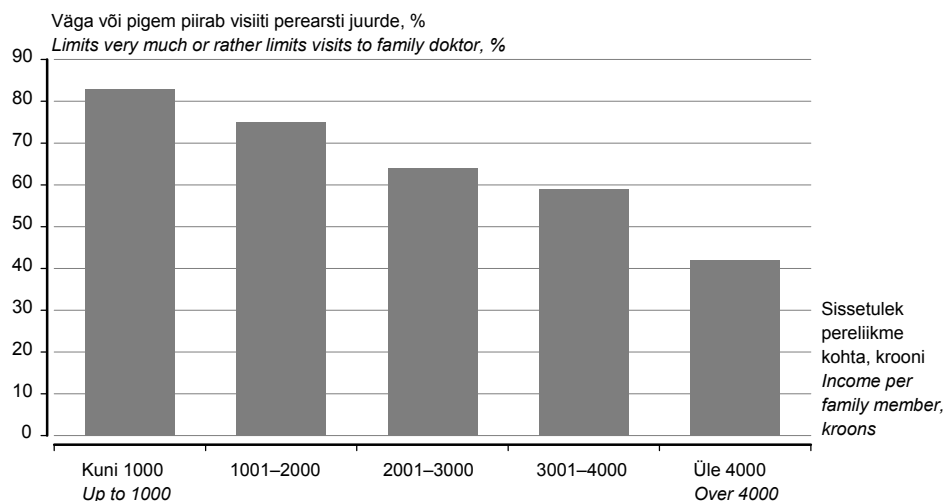
Diagram 5 Proportion of health expenditures in expenditure deciles I and X and the difference in health care expenditures (ratio), 1996–2005

Kuigi praegu on tervishoiukulutuste osatähtsus selles kahes rahvastikurühmas samal tasemel, siis kümne aastaga on vaesemate isikute võimalused tervishoiuteenuseid osta pidevalt vähenenud, samas kui kõige rikkamas rahvastikurühmas on see püsinud muutumatuks. Isiklike tervishoiukulutuste kui tervise ebavõrdsuse allika olulisusele viitavad ka diagrammi 6 andmed. Nii oleks hüpoteetiline 50-kroonine perearsti visiititasu kõige vaesemas rahvastikurühmas teenuse kasutamist piiravaks teguriks rohkem kui 80% isikutele. Väiksemal määral piiraks 50-kroonine esmatasandi visiititasu teenuse kasutamist ka suurema sissetulekuga isikutel.

Diagramm 6 50-kroonise visiititasu mõju esmatasandi arstiabi kättesaadavusele sissetulekurühma järgi, 2004

Diagram 6 The effect of the 50-kroon visit fee on the access to the primary health care by income group, 2004

Allikas: Eesti Haigekassa (EHK). Elanike hinnangud tervisele ja arstiabile, Faktum 2004.
Source: Estonian Health Insurance Fund (EHIF). People's assessment of health and medical services, Faktum 2004.

Kokkuvõte

Ebavõrdsus tervises on tänapäeval laialt uuritud ja käsitletud teema nii Eestis, kogu Euroopas kui ka maailmas laiemalt. Huvi teema vastu on otseselt seotud õigluse printsiibi olulisusega maailmas — vajalik on luua kõigile inimestele võrdsed võimalused parima terviseseisundi saavutamiseks. See on olnud ka viimaste aastate tervisepoliitika olulisemaks väljakutseks.

Ebavõrdsuse seosed erinevate teguritega on keerulised ja sageli tihedalt läbipõimunud. Näiteks suurendab majanduslik heaolu motivatsiooni ja ka võimalusi oma tervise eest hoolitseda, samal ajal kui parem tervis loob enam võimalusi töö tegemiseks ja seeläbi majandusliku seisundi parandamiseks.

Eestis esineb ebavõrdsus nii tervises, tervisekäitumises kui ka tervishoiuteenuste kättesaadavuses. Paratamatult tekib küsimus, kuidas neid ebavõrdsusi vähendada. Kindlasti tuleks kõigi tervisepoliitika sekkumiste planeerimisel ja elluviimisel arvestada nende võimalikku mõju ebavõrdsuse allikana kõigis sotsiaal-majanduslikes rahvastikurühmades. Teiste riikide kogemustest on teada, et just madalamate sotsiaal-majanduslike rühmade ni jõudmine on oluliselt keerulisem ja kulukam, kuid keskendudes n-ö keskmisele rahvastikule võib tervise ebavõrdsust isegi suureneda. Arvestades suhteliselt head andmete kättesaadavust Eestis, tuleks edaspidi pöörata tähelepanu ebavõrdsuse süstemaatilisele mõõtmisele, et suurendada teadlikkust ja arutada läbi tänapäeva Eestis rakendatavad sotsiaalpoliitilised lahendused.

KULTUURILINE EBAVÕRDSUS

Yngve Rosenblad
Statistikaamet

Sissejuhatus

Kultuurilist aktiivsust mõõtvad uuringud toovad järjepidevalt välja, et ühiskonnagruppide kultuuriline aktiivsus on märgatavalt erinev (Saar Poll 2003, 2006; Nigul 2004; Rummo-Laes 2004; Rosenblad 2006). Erineval määral käivad kultuuriüritustel ja tegelevad kultuuriharrastustega nii mehed kui ka naised, noorema- ja vanemaealised, eestlased ja mitte-eestlased, jõukamad ja vaesemad, linna- ja maainimesed. Kas sellest võib järeldada, et kõigi ühiskonnagruppide ligipääs kultuurile ei ole võrdne või isegi piisav? Kas viitab see ühiskondlikule ebavõrdsusele või on kultuuriline aktiivsus rohkem vaba tahte ja eelistuste küsimus?

Selles peatükis analüüsitakse, kas ja kuivõrd avaldub ebavõrdsus inimeste kultuurilises aktiivsuses. Vaadeldakse kultuurilise ressursi jaotumist Eesti ühiskonnas, selle võimalikke põhjuseid ja ka tagajärgi, samuti kultuurilise ressursi seost teiste ressurssidega (raha, tervis, vaba aeg jne).

Mida kultuuri all täpsemalt mõeldakse? Kultuur on mõiste, mida kasutatakse väga erinevas mõõtkavas. See võib hõlmata kitsalt loominguga seotud nähtustest kuni kõigi materiaalsete ja mittemateriaalsete väärtusteni. Bourdieu (1986) annab kultuurilisest kapitalist rääkides kultuurile pigem laia tähenduse, mis hõlmab kõiki ühiskonna hoiakuid, väärtusi, oskusi ja objekte. Samalaadselt mõtestab kultuuri olemust ka UNESCO (2002): "Kultuur hõlmab kõiki inimühiskonnaga seotud vaimseid, materiaalseid, intellektuaalseid ja emotsionaalseid väärtusi." Siinkohal käsitletakse kultuuri mõõdetavuse huvides pigem kitsamalt, vaadeldes inimeste kultuurielus osalemise aktiivsust (mõnikord nimetatud ka kultuuritarbimiseks). Seda käsitletakse tavaliselt kolmest aspektist: kodune kultuuritarbimine (nt televiisori vaatamine, lugemine), kultuuriüritustel ja -sündmustel osalemine (teatris, kunstinäitustel, kinos jm käimine) ning kultuuriharrastused (laulmine, tantsimine, maalimine jms). Selles peatükis on rohkem pööratud tähelepanu kahele viimasele.

Andmeallikana on kasutatud peamiselt Statistikaameti uuringuid. Elanikkonna kultuurilise aktiivsuse analüüs põhineb 2004. aasta tööjõu-uuringule lisatud kultuuritarbimise mooduli andmetel, täiendavalt on kasutatud Kultuuriministeeriumi ja Tartu Ülikooli viimastel aastatel korraldatud vastavasisulisel uuringul (Saar Poll 2003, 2006; Kalmus jt 2004).

Mis kasu on kultuurilistest ressurssidest?

Kultuurielamused, lugemus ja harrastused moodustavad inimese kultuurilise pagasi, mis saab osaks inimese identiteedist, seob teda ühiskonnaga, aitab nii sotsiaalsetes suhetes kui ka tööelus edukamalt toime tulla. Kultuurielamused rikastavad inimese maailmapilti ja lisavad tema käitumisampluaasse uusi töövahendeid. Loovate elukutsete esindajatele on loominguiliste impulsside saamine eriti vajalik, kuid ka tavainimeste vaimse toonuse parandamisel on kultuurielamustel oluline osa. Tänapäeval, mil uus majandus nõuab töötajatelt enam loominguilist mõtlemist, pole inspiratsioon enam vaid kunstnike-kirjanike pärusmaa. Sama oluline kui lõõgastumisvõimaluste ja esteetiliste elamuste pakkumine on kultuuri puhul ka oluliste ühiskonnaküsimuste tõstatamine ning inimeste kaasamine sotsiaalsesse arutellu.

Enamikus riikides on tavapärane, et riik toetab kultuuri ja soodustab inimeste osalemist kultuurielus. Eestis väljendub see näiteks kultuuriteenuste ja -kaupade käibemaksusoodustuses ja kultuuri toetustesüsteemis (Kultuurkapitali jt fondide kaudu). Miks on riik huvitatud aktiivsest ja mitmekülgsest kultuurielust, kuigi see on talle võrdlemisi kulukas? Majandusteooria mõistes on kultuur (nii nagu ka näiteks haridus) ühiskasulik kaup. See tähendab, et inimese kultuurilisest aktiivsusest ei saa kasu üksnes tema ise, vaid ka teised. Piltlikult öeldes: kui Jüri sööb ära banaani, saab kõhu täis ainult tema ise, aga kui Jüri loeb läbi hea raamatu, võib ta sellest tekkinud uute ideede abil nii mõndagi ühiskonnale kasulikku korda saata.

Kultuuriline aktiivsus sotsiaal-demograafilistes rühmades

2004. aastal uuris Statistikaamet tööjõu-uuringu kultuuritarbimise lisamooduliga tööelise elanikkonna (15–74-aastased) kultuurielus osalemist ning hoiakuid kultuurivaldkondade suhtes (Rosenblad 2006).

Uuringus küsiti muu hulgas kuut tüüpi kultuuriürituste või -asutuste (teater, kino, kontsert, kunstinäitus, muuseum, raamatukogu) külastamise sagedust viimase 12 kuu jooksul.

Seejuures ei olnud oluline, kas näiteks teatrietendust vaadati teatrimajas, vabas õhus või kultuurimajas. Viimase aasta jooksul oli vähemalt ühel kultuuriüritusel käinud 70% elanikkonnast, kuid kultuuriürituste järgi oli osalenute protsent väga erinev (tabel 1). Muuseumis käis aasta jooksul vaid viiendik, samas kui kontserdil käijaid oli üle poole tööealisest elanikkonnast.

Uuringus pärity ka kultuuriüritustel osalemist ja kultuuriasutustes käimist takistavate põhjuste järele. Kui enamiku kultuuriürituste puhul olid enimnimetatud põhjused üsna sarnased (vaba aja ja huvi puudus, rahamured, kaugus elukohast), siis sotsiaal-demograafilistes rühmades tulid välja üpris erinevad põhjused (tabel 2). Küsiti ka, kui oluliseks peetakse enda jaoks kultuuriüritustel käimist ja muid kultuuritegevusi ning milliseid kultuurialasid (laulmine, tants, pillimäng, teater, kirjandusloome, kunst, film) inimene harrastab või on harrastanud.

Sugu

Naised on üldiselt meestest kultuuriliselt aktiivsemad. Kui 2004. aasta uuringu järgi käis viimase aasta jooksul mõnel kultuuriüritusel kolmveerand naistest, siis meestest tegi seda alla kahe kolmandiku. Kõige suuremad käärid meeste ja naiste vahel olid teatriskäimises. Ilmselt peavad naised nii mõnigi kord minema teatrisse mehe asemel üksi või sõbrannaga, sest meestest käis aasta jooksul teatrietendusi vaatamas vaid kolmandik, naistest aga üle poole (aasta jooksul rohkem kui kaks korda teatris käinute hulgas on õrnemal sugupoolel kahekordne ülekaal). Kuigi kultuuriüritusele minekuks sobiva kaaslase puudumine on naistele meestest märksa sagedamini probleemiks, ei jää sellepärast enamasti teatrisse või muule kultuuriüritusele minemata (seda märkis osalemist takistava tegurina vähem kui kümnendik naistest).

Peale teatrituhviliste oli meeste hulgas märksa vähem ka muuseumi- ja kunstimuulisi, aasta jooksul käis mõnes muuseumis või näitusel mehi naistest kolmandiku võrra vähem. Vaid kino suutis mehi naistega võrdselt paeluda. Kultuuriharrastuste puhul oli meestega võrreldes kolm korda rohkem laulmise ja tantsimisega tegelevaid (tegelenu) naisi, kunsti ja kirjutamise puhul oli naiste ülekaal kahekordne.

Tabel 1 Kultuuriürituste ja -asutuste külastamine, 2004

Table 1 Participation in cultural events, 2004

(protsenti 15–74-aastastest — percentage of population aged 15–74)

Külastanud viimase 12 kuu jooksul vähemalt korra	Teater	Kino	Kontsert	Näitus	Muuseum	Raamatu-kogu	Visited at least once in the last 12 months
	Theatre	Cinema	Concert	Art exhibition	Museum	Library	
Kokku	44,2	31,4	52,3	22,0	19,5	40,9	Total
Naised	52,7	30,4	57,4	27,0	23,3	47,1	Females
Mehed	34,3	32,5	46,4	16,3	15,2	33,7	Males
Eestlased	49,6	34,6	56,5	24,6	22,2	45,4	Estonians
Mitte-eestlased	34,4	25,4	44,6	17,3	14,6	32,7	Non-Estonians
Linnaline asula	46,2	33,6	54,8	24,3	20,2	39,9	Urban settlement
Maa-asula	39,4	25,9	46,2	16,5	17,9	43,0	Rural settlement
16–24-aastased	52,5	66,7	69,9	30,3	29,2	67,5	Aged 16–24
25–44-aastased	49,3	37,2	59,4	24,3	21,5	39,4	Aged 25–44
45–64-aastased	39,7	13,3	42,7	18,4	15,3	31,8	Aged 45–64
65–74-aastased	28,3	6,2	28,9	12,1	9,6	27,1	Aged 65–74
Esimene või madalam haridustase	28,2	27,7	39,3	13,8	14,5	36,8	Below upper secondary education
Teine haridustase	43,6	30,8	52,7	18,7	16,9	38,4	Upper secondary education
Kolmas haridustase	64,7	36,8	67,4	38,1	30,5	50,3	Tertiary education
I palgakvintil	38,1	19,0	42,6	18,1	13,9	35,1	I wage quintile
II palgakvintil	42,8	23,6	49,8	16,7	11,7	36,8	II wage quintile
III palgakvintil	50,8	32,7	61,0	19,6	16,0	36,4	III wage quintile
IV palgakvintil	56,3	35,3	60,4	28,3	25,8	39,4	IV wage quintile
V palgakvintil	61,1	45,4	69,8	30,5	33,1	45,6	V wage quintile
Töölised	33,4	22,8	42,9	12,8	11,3	30,4	Workers
Vahepealsed ametid	61,0	34,2	62,8	32,1	25,4	41,9	Intermediate occupations
Kõrgemad valgekraed	68,4	38,8	73,1	40,4	34,5	52,5	Higher white collar workers

Enamiku kultuuriürituste (eriti teatri, kontsertide ja kino) puhul viidati peamise osalemist pärssiva põhjusena rahale, kuid naised mainisid seda põhjust keskmiselt kolmandiku võrra sagedamini. Naised nägid meestest enam takistusena ka transpordi ja õhtusel ajal väljas liikumise ohtlikkusega seotud tegureid, kuigi neid põhjuseid nimetati võrdlemisi harva (vähem kui kümnendikul juhtudel). Kuigi ajakasutusuuringu järgi on meestel keskmiselt vaba aega naistest pisut rohkem (Ajakasutus 2001), viitas ligikaudu veerand meestest kultuurilist aktiivsust takistava tegurina vaba aja puudusele, naised tõid seda põhjuseks pisut harvem. Siin on ilmselt põhjus selles, mille peale oma vaba aega otsustatakse kulutada — mehed tõid sagedamini välja, et kultuuriüritused ja -asutused ei paku neile lihtsalt huvi. Naiste ja meeste erinev suhtumine kultuuri saab alguse juba lapsepõlvest, kus tüdrukute puhul soositakse rohkem kaunite kunstidega tegelemist, samas kui poistes süvendatakse enam spordi- ja tehnikahuvi.

Rahvus

Uuringuandmed osutasid kultuuriüritustel ja -asutustes käimise määra märgatavale erinevusele ka eestlaste ja mitte-eestlaste vahel. Kordagi ei käinud aasta jooksul kultuuriüritustel kolmandik mitte-eestlastest ja veerand eestlastest. Olenevalt kultuuriliigist erines aasta jooksul vähemalt korra kultuuriüritust külastanud eestlaste ja mitte-eestlaste osatähtsus 7–15% (eestlaste kasuks). Suurim oli erinevus teatri puhul — aasta jooksul vähemalt kolm korda teatrietendusi vaadanud eestlaste osatähtsus ületas mitte-eestlaste oma kahekordselt. Teater on kirjanduse kõrval kõige keeletundlikum kultuuriala ja venekeelset teatrit tehakse Eestis tõesti üsna napilt. Üheteistkümnest riigi- ja linnateatrist on vene publikule suunatud vaid Vene Teater Tallinnas, riigilt saab toetust veel kolm mittetulunduslikku teatristuudiot Ida-Virumaal, kuid nende publikuhulk on suurteatritega võrreldes kordi väiksem (Eesti ... 2007). Kuigi Eestis on tavaks varustada filmid kakskeelsete subtiitritega ja seega ei tohiks venekeelne elanikkond olla kinovõimaluste puhul kehvas seisus, oli 2004. aasta uuringu järgi aasta jooksul kinos käinute osatähtsus mitte-eestlaste hulgas siiski kümnendiku väiksem. Võib arvata, et see erinevus on seoses 2006. aastal avatud uue Narva kobarkinoga nüüdseks vähenemas.

Tabel 2 Teatriskäimist takistavad põhjused, 2004

Table 2 Reasons restraining theatre attendance, 2004

(protsenti 15–74-aastastest — percentage of population aged 15–74)

Põhjus	Kokku Total	Sugu Gender		Rahvus Nationality		Elukoht Place of residence		Vanus Age				Reason
		mees	naine	eestlane	mitte- eestlane	maa- asula	linnaline asula	16– 24	25– 44	45– 64	65– 77	
		male	female	Estonian	Non- Estonian	rural area	urban area					
Elukoha läheduses ei ole kultuuriasutust	28	27	29	29	26	52	18	22	28	29	35	No such institution near the place of residence
Ei ole kaaslast, kellega minna	6	4	8	7	5	6	6	6	5	8	7	Nobody to go with
Pileti hinnad on liiga kõrged	50	41	57	47	55	46	51	48	42	54	60	Too expensive tickets
Pole sõidukit / halvad sõiduvõimalused	7	5	8	9	3	17	3	6	5	8	10	No appropriate transportation
Pakutav ei ole huvitav	7	10	4	6	8	4	8	8	7	6	4	No interesting events
Õhtuti ei ole turvaline väljas käia	3	(1)	4	3	3	2	3	(2)	(1)	4	5	Unsafe to go out at night
Ei ole vaba aega	25	27	23	28	20	24	25	26	34	22	6	No free time
Pean hoolitsema oma pere eest	4	2	5	4	3	4	4	(2)	7	(2)	...	Need to take care of family
On vähe infot	2	2	1	2	2	2	2	(3)	2	2	(2)	There is little information
Tervise tõttu on sellist kohta keerukas külastada	5	5	5	5	5	6	4	...	1	6	20	It is difficult to visit such places due to health
Pileteid on raske saada, nende müük ei ole hästi korraldatud	2	2	2	3	1	2	2	(2)	2	(2)	...	Tickets are difficult to get, ticket sale is not well-organised
Ei meeldi sellistel üritustel käia, need ei huvita	10	17	4	9	11	10	10	12	9	9	10	Do not like such events, no interest in such events
Käin üritustel/ kultuuriasutuses küllalt sageli	8	7	9	11	4	8	9	11	10	7	3	Attend already frequently enough

Tabel 2 Teatriskäimist takistavad põhjused, 2004

Table 2 Reasons restraining theatre attendance, 2004

(protsenti 15–74-aastastest — percentage of population aged 15–74)

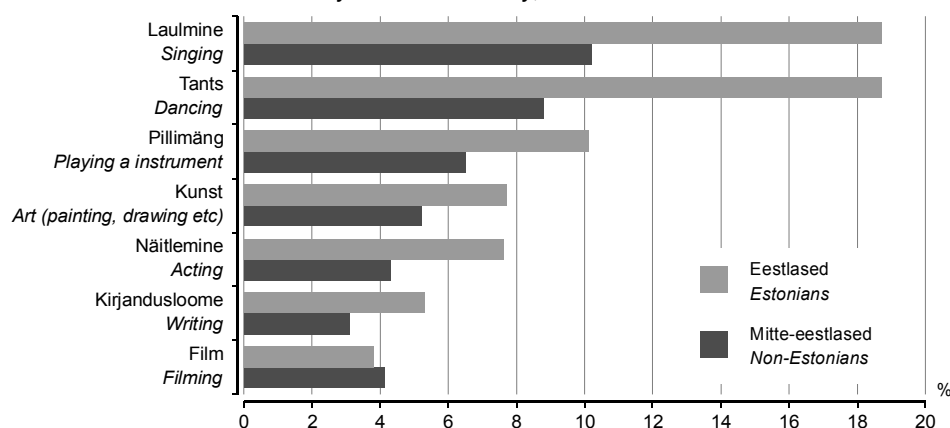
Järg — Cont.

Põhjus	Haridustase Educational level			Palgakvintil Wage quintile					Sotsiaalne klass Social class			Reason
	esimene tase või madalam below upper secondary education	teine tase upper secondary education	kolmas tase tertiary education	I	II	III	IV	V	töölised workers	vahe- pealsed ametid inter- mediary occupa- tions	kõrgemad valge- kraed higher white collar workers	
Elukoha läheduses ei ole kultuuriasutust	34	27	22	38	30	26	23	15	30	27	21	No such institution near the place of residence
Ei ole kaaslast, kellega minna	6	6	6	7	8	(6)	(5)	(4)	6	7	6	Nobody to go with
Pilethinnad on liiga kõrged	51	52	43	59	60	53	41	31	55	41	38	Too expensive tickets
Pole sõidukit / halvad sõiduvõimalused	10	6	4	9	7	5	(4)	...	7	6	4	No appropriate transportation
Pakutav ei ole huvitav	6	7	7	(4)	(7)	(6)	(8)	12	7	8	7	No interesting events
Õhtuti ei ole turvaline väljas käia	3	3	(2)	(6)	...	...	...	...	3	...	...	Unsafe to go out at night
Ei ole vaba aega	16	28	31	20	27	31	39	45	25	38	32	No free time
Pean hoolitsema oma pere eest	2	4	5	(5)	(3)	...	...	...	3	(6)	5	Need to take care of family
On vähe infot	3	2	(1)	...	...	...	...	...	2	...	...	There is little information
Tervise tõttu on sellist kohta keerukas külastada	9	3	2	...	...	...	...	...	4	(2)	(2)	It is difficult to visit such places due to health
Pileteid on raske saada, nende müük ei ole hästi korraldatud	(1)	2	(3)	...	...	...	...	(4)	2	...	(3)	Tickets are difficult to get, ticket sale is not well-organised
Ei meeldi sellistel üritustel käia, need ei huvita	16	9	4	10	7	11	9	(7)	12	(3)	5	Do not like such events, no interest in such events
Käin üritustel/ kultuuriasutuses küllalt sageli	5	7	15	(4)	6	8	12	17	4	12	19	Attend already frequently enough

Ka raamatukogus käijaid oli mitte-eestlaste seas kümnendiku võrra vähem, kuigi uuringud viitavad venekeelse elanikkonna üsna suurele raamatuhuvile. Sageli eelistab venekeelne elanikkond raamatuid pigem osta, sest ida poolt sisse toodud venekeelseid raamatuid on lai valik ja hinnad eesti raamatutest madalamad (samas kui venekeelsete raamatute valik raamatukogudes on eestikeelsetega võrreldes kitsam) (Lõhmus jt 2004; Saar Poll 2006).

Diagramm 1 Kultuurialade harrastajad (harrastanud) rahvuse järgi, 2004

Diagram 1 Practisers of artistic activities by ethnic nationality, 2004

Näituste, muuseumide ja raamatukogude harva külastamise põhjusena väitsid mitte-eestlased kõige sagedamini, et need kohad ei meeldi neile. Ilmselt ei ole pakutav sageli venekeelse elanikkonna maitse järgi, muuseumide puhul viitab see ka laiale tööpõllule mitte-eestlaste lõimimisel Eesti kultuuriruumi. Teistest kultuurielus osalemist takistavatest põhjustest viitasid eestlased sagedamini ajapuudusele ja kultuuriasutuste kaugusele, mitte-eestlased aga rahapuudusele.

Mitte-eestlaste seas oli väiksem ka nende osatähtsus, kes ise harrastavad või on harrastanud mõnd kultuuriala (diagramm 1). Laulmise ja tantsimise puhul oli see vahe ligi kahekordne.

Elukoht

Aktiivne kultuurielu on üks tegureid, mida linnas elamise eelisena tavaliselt välja tuuakse. Tõepoolest, vaatamata suvetuuridele ja riiklikele regionaalprogrammidele on (majandus-terminid kasutades) kultuuriteenuste pakkumine linnas märksa suurem kui maal. Eriti kehtib see Tallinna kohta. Üheteistkümnest riigi- ja linnateatrist paikneb koguni kuus Tallinnas. 2005. aastal andsid need teatrid ühtekokku 3201 etendust, neist väljaspool teatrilinnu (Tallinn, Tartu, Pärnu, Viljandi, Rakvere, Kuressaare) umbes iga üheksanda (356 etendust). Kui arvestada juurde ka riigilt tegevustoetust saavad kutselised erateatrid, toimus väljaspool teatrilinnu kokku 841 etendust. (Eesti... 2007, 34)

Kinoelu on samuti üpris Tallinna-keskne. Kuigi 2006. aastal oli Eestis koguni 53 kinonäitamiskohta, sh 12 pidevalt tegutsevat kino (neist 4 Tallinnas), jäi ometi neli viiendikku kinokülastustest Tallinna kinode arvele (eesotsas muidugi Coca Cola Plaza) (*Facts ...* 2006).

2004. aasta uuringu järgi oli maaelanike seas vähemalt korra viimase 12 kuu jooksul kultuuriüritustel käinute osatähtsus linnaelanikega võrreldes üsna samas suurusjärgus. Raamatukogukülastajaid oli maaelanike seas isegi pisut rohkem, teiste kultuuriilike puhul oli osalenute osatähtsus maal kuni 9% väiksem. Arvestades kultuuriteenuste pakku- mise koondumist linnadesse, peavad maaelanikud kultuuriüritustel käimiseks sageli kodust üsna kaugale sõitma, mis on seotud suurema raha- ja ajakuluga. Kultuuriasutuste kaugus elukohast koos halbade sõiduvõimalustega oli uuringu järgi maaelanike peamine kultuurielus osalemist pärssiv põhjus (seda nimetati linnaelanikega võrreldes sõltuvalt kultuuriiliigist kaks kuni kuus korda sagedamini). See, et maaelanikele tähendab kultuuri- üritustel käimine linlastega võrreldes tunduvalt suuremat korraldamist ja pingutust, annab tunda ennekõike üritustel käimise sageduses — näiteks oli viimase aasta jooksul üle kahe korra näitustel käinute osatähtsus linnaelanike puhul ligi kaks korda suurem.

Kultuuriharrastustes maaelanikud aga linlastele alla ei jää — laulmise ja tantsimisega tegelejate (või tegelenute) osatähtsus oli maal isegi kolmandiku võrra suurem. Võib arvata, et osaliselt aitab ise mõne kultuurivaldkonnaga tegelemine kompenseerida ahtamaid kontserdi-, teatri- jms võimalusi.

Vanus

Kultuurilise aktiivsuse põhjal on võrreldud nelja vanuserühma: 15–24, 25–44, 45–64 ja 65–74. Kultuuriüritustel käimine vähenes vanuse kasvades tunduvalt — kui noorimast vanuserühmast oli viimase 12 kuu jooksul mõnel kultuuriüritusel käinud ligi 90%, siis vanimast alla poole. Kõige suurem oli vahe kino puhul, kus alla 30-aastased käisid aasta jooksul keskmiselt üle 15 korra rohkem kui üle 50-aastased. Kui noored käisid rohkem kinos, siis vanemaealised vaatasid sellevõrra rohkem filme televiisorist — iga päev tegi seda kaks kolmandikku vanemaealistest (noortest kolmandik). Vanemaealised käisid teiste kultuuri- liikidega võrreldes suhteliselt sagedamini teatris, kontserdil ja raamatukogus (viimase 12 kuu jooksul oli seal käinud pisut üle veerandi).

Mis takistab kultuuriüritustel sagedamini käimast? Piletihinnad valmistasid ootuspäraselt enim muret vanemaealistele ja vähim 25–44-aastastele, vaba aja nappuse puhul oli olukord täpselt vastupidine. Vanemaealiste jaoks oli takistavaks probleemiks ka tervis, 25–44-aas- tased tõid teistest eagrupidest sagedamini takistusena esile vajadust pere eest hoolitseda.

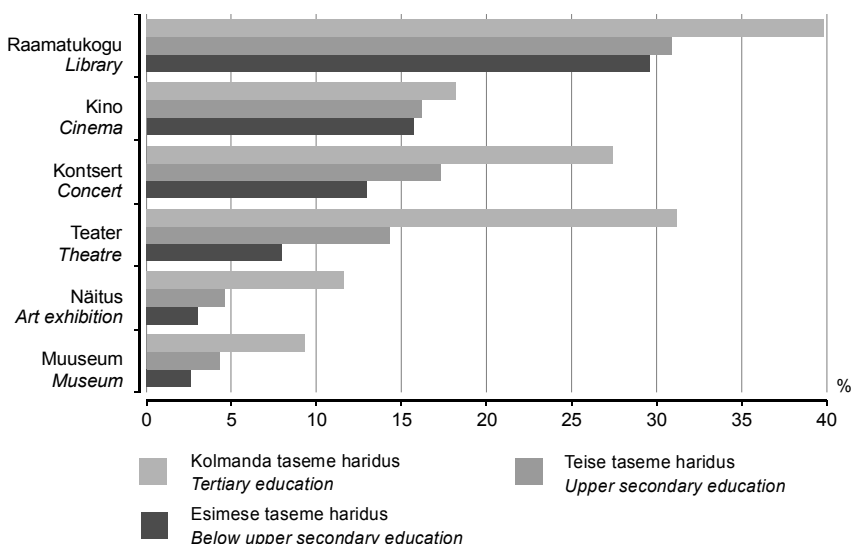
Haridus

Bourdieu (1973) pidas kultuuriliste ressursside ebavõrdse jaotuse olulisemaks allikaks haridust. Ka 2004. aasta uuring näitas kõrgema haridustasemega inimeste selgelt suuremat kultuurilist aktiivsust. Kui võrrelda kõige madalama ja kõige kõrgema haridusega inimesi, oli viimaste seas vähemalt korra viimase 12 kuu jooksul kultuuriüritustel käinute osatähtsus keskmiselt kaks korda suurem. Sagedaste kultuuriüritustel käijate (kolm või rohkem korda aastas) puhul oli vahe enamiku kultuuriilike korral juba kolmekordne (diagramm 2). Olulist

erinevust haridusgruppide vahel ei olnud vaid kinoskäimise sageduses. Televiisorist vaatasid madalama haridusega inimesed filme sagedamini — iga päev tegi seda üle poole esimese või madalama haridustasemega inimestest, kolmanda taseme haridusega inimestest vaid kolmandik.

Diagramm 2 Viimase 12 kuu jooksul vähemalt kolm korda kultuuriüritusi külastanud hariduse järgi, 2004

Diagram 2 Frequent visitors (more than twice during the past 12 months) of cultural events by educational level, 2004

Kõrgema haridustasemega inimeste seas oli selgelt enam ka neid, kes pidasid kultuurielus osalemist enda jaoks tähtsaks. Olulist erinevust ei olnud selles vaid muusika kuulamise, raadio ja televiisori jälgimise ning kinoskäimise puhul.

Kultuurielus osalemist takistavate teguritena nimetasid kõrgharidusega inimesed teistest enam vaba aja nappust, madalama haridusega inimesed viitasid sagedamini kultuuri-asutuste kaugusele, raha- ja terviseprobleemidele, aga ka kultuurihuvi puudumisele.

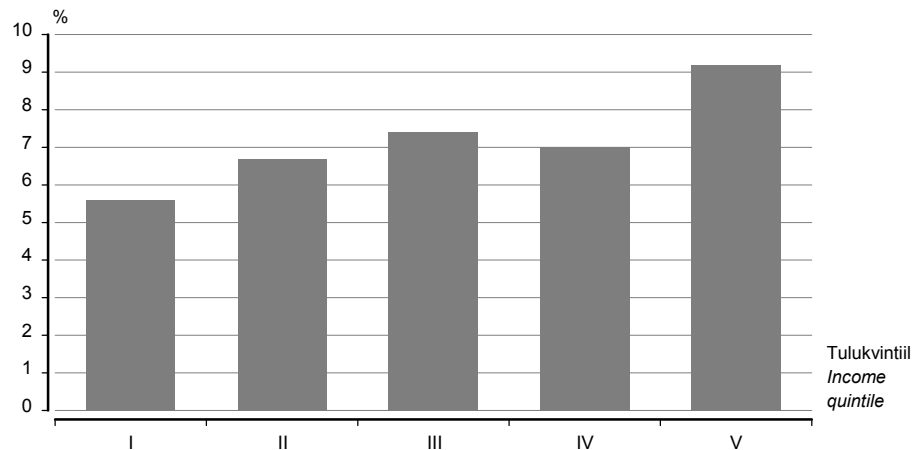
Ka kultuuriharrastused olid haridustasemega selgelt võrdelises seoses. Näiteks kui esimese ja madalama taseme haridusega inimestest tegeles või oli tegelenud laulmisega 14% ning teise taseme haridusega inimestest 15%, siis kolmanda taseme haridusega inimestest ligi viiendik. Et kultuuritegevused ja kultuuri tundmaõppimine hõlmab haridusest olulise osa, siis on selge, et haridusaastate lisandudes kasvab ka kultuuriline pagas. Eriti mõjutab haridus kõrgkultuuris osalemist, mille mõistmine ja nautimine vajab teatud eelteadmisi ja valdkonna tundmist (Bourdieu 1973).

Sissetulek

Kultuuriüritustel käimine on olulisel määral seotud ka sissetulekuga. On selge, et kultuuri peale saavad vabamalt kulutada suurema sissetulekuga pered (Kreitzberg 2005). Leibkonna eelarve uuringu järgi kulutasid madalaimasse tulukvintiili kuulujad 2005. aastal pisut üle 5% kogukuludest vabale ajale, jõukaimas tulukvintiilis oli vaba aja kulutuste osatähtsus kogukuludes peaaegu kaks korda suurem (diagramm 3). Absoluutväärtustes oli vahe muidugi veelgi suurem — 97 krooni kuus esimeses kvintiilis ja 545 krooni viimases.

2004. aasta uuringu järgi oli vähemalt korra viimase 12 kuu jooksul kultuuriüritustel käinute osatähtsus kõrgeimas palgakvintiilis poolteist kuni kaks korda suurem (sõltuvalt kultuuri-valdkonnast) kui madalaimas palgakvintiilis. Veelgi suurem oli erinevus nende puhul, kes said endale lubada sagedast kultuurielamuste nautimist. Näiteks käis kõrgeimast palgakvintiilist viimase 12 kuu jooksul kolm või enam korda teatris 30%, madalaimast aga vaid 12%.

Diagramm 3 **Kultuuri- ja vaba aja kulutused leibkonna tulukvintili järgi, 2005**
Diagram 3 *Expenditure on recreation, leisure and entertainment by income quintile, 2005*

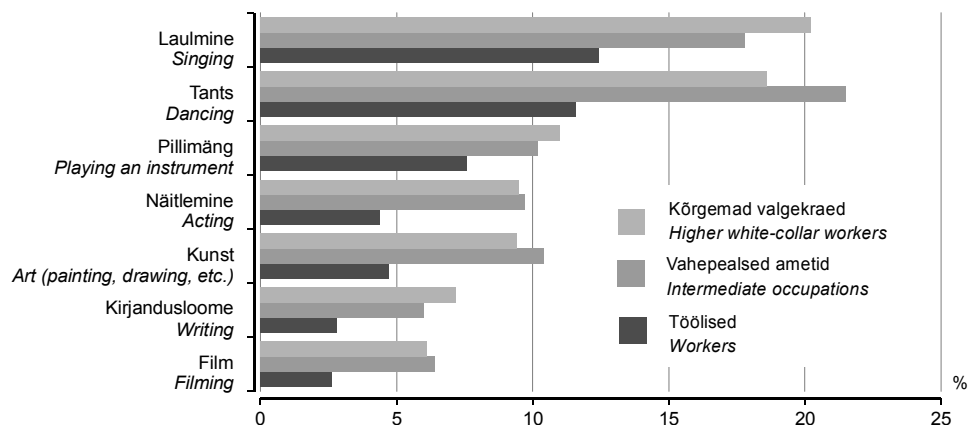

Üldjoontes pidasid jõukamad elanikkonnagrupid kultuuriüritustel käimist ka enda jaoks olulisemaks (erandiks oli raamatukogus käimine, mida pidas enda jaoks oluliseks ka kolmandik madalaimasse palgakvintili kuulujatest). Kui kultuuriüritustel käijate osatähtsus oli kõikide kultuurialade puhul kõrgeimas kvintilis suurim, siis nende osatähtsus, kes pidasid seda kultuuriala enda elus oluliseks, oli näiteks kontsertide, kunsti või muuseumide puhul suurim neljandas kvintilis. See võib viidata, et rikkaimate hulgas on üritustel käimine osaliselt seotud rohkem staatuse ja elustiili ning vähem sisulise huviga. Suurema palgaga inimesed viitasid kultuurielus osalemist takistava põhjusena suhteliselt sagedamini vaba aja puudusele, kuid märkisid ka sagedamini, et nad käivad kultuuriüritustel juba piisavalt. Vaesemad elanikkonnakihiid tõid loomulikult sagedamini põhjuseks liigkõrgeid piletihindu.

Sotsiaalne klass

Bourdieu (1973) viitas sotsiaalsele klassile kui peamisele eristajale kultuurilisele kapitalile ligipääsus. Jaotades elanikkonna kõrgemateks valgekraedeks, töelisteks ja vahepealsete ametite esindajateks, tõi ka 2004. aasta uuring välja märkimisväärsed erinevused nende gruppide kultuurilises aktiivsuses. Viimase 12 kuu jooksul kultuuriüritustel või -asutustes käinute osatähtsus oli sõltuvalt kultuurivaldkonnast kõrgematel valgekraedel kaks kuni kolm korda suurem. Näiteks oli selle perioodi jooksul käinud muuseumis iga kolmas kõrgem valgekrae ja neljas vahepealse ameti esindaja, samas kui töelistest oli seda teinud vaid iga kümnes. Põhjusena, miks kultuuriüritustel sagedamini ei käida, tõid töölised teistest sagedamini välja huvi- ja rahapuudust, vahepealsete ametite esindajad ajanappust. Kõrgemad valgekraed väitsid teistest sagedamini, et käivad kultuuriüritustel juba piisavalt sageli.

Diagramm 4 **Kultuurialade harrastajad (harrastanud) sotsiaalse klassi järgi, 2004**
Diagram 4 *Practisers of artistic activities by social class, 2004*

Vahepealsete ametite esindajad sarnanesid kultuuriliselt aktiivsusest pigem kõrgemate valgekraedega, kuid külastasid kultuuriüritusi pisut harvem. Kultuuriharrastuste puhul oli kõrgemate valgekraede ja vahepealsete ametite esindajate seas töolistega võrreldes umbes kaks korda rohkem neid, kes tegelesid või olid tegelema laulmise, tantsu, pillimängu vms (diagramm 4).

Kultuurielus osalemine Kultuurilise aktiivsuse ja sotsiaal-demograafiliste tunnuste seoseid vaadeldi ka kolme näitaja kaudu:

- kultuurihuvi mitmekesisus (mitme kultuuriala vastu huvi tuntakse);
- kultuurielus osalemise mitmekesisus (mitut liiki kultuuriüritusi ja -asutusi viimase 12 kuu jooksul külastati);
- kultuurielus osalemise aktiivsus (kui sageli kultuuriüritusi ja -asutusi viimase 12 kuu jooksul külastati).

Arusaadavalt olid näitajad omavahel tugevas seoses: huvi ja osalemise mitmekesisus $r = 0,52$, $p < 0,01$ (sama olulisusnivoole kehtib ka järgmiste korrelatsioonide puhul); osalemise mitmekesisus ja aktiivsus $r = 0,73$; huvi mitmekesisus ja osalemise aktiivsus $r = 0,45$).

Kultuurielus osalemise mitmekesisus oli olulises seoses vanusega ($r = -0,35$), kuid sama-võrd ka sotsiaalse klassiga ($r = 0,36$) ning pisut nõrgemalt hariduse ja palgaga. Ka teised uurijad viitavad sageli, et kõrgemad (rikkamad, haritumad) ühiskonnakihi tarbivad laiemat kultuurispektrit, samas kui madalamate ühiskonnakihtide kokkupuude kultuuriga on ühekülgsem ja piirdub sagedamini massikultuuriga (Chan, Goldthorpe 2005).

Vanuse kasvades muutus kultuuriüritustel käimine nii ühekülgsemaks kui ka harvemaks ($r = -0,31$), vanuse seos kultuurihuvi mitmekesisusega ei olnud aga nii selge ($r = -0,17$). Eakamate huvi üritustel käimise vastu oli küll väiksem, kuid ajakirjandus, raadio ja televisioon muutusid neile sellevõrra olulisemaks.

Kultuuriliste ressursside ebavõrdsus

Objektiivselt võttes näitab ühiskonnagruppide erinev kultuuriline aktiivsus kultuuriliste ressursside ebavõrdset jaotust ühiskonnas. Vanuse puhul tuleb muidugi arvestada, et osa kultuurilisest pagasist on pikaajalise väärtusega ja kogutakse elu jooksul (see kehtib näiteks raamatute lugemise kohta). Seega ei viita vanemaealiste passiivsem kultuurielus osalemine alati nende napimatele kultuuriressurssidele, sest nad võivad kasutada aastatega kogutud kultuuripagasit.

Ebavõrdset osalemist kultuurielus ei saa kindlasti kergekäeliselt võrdsustada ebavõrdsete võimalustega kultuurielus osaleda. Kultuur on valdkond, mida seotakse maitse-eelistuste ja huviga, osa inimesi ei huvituks näiteks teatrist ka siis, kui see oleks tasuta ja toodaks koju kätte. Kõige paremas seisus on kindlasti need, kelle soovid ja käitumine langevad kokku, st kultuurihuvilised, kellel on piisavalt ressursse oma huvi rahuldada. Saar Polli (2006) kultuuri-tarbimise uuringu järgi märkis siiski üle poole elanikkonnast, et nad sooviksid teatris, kinos ja kontserdil käia rohkem. Seega võiks isikliku rahulolu aspektist pidada ebavõrdset kohelduks neid ühiskonnagruppe, kelle soovid kultuurielus osaleda ei vasta võimalustele (majanduslikel, geograafilistel, tervislikel vms põhjustel). 2004. aasta uuringu järgi on sellest aspektist kõige ebavõrdsemas seisus maaelanikud. Aasta varasem uuring „Mina. Maailm. Meedia” (Lõhmus jt 2004) tõi välja, et raha pärast on enam pidanud oma kultuurilist aktiivsust piirama ka naised ja vanemaealised.

On olemas ka nn sundkultuursed, st need, kes osalevad kultuurielus rohkem, kui see neile tegelikult huvi pakub. Ilmekaim rühm on siin kooliõpilased, kelle jaoks ilukirjanduse lugemine ja kultuuriasutuste külastamine on hariduse kohustuslik osa, kandes kasvatuslikku ja sotsialiseerivat eesmärki. Osa noorte kultuurihuvi ja kultuurilise aktiivsuse vastuolu tõi välja ka 2004. aasta uuring — kuigi noored olid kultuuriliselt ühed aktiivsemad, oli nende seas üle keskmise (12%) neid, keda kultuuriüritustel käimine ei huvitanud.

Need, keda kultuur ei paelu ja kes kultuurielust ka suurt osa ei võta, ei tunne isiklikust aspektist end ilmselt millestki ilmajäetuna. Ühiskonna sidususe huvides võiks siiski olla oluline kõik grupid teatud tasemel kultuuriellu kaasata.

Soovide ja tegeliku käitumise seos ebavõrdsuse problemaatikaga avaldub ilmekalt naiste ja meeste kultuurikäitumises. Ühest küljest võiks näha ebavõrdset kohelduna pigem naisi, sest nende puhul on käärid soovide ja (rahaliste ning ajaliste) võimaluste vahel suuremad. Teiselt poolt ei kultiveerita meestes sotsialiseerimise käigus niivõrd kultuurihuvi kui naistes ning

**Kultuurilise ressursi
seos teiste
ressurssidega**

seega osalevad mehed kultuurielus naistest vähem, mistõttu nende kultuuriline ressurss jääb napimaks. Samasugune seos toimib ilmselt osaliselt ka sotsiaalsete klasside puhul, kus kultuurilise aktiivsuse muster võib kanduda ühelt põlvkonnalt teisele.

Kultuurile ebavõrdse ligipääsu võimalik allikas võib olla ka ebapiisav info kultuurisündmuste kohta. 2004. aasta uuringu järgi nimetati seda teiste kultuurielus osalemist pärssivate põhjuste kõrval siiski harvem. Teistest pisut sagedamini toodi seda välja näituste ja muuseumide puhul, kusjuures rohkem kurtsid infopuuduse üle mitte-eestlased, aga samas ka just kultuurielus aktiivsemalt osalevad grupid (naised, linnaelanikud). 2006. aasta Saar Polli (2006) uuringu järgi väitis isegi neli viiendikku mitte-eestlastest, et Eesti kultuuri-sündmuste kohta on neil infot vähevõitu.

Sageli peetakse peamiseks kultuurielule ligipääsu ahendavaks teguriks raha. Tõesti, kõrged piletihinnad olid 2004. aasta uuringu järgi sagedamini välja toodud kultuuriüritustel käimist takistavaid tegureid ning rahakoti paksuse ja kultuurilise aktiivsuse vahel oli selge seos. Samas on vastuvõetavaks peetav piletihind üpris subjektiivne ja sõltub olulisel määral väärtushinnangutest. Nii peeti 2003. aastal Saar Polli kultuuritarbimise uuringu järgi õiglaseks ja taskukohaseks teatripileti hinnaks 67 krooni, kinopileti puhul märksa vähem, vaid 36 krooni. Kontserdipileti eest oldi nõus maksma seevastu kõige rohkem — 84 krooni. Kui inimese esmavajadused on rahuldatud, määravad ülejäänud raha kulutamist enam väärtushinnangud. Nii olidki 2004. aasta uuringu järgi sotsiaalne klass, haridus ja vanus kultuurilise aktiivsuse mõttes tugevamad eristajad kui palk. Need näitajad on muidugi omavahel tihedalt seotud, kõrgem haridus tähendab sageli (kuigi mitte alati) ka suuremat palka ja kõrgemat sotsiaalset positsiooni. Klassikaks on saanud Bourdieu (1984) ühiskonna-gruppide analüüs kultuurilise ja majandusliku kapitali teljel, kus ta lõi välja ka grupid, kellel on küll rohkelt kultuurilist, kuid napimalt majanduslikku kapitali (kultuuritöötajad, õpetajad). Samalaadselt on Eesti ühiskonnagruppe analüüsinud ka Malle Järve (2004).

Oluline kultuurile ligipääsu piirav tegur võib olla ka kehv tervis, eriti kultuuriüritustel ja -asutustes käimisel. Vanemaealised tõid seda 2004. aasta uuringu järgi välja lausa peamise põhjusena, miks nad sagedamini kultuuriasutustes ei käi. Nendest, kes viitasid tervise-piirangutele, oli viimase aasta jooksul käinud teatrietendustel vaid kümnendik, samas kui ülejäänud elanikkonnast käis teatris ligi pool. Kultuuriürituste puhul saavad tervise-probleemid seda olulisemaks takistuseks, mida kaugemal kultuuriasutus asub ja mida raskemini ligipääsetav see on. Kui noored ei pea kuigi keeruliseks kultuurielamuse saamiseks teise linna sõita, siis vanema generatsiooni jaoks see nii lihtne ei ole. Seega on distants ja füüsiline ligipääsetavus vanemaealistele suurem takistus.

Kultuurilised ja sotsiaalsed ressursid on tihedalt seotud. Paljud kultuuritegevused on sotsiaalsed — harilikult ei käida kultuuriüritustel ükski ja enamik kultuuriharrastusi toimub rühmas, olgu see siis laulukoor või kunstiring. Kultuuriliste ja sotsiaalsete ressursside puhul on ehk kõige ilmekamalt näha ressursside vastasmõju. Kultuuriline ühistegevus on ühelt poolt tõhus ühiskondliku sidususe suurendaja, sest kultuuriharrastused aitavad sõlmida sõprussuhteid. Teiselt poolt on sõbrad ja tuttavad usaldusväärne infoallikas kultuuri-sündmuste kohta.

Samamoodi võib inimese kultuuriline pagas suurendada ka tema materiaalseid ja terviseressursse. Kultuuril on haridustees oluline osa harmoonilise ja mitmekülgse isiksuse väljaarendamisel, haridus on aga tihedalt seotud sissetulekuga. Kultuurielamused ja kultuuriline eneseväljendus suurendavad inimese loominguilisust, mis muutub praeguses majanduse ümberkujunemisprotsessis üha kaalukamaks. Kultuuriharrastused ja -elamused võimaldavad nii lõõgastuda kui ka sisepingetest vabaneda ja aitavad sel moel ära hoida psühhosomaatilisi haigusi.

Eri liiki ressursid võivad toimida ka nn ühendatud anumana, kus ühe ressursi suurenemine käib teise arvelt. See toimub peamiselt valikute kaudu, millele oma aega kulutada. Kui suuremad materiaalsed ressursid tulevad kõvema töörabamisega, siis lisandunud töötunnid võtavad ära vaba aega, mida muidu kulutataks ehk kultuuriharrastustele. Samuti jääb vähem aega kultuuritegevusteks siis, kui otsustatakse panustada tervisesse ja tegelda enam tervisespordiga. Väikeste lastega peredel on fookus suunatud jällegi sotsiaalsetele ressurssidele, perevõrgustikule, mistõttu kultuurielus osalemine jääb enam tagaplaanile.

Kokkuvõte

Kultuurilised ressursid on ühiskonnas üsna ebavõrdselt jaotunud. Kui ühiskonna seisukohast on soovitatav kõigi inimeste teatav kaasatus kultuuriellu, siis subjektiivsest aspektist võib pidada ebavõrdses olukorras olevaks neid, kelle huvi kultuuri vastu on suurem kui tegelikud võimalused seda huvi rahuldada (naised, maaelanikud). Heaolu eeltingimuseks peetakse valikuvõimalust, kuid teatud elanikegruppidel on ligipääs kultuurielule teistest selgelt piiratum. Piiravad tegurid võivad olla väga erinevad, näiteks füüsiline distants (ääremaade elanikud), ligipääsetavus (erivajadustega inimesed, vanemaealised), raha- (vaesed) ja keeleprobleemid (mitte-eestlased). Objektiivsete piirangute leevendamiseks on riik ja omavalitsused võtnud meetmeid, näiteks investeerinud kino- ja teatrivõimalustesse maa- piirkondades ja toetanud pensionäride teatrikülastusi.

Kultuurilised ressursid on teiste ressurssidega tihedalt seotud, nende vastasmõju võib olla soodustav, kuid mõnikord ka ahendav.

SOTSIAALNE OSALEMINE — EBAVÕRDSUSE VÕIMENDAJA VÕI TASANDAJA?

Triin Roosalu

TLÜ rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituut

Sotsiaalne kapital kui ühiskonna arengu tagatis

Robert Putnam, tänapäeva mõjukamaid sotsiaalse kapitali teemale pühendunud teoreetikuid, on öelnud (Tigasson 2006), et mida rohkem inimesed omavahel suhtlevad, mida paremini tunnevad nad oma naabreid ja mida aktiivsemalt osalevad kohalikus elus, seda paremini nad elavad. Putnami järgi iseloomustavad sotsiaalse kapitali poolest rikast maad või piirkonda elanike aktiivne osalemine ühiskondlikus elus ja sotsiaalsete probleemide lahendamisel, horisontaalsed võrgustikud, mis on üles ehitatud üksteise abistamise ja toetamise põhimõtetele, ning ühiskonnas valitseva usalduse kõrge tase.

Nüüdisaegse ühiskonna kirjeldamisel on hakatud peale majanduslike näitajate (sise-majanduse koguprodukt, kogurahvatulu, välisinvesteeringute maht jms) kasutama sotsiaalse kapitali mõistet, kirjeldamaks institutsioone, suhteid ja norme, mis kujundavad sotsiaalsete koostööde kvaliteeti ja kvantiteeti (Hakman jt 2001). Sotsiaalses kapitalis väljendub koosluse sotsiaalne ressurss, mis võib soodustada või pidurdada piirkonna arengut. Erinevalt finants- ja inimkapitalist ei seonu sotsiaalne kapital üksikisiku näitajatega nagu haridustase või võimekus, vaid inimkoosluste karakteristikutega nagu usaldus inimeste vahel või koostöövõime (*ibid.*), kuid inimkoosluste omadusi on hoopis raskem hinnata kui üksikindiviidi omi. Siiski on Maailmapanga vaesuse vähendamise strateegia (*Removing ...* 2000) üheks osaks alates aastast 2000 just sotsiaalse kapitali edendamine (Grootaert, van Bastelaer 2001), kusjuures peetakse eriti tähtsaks, et riik ja sotsiaalsed institutsioonid tunneksid end rohkem vastutavana ühiskonna nõrgemate liikmete eest.

Miks on inimeste sotsiaalne kaasatus nii oluline? Ajakirjanik Külli-Riin Tigasson (2006) esitas Tallinnas sotsiaalse kapitali teemadel esinenud Robert Putnamile provotseeriva küsimuse: kujutagem ette inimest, kes istub igal õhtul kodus ja vaatab telerit, ei käi valimas ega kuulu ühtegi ühendusse — kui ta on sellega rahul, siis miks peaks midagi teisiti olema? Ent Putnam jäi kõigutamatuks. Tema sõnul on leitud palju teaduslikku kinnitust sellele, et sotsiaalsel isolatsioonil on väga negatiivsed tagajärjed, mida saab üheselt mõõta: näiteks koolid ja teised avalikud institutsioonid ei tööta hästi, kui inimesed ei ole nendega lastevanemate ühenduste kaudu seotud; kuritegevus on kõrgem, kui inimesed ei tunne oma naabreid; poliitiline korruptsioon on suurem kogukondades, kus sotsiaalne osalus on väike; ja ka majandus ei toimi nii hästi, kui teisi inimesi ei saa usaldada.

Selles peatükis keskendutaksegi nendele sotsiaalse kapitali käsitlustele, mille keskse idee järgi on sotsiaalsel sidemetel ja võrgustikel väärtus, mida saab hinnata.

Mis on sotsiaalne kapital?

Ühiskonna tasandil on sotsiaalne kapital summa kõigist sotsiaalsetest võrgustikest ja nendesse võrgustikesse kuuluvate inimeste valmisolekust üksteise heaks midagi teha (Putnam 2000). See avaldub näiteks järgmises.

- Infovahetus (nt vabade töökohtade, tööle kandideerijate tausta jms kohta) sõltub sotsiaalsest kapitalist.
- Valmisolek vastastikuseks abistamiseks (sotsiaalse retsiprookuse norm) seostub sotsiaalse võrgustikuga:
 - lähedasi ja omavahel sarnaseid inimesi siduvad võrgustikud loovad valmiduse abistada samasse gruppi kuulujaid;
 - erineva taustaga inimesi ühendavad suhtlusvõrgustikud soodustavad üldisema valmisoleku tekkimist teiste abistamiseks.
- Igasugune kollektiivne tegevus sõltub sotsiaalsetest võrgustikest, kuid samuti võib juba toimiv koostöö olla uute võrgustike kujunemise alus.
- Sotsiaalsed võrgustikud aitavad muuta minakeskset maailmapilti meiekeskseks, toetades sellega solidaarsust ja identiteedi laienemist, nii et võrgustikku kuuluja näeb end ühtekuuluvana rohkemate indiviidide või gruppidega.

Niisiis ei tähista sotsiaalne kapital ainult meeldivaid tundeid, vaid päris ulatuslikku hulka üsna spetsiifilisi kasutegureid, mis tulenevad suhtlusvõrgustikes leiduvast usaldusest,

vastastikusest tänutundest, infovahetusest ja koostööst. Iseäranis väärib Putnam (2000) jt teoreetikute sõnul tähelepanu see, et sotsiaalne kapital loob väärtusi juurde nii neile, kes ise võrgustikesse kuuluvad, kui ka kõrvalseisjatele (vähemalt mõnikord).

Sotsiaalsest kapitalist rääkides eristatakse selle siduvat (*bonding*), ühendavat (*bridging*) (Narayan 1999; Burt 2001; Putnam 2000; Beugelsdijk, Smulders 2003) ja integreerivat (*linking*) mõõdet (Narayan 1999).

Tugevad peresidemed ja suhted lähedaste sõpradega seovad omavahel sarnase demograafilise ja sotsiaalse taustaga inimesi. Tegemist on enamasti äärmiselt mitte-formaalsete suhetega, seejuures on võrgustikud suletud ja küllastunud. Formaalsemat laadi või isegi hoopis juhuslikud kontaktid ühendavad erineva etnilise või ametialase taustaga inimesi, kel on näiteks sarnane majanduslik staatus ja poliitiline mõjukus. Seepärast käsitletakse sedasorti suhteid kui eri gruppe ühendavat sotsiaalset kapitali.

Sotsiaalse kapitali teooria ei piirdu aga ainult väikeste gruppide siseste või ka gruppidevaheliste horisontaalsete suhete käsitlemisega. Tähelepanu pööratakse ka sellele sotsiaalsele kapitalile, mis tekib ametivõimude esindajate (nt pangatöötajad, politsei jt) ja tavakodanike vertikaalsel suhtlemisel (Narayan 1999). See on eriti oluline kehvemas positsioonis kodanike jaoks, kel puuduks muidu juurdepääs olulisele infole kas siis seetõttu, et nad ei osale sotsiaalsete suhete võrgustikes või on nende võrgustikes vaid sarnaste ressurssidega liikmed.

Seega saab sotsiaalsete võrgustike analüüsimisel eristada vähemalt kolme liiki võrgustikke: isiklikumad, tugevate sidemetega; avalikumad, nõrgemate sidemetega; ja integreerivad, mis tulenevad otseselt ühiskonna formaalsest institutsionaalsest struktuurist.

Kui palju meil sotsiaalset kapitali on?

Sotsiaalse kapitali rolli ühiskonna üldise heaolu kasvu tagamisel saab analüüsida mitmel moel. Ühe ülevaate dimensioonidest, mida on seostatud sotsiaalse kapitali temaatikaga, on toonud Grootaert (1998). Tema järgi viitab kõige kitsam, mikrotasandi käsitlus indiviidi sotsiaalsete oskuste, näiteks koostöövõime, konfliktide lahendamise oskuse ja tolerantse arenemisele.

Levinuim on siiski arusaam, et perekondlikud ja sugulussidemed, samuti kogukondlikud suhted koos sellist suhtlemist võimaldavate ühiste normide ja reeglitega aitavad kaasa koostööle, mis on kõigi osapoolte ühistes huvides. Samas mõeldakse siinkohal enamasti kasu, mida saavad võrgustiku liikmed, arvestamata seda, et kasu võiks olla ka ühiskonnale laiemalt, ja mainimata kulutusi (kas või aega), mida grupi liikmed peavad sellesse kuulumiseks tegema. Selle lähenemise pisut varjundirikkam arendus mõõnab, et grupi liikmeks olemisel võib olla nii positiivseid kui ka negatiivseid aspekte; viimased seostuvad näiteks ebavõrdse võimujao ja ebakohase hierarhiaga.

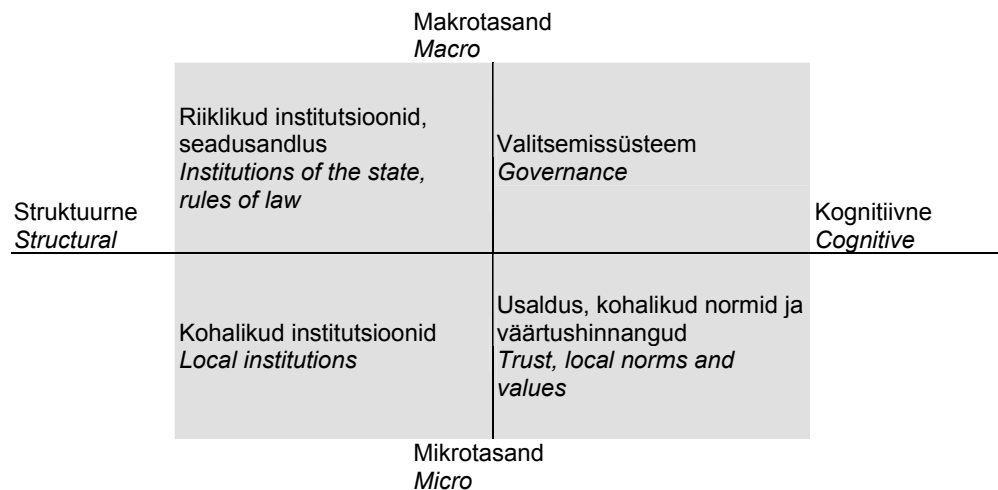
Sellisele mesotasandi vaatele sekundeerib makrotasandi käsitlus, mis keskendub sotsiaalse struktuuri ja normide kujunemist mõjutavale sotsiaalsele ja poliitilisele keskkonnale, näiteks valitsemiskord, poliitiline režiim, õiguskord ja seadusandlus, mis mõjutab oluliselt majandus-arengu suunda ja kiirust.

Integreeriv lähenemine sotsiaalsele kapitalile tunnistab, et mikro-, meso- ja makrotasandi institutsioonid eksisteerivad koos ja täiendavad üksteist.

Grootaerti ja van Bastelaeri (2001) järgi hõlmaks sotsiaalse kapitali analüüs idealsituatsioonis samaaegselt nelja dimensiooni (diagramm 1), kuid praeguseks ei ole sellist meetodikat veel välja töötatud ja enamik uuringuid keskendub korraga vaid ühele või kahele mõõtmele, uurides pigem mikrotasandit.

Peamiselt kasutatakse kolme lähenemist (Edwards, Silva 2004): kohalike ühenduste ja võrgustike liikmeks olek; usalduse ja jagatud normide indikaatorid; ühistegevust kirjeldavad indikaatorid. Kuivõrd need aspektid on nii erinevad, võiks arvata, et kui kõiki kolme koos vaadata, ongi see juba piisavalt lai alus sotsiaalse kapitali ja selle mõjude mõõtmiseks. Ometi tuleb silmas pidada, et eelkõige sobivad need vahendid mikro- ja mesotasandi analüüsiks, kuigi mõnda saab ehk mingil tingimusel kasutada ka nähtuse hindamiseks piirkondlikul või riiklikul tasemel. Arvestades asjaolu, et erinevates kontekstides on otstarbekas sotsiaalset kapitali erinevalt konstrueerida, on tegelikkuses kontekste (sh riike) või ka uuringutulemusi üsna komplitseeritud võrrelda.

Diagramm 1 **Sotsiaalse kapitali dimensioonid**
Diagram 1 Dimensions of social capital

Allikas: Grootaert, Bastelaer 2001.
 Source: Grootaert, Bastelaer 2001.

Samas on selge, et temaatika olulisuse tõttu tuleks pöörata veel rohkem tähelepanu sellele, kuidas sotsiaalne kapital igal konkreetsel juhul konstrueeritakse. Näiteks leiavad Edwards ja Silva (2004), et selles kontekstis muutuvad eriti oluliseks sotsiaalsed erinevused ja nende ulatus. Kas senised lahendused määramaks näiteks rahvusrühmade või sotsiaalsete kihtide erinevusi üldse sobivad praegustesse, oluliselt enam killustunud ühiskondadesse? Kas peaks otsima uusi sotsiaalse kapitali vorme? Kui kaugele tuleks minna paindlike ja multi-identiteetide arvessevõtmisel, riskides sotsiaalse ebavõrdsuse liitvormide märkamata jätmisega? Kindlasti lisab ka rahvusvahelistumine sotsiaalsele kapitalile uusi dimensioone, arvestades, et seni on seda peamiselt uuritud ühe kogukonna, piirkonna või riigi piires.

Kas sotsiaalne kapital on vahend või tulemus?

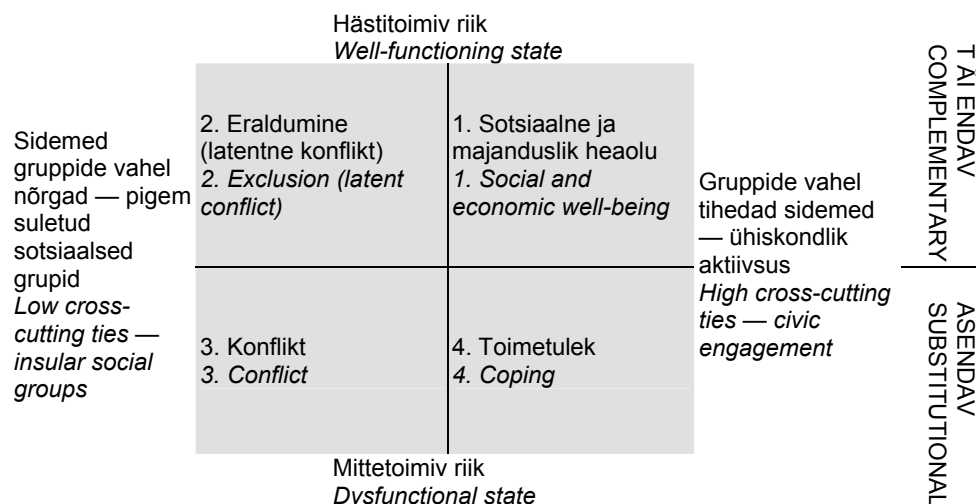
Kas on nii, et sotsiaalse kapitali ja ühiskondliku usaldusnivoo tõustes on igal indiviidil lihtsalt iseenesest parem olla, või on pigem nii, et sotsiaalse kapitali võib varem või hiljem kultuuriliseks, majanduslikuks, poliitiliseks või sümboliliseks konverteerida? Kas sotsiaalne kapital on see, mille toel leiavad inimesed parema töökoha, olles selliselt pigem vajalik sisend teiste hüvede saamiseks, või see, mille najal suhtlevad toredate inimestega ja veedavad huvitavalt oma vaba aega?

Eespool vaadeldud uurimissuunad — ühistegevuses osalemine, usaldus ja võrgustikes osalemine — käsitlevad sotsiaalset kapitali täiesti erinevatest vaatenurkadest (Edwards, Silva 2004). Ühendustesse ja võrgustikesse kuulumine on selgelt sisendi indikaator, sest just sotsiaalsete sidemete kaudu saabki sotsiaalne kapital tekkida. Usaldust saab aga vaadata nii sotsiaalse kapitali sisendi kui ka väljundina või isegi sotsiaalse kapitali vastena — vastavalt uurija kontseptuaalsele raamistikule. Ühistegevus ja koostöö seevastu on kindlasti just väljundi indikaator.

Kui inimesed jagavad ühist identiteeti ja sarnaseid väärtushinnanguid, üksteist usaldavad ja abistavad, mõjutab see sotsiaalse kapitali teooria kohaselt nii ühiskonna sotsiaalsfääri kui ka majandust ja poliitikat. Analüüsides sotsiaalset kapitali ühiskonna tasandil, on otstarbekas mõtestada seda järgmisel lehel esitatud skeemi kaudu (diagramm 2). Skeemilt ilmneb, et kui riik toimib tõhusalt, täiendavad sotsiaalsetel võrgustikel tuginevad suhted ja seosed inimeste vahel riigi funktsioone; kui aga riik ei suuda mingil põhjusel tagada kõigi funktsioonide täitmist, võivad sotsiaalsed grupid võtta endale vähemalt teatud ulatuses riigi asendamise rolli.

Nii on näiteks Venemaa kui siirderiigi kohta välja toodud (Rose 1998), et inimestel tuli paljuski tugineda oma võrgustikele just siis, kui riik ei suutnud oma institutsioonide kaudu talle pandud ülesandeid lahendada. Rose'i analüüs näitas, et mõnes olukorras võib selliste võrgustike olemasolul olla kriitiline tähtsus, seejuures on sedalaadi tulemuste puhul olulisemad just need sidemed, mis on väljaspool kitsast esmaste tihedate sotsiaalsete suhete ringi.

Diagramm 2 **Sotsiaalse kapitali seosed riiklike institutsioonidega**
 Diagram 2 *Relationship between social networks and government*

Allikas: Narayan 1999.
 Source: Narayan 1999.

Sotsiaalne aktiivsus ja eneseküllasus Eestis

Sotsiaalsetes võrgustikes on kaht tüüpi sidemeid: nõrgad sotsiaalsed suhted tuttavatega ja tugevad sidemed lähedaste sõprade või sugulastega. Indiviidist ja tema kolleegidest-tuttavatest koosnevat kogumit võiks kujutleda võrgustikuna, milles paljud võimalikud ühendused-suhteliinid on puudu, seega on see suhetevõrk väikese tihedusega ja just seepärast on siin tegemist nõrkade sidemetega (Burt 2001). Samast indiviidist ja tema sugulastest või väga lähedastest sõpradest koosnev kogum on hoopis suurema tihedusega, sest indiviidi lähivõrgustikku kuuluvad on sageli ka omavahel tuttavad, paljud võimalikud suhtlusliinid selles võrgustikus on olemas ja seepärast ongi siin tegemist tugevate sidemetega.

Niisiis võibki eristada kaht tüüpi võrgustikke. Esimese kujundavad nii nõrgad sidemed sõprade ja naabritega kui ka formaalsed sidemed, mis ühendavad erineva sotsiaalse taustaga inimesi (vabatahtlike) organisatsioonide sees. Sellised võrgustikud vastavad eespool käsitletud ühendava sotsiaalse kapitali mõistele. Teist tüüpi võrgustikke kujundavad lähedaste sõprade vahelised või sugulussidemed ja see vastab siduva sotsiaalse kapitali mõistele.

Suhted lähedastega võivad olla vajalikud küll heaks enesetundeaks ja toimetulekuks, kuid just sotsiaalne suhtlus väljaspool pereringi võimaldab sotsiaalset kapitali kindlamini akumulierida n-ö tuttava tuttava tuttava abil — võib öelda, et siduv kapital on hakkamasaamiseks, aga ühendav kapital elus edasijõudmiseks. 54 riigi andmetele tuginev sotsiaalsete võrgustike analüüs (Beugelsdijk, Smulders 2003) näitas, et just ühendav sotsiaalne kapital seostub majanduskasvuga, samas kui peresidemete tähtsustamine on majanduskasvuga negatiivselt seotud.

Sotsiaalselt aktiivne inimene on siinse analüüsi mõttes keegi, kes

- käib sageli läbi oma lähedastega, osutab neile abi ja saab seda ka neilt;
- kohtub inimestega, kes jäävad väljapoole sugulasteringi, abistab neid ja teab, et võib vajadusel toetuda ka nende abile;
- osaleb vabatahtlike organisatsioonide tegevuses.

Siinjuures tasub tähelepanu pöörata näiteks sellisele aspektile, et sotsiaalse osaluse all võetakse küll arvesse teiste inimeste heaks tehtud tasuta töö, kuid ei vaadata palga eest töötamist. Pigem käsitletakse siinses kontekstis palgatööd eelkõige majanduselus osalemisena ja seega majandusliku aktiivsuse näitajana. Tuleb siiski mõnda, et erinevates käsitlustes võidakse rõhutada töö tähtsust inimese identiteedi kujundajana ja isegi olemasolu mõtestajana. Nii kipuvad inimesed ise vahel tähtsustama pigem ühiskonna heaks panustamist kui koduses majapidamises tehtavat tööd. See on ka üks neid sisulisemaid aspekte, kus sotsiaalse kapitali kontseptsioon pakub alternatiivi või täiendust tavapärasele majanduslikule kapitalile. Ühest küljest saab sel moel arvestada, et ka sõprade-tuttavate ja

lähedaste heaks tehtud töö on ühiskonnale vajalik. Teiselt poolt on sotsiaalse kapitali kontseptsiooni osaks lootus, et investering seda laadi sotsiaalsete võrgustike raames võib end ära tasuda kas kunagi hiljem, kui vajatakse ise abi, või isegi kohe — näiteks tänu ja lugupidamise näol.

Sotsiaalse aktiivsuse skaala teises äärmuses, võimalikest sotsiaalsetest võrgustikest väljas või vaid passiivselt ühiskonnaelus osalejat võiks ehk siinkohal nimetada kas lihtsalt eneseküllaseks (meenutagem Tigassoni (2006) küsimust) või lausa sotsiaalsest elust tõrjutuks. Sotsiaalsest elust tõrjutu on siinse analüüsi mõttes keegi, kes

- ei suhtle regulaarselt sugulaste ja lähedastega (või kel neid ei olegi);
- suhtleb vabal ajal harva oma sõprade, naabrite või kolleegidega;
- ei osale vabatahtlike organisatsioonide töös.

Tõsi, enamasti ei ole alust otsustada, kas selline võrgustikest väljaspool seismine on inimese vaba ja teadlik valik või on need tõesti olukorrad ja välised tingimused, mis on ta vastu ta enese eelistusi sellisesse olukorda jätnud. Samuti võib inimene, kel ei ole teistega lähedasi suhteid, kes ei seosta end ühiskonna otsustusprotsessidega ega tunne end eriti seotuna ei naabrite ega naabruskonnaga, osaleda ometi täisväärtuslikuna ühiskonna ülesehitamises, seda siis näiteks oma perele-lastele või tööle pühendudes. Praegu jäävad need aspektid aga kõrvale, sest tähelepanu all on just sotsiaalse sidususega seonduv, mille juures inimestevahelised suhted ja sidemed ning ühiskondlik aktiivsus mängivad suurt rolli. Selle järgi suurendab inimeste koostegutsemine, vastastikune abistamine ühiste eesmärkide nimel ja usaldus võrgustiku liikmete vahel kindlasti ühiskonna sidusust.

Edasises analüüsis vaadeldaksegi, kuidas seostub osalemine sotsiaalsetes võrgustikes ja seeläbi ühiskonna tasandi sotsiaalse kapitali akumulimine inimese muude ressurssidega — haridus, sotsiaal-majanduslik positsioon, osalemine tööturul ja sissetulek — ning selliste demograafiliste näitajatega nagu vanus, sugu ja rahvus. Püütakse välja selgitada, millised grupid on sotsiaalse osalemise mõttes teistest aktiivsemad, millised passiivsemad, samuti võrreldakse, kuidas erinevad sotsiaalsete ressursside poolest Eesti piirkonnad. Ühtlasi on eesmärk vaadata seda, kas sotsiaalne võrgustik on orienteeritud rohkem tugevate sidemetega lähivõrgustikule või pigem nõrgemale, kuid ühiskonnas rohkem sotsiaalset sidusust tekitavale tuttavate, naabruskonna ja kolleegide võrgustikule. Ei analüüsita integreeriva sotsiaalse võrgustikuga seonduvat ehk siis seda, kuidas panustavad ühiskonna sotsiaalsesse arengusse riiklikud institutsioonid ja ametiasutused.

Sotsiaalse osalemise tüübid

Analüüs tugineb Statistikaameti 2004. aasta sotsiaaluuringu andmetele. Vaadeldakse järgmisi tunnuseid.

Osalemine tugevate sidemetega sotsiaalsetes võrgustikes:

- võrgustiku liikmetega suhtlemise sagedus — vastajal paluti märkida, kui sageli ta kohtub mõnega oma ja abikaasa sugulastest, kellega ta koos ei ela;
- võrgustiku liikmetele tasuta abi osutamine;
- võrgustiku liikmetelt abi saamine;
- lähedase inimese olemasolu;

Osalemine nõrkade sidemetega sotsiaalsetes võrgustikes:

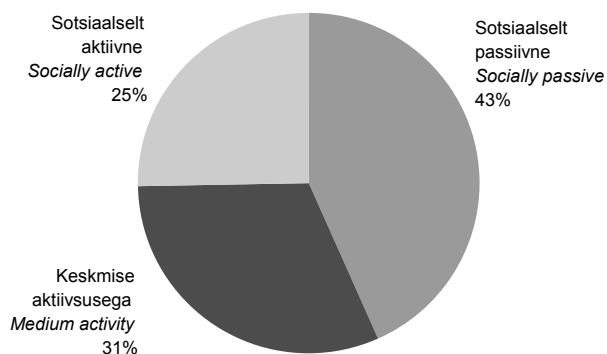
- võrgustiku liikmetega suhtlemise sagedus — vastajal paluti märkida, kui sageli ta kohtub mõne oma sõbra, tuttava, naabri või kolleegiga;
- võrgustiku liikmetele tasuta abi osutamine;
- võrgustiku liikmetelt abi saamine;
- osalemine vabatahtlikes organisatsioonides.

Tunnuste põhjal loodi indeksid (vt lisa), mis võimaldavad eristada kolme peamist sotsiaalse osaluse tüüpi:

- sotsiaalselt pigem passiivsed, kes osalevad pigem tugevate sidemetega lähisuhete võrgustikes või mõlemat tüüpi võrgustikes samavõrra;
- sotsiaalselt pigem aktiivsed, kes osalevad rohkem nõrkade sidemete võrgustikes või mõlemas samavõrra;
- keskmise sotsiaalse aktiivsusega, kelle seas on ülekaalus need, kes osalevad nii nõrkades kui ka tugevates võrgustikes samavõrra.

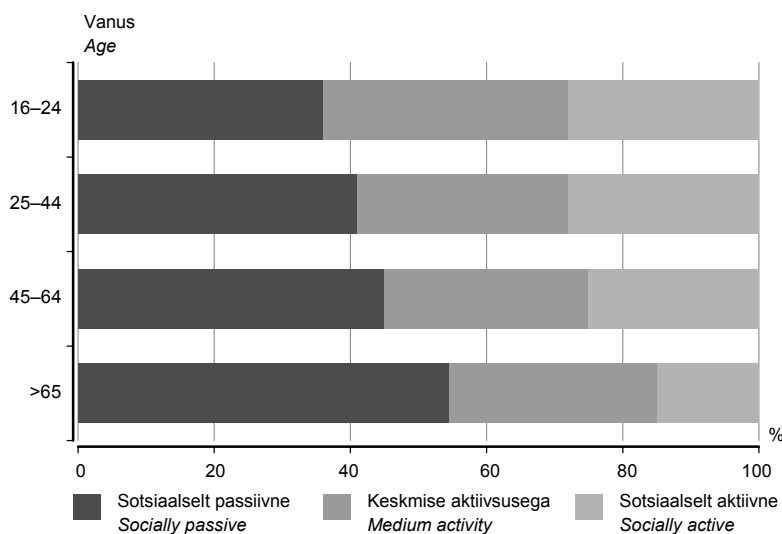
Osaluse kolme tüübi moodustamisel lähtuti eespool kirjeldatud teoreetilistest käsitlustest, mille kohaselt on just nõrkade sidemete võrgustikes osalemine kasulikum nii ühiskonna sotsiaalse sidususe mõttes kui ka inimesele endale, sest loob tavapärasema lähedaste, üldjuhul endasarnaste inimeste ringiga võrreldes rohkem võimalusi. Kui inimene jääb muus aspektis sotsiaalselt pigem passiivseks, pakub tugevate sidemetega lähisuhete võrgustik talle küll emotsionaalset kindlust, kuid ei võimalda muude, instrumentaalsemate vajaduste korral võrgustikule toetuda.

Diagramm 3 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise tüübi järgi, 2004**
Diagram 3 *Persons aged 16 or over by social participation pattern, 2004*

Eestis on sotsiaalselt väga aktiivseid inimesi 16-aastaste ja vanemate seas 25% ehk iga neljas (diagramm 3). Nii palju on inimesi, kes osalevad aktiivselt nii lähisuhete võrgustikes kui ka käivad läbi kolleegide, naabrite ja tuttavatega ning võtavad teistest tõenäolisemalt osa ka vabatahtlike ühenduste tööst. Teiste sotsiaalse osaluse gruppidega võrreldes on neil mõnevõrra enam kontakte just nõrgemate sotsiaalsete sidemetega võrgustikes. Sotsiaalselt passiivseid, kes suhtlevad väga vähe nii oma lähedaste kui ka hajusamatesse võrgustikesse kuuluvate inimestega, on 43%. Ülejäänud kolmandik tegeleb mõõdukalt enda ja ühiskonna sotsiaalse kapitali hoidmise ja arendamisega, pöörates enam-vähem samal määral tähelepanu nii nõrkadele kui ka tugevatele sidemetele.

Diagramm 4 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise aktiivsuse tüübi ja vanuserühma järgi, 2004**
Diagram 4 *Persons aged 16 and over by social activity pattern and age group, 2004*

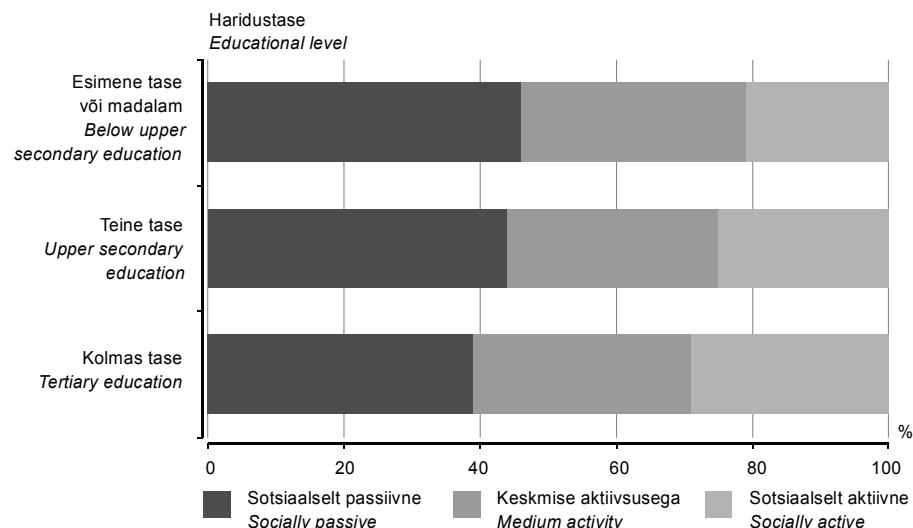

Sotsiaalne osalemine rahvastikurühmades

Vanuse järgi on sotsiaalne osalemine väga erinev (diagramm 4). Nooremate seas on oluliselt vähem sotsiaalsete ressursside loomisel pigem passiivseid inimesi. Kõige nooremas grupis on kõige vanematega võrreldes kaks korda enam neid, kes on suure ja mitmekülgse sotsiaalse aktiivsusega. Ilmselt võib seda seletada nooremate suurema suhtlusringkonnaga, samas kui vanemaks saades tekib küllalt selge nii-öelda suhtlemisrutiin, milles suure osa

tähelepanust nõuavad suhted just omaenda majapidamise raames ehk perekohustused. Kuigi pensionieas võiks ehk tekkida enam aega ka sotsiaalsete suhete jaoks, keskendub suurem osa vanematest inimestest meelsamini siiski just sugulastega suhtlemisele. Samas on siiski 16% neid, kes on väga mitmekülgse suhtlusvõrgustikuga ja panustavad sotsiaalse kapitali arendamisse väga aktiivselt.

Diagramm 5 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise aktiivsuse tüübi ja hariduse järgi, 2004**
Diagram 5 **Persons aged 16 and older by social participation pattern and education, 2004**

Sotsiaalse aktiivsuse jagunemist hariduse järgi kirjeldab diagramm 5. Selgub, et kõige kõrgema haridustasemega grupis on sotsiaalselt passiivseid teiste gruppidega võrreldes vähem, kuid ehk mõneti üllatuslikult ei ole sotsiaalselt passiivsete osatähtsuses märkimisväärsed erinevusi kõige madalama ja keskmise haridusgrupi vahel. Samas on sotsiaalselt aktiivsete hulk selgelt kõige väiksem just madalaimas haridusgrupis. Kuigi erinevus lähestikku paiknevate gruppide vahel on vaid neli protsendipunkti, on madalaima ja kõrgeima grupi vahe 10%. Siin saab ehk rääkida ligipääsust suuremale ringile sotsiaalsetele võrgustikele sedamööda, mida enam on haridust ja teadmisi.

Kas sotsiaalsust mõjutab ka majanduslik aktiivsus? Võiks näiteks eeldada, et neil, kel ei ole parajasti aegavõtvaid kohustusi seoses palgatöoga, on aega pühenduda sotsiaalsete võrgustike arendamisele ja nautimisele. Tabelist 1 selgub aga, et pigem on kõige aktiivsemad sugulusvõrgustikest väljapoole jäävaid sotsiaalseid sidemeid arendama just töötavad inimesed — kel peaks selle jaoks olema küll vähem aega, kuid samas kontakte näiteks kolleegide näol ja vahest ka tahtmist suhelda rohkem kui passiivsetel kodusolijatel.

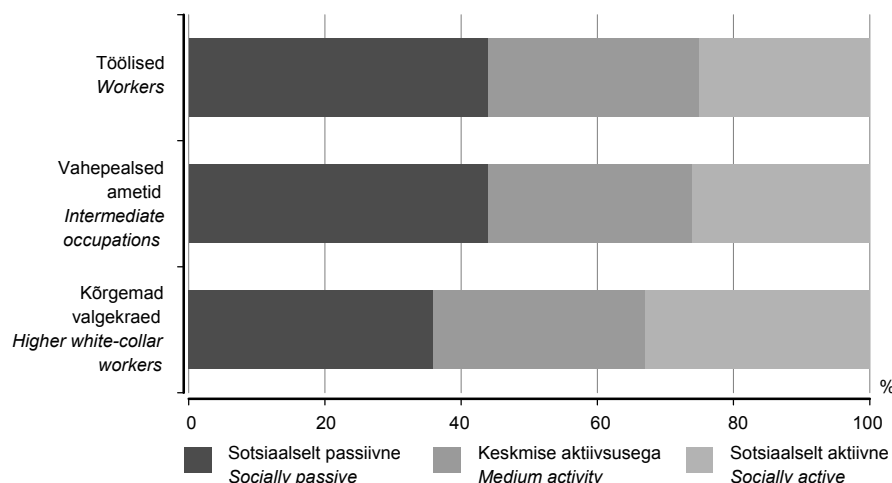
Tabel 1 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise aktiivsuse ja peamise sotsiaal-majandusliku seisundi järgi, 2004**
Table 1 **Persons aged 16 and older by social participation pattern and main activity status, 2004**
(protsenti — percentage)

	Sotsiaalselt passiivne Socially passive	Keskmise aktiivsusega Medium activity	Sotsiaalselt aktiivne Socially active	Kokku Total	
Töötav	41	31	28	100	Employed
Töötu	42	34	24	100	Unemployed
Vanaduspensionär	54	30	16	100	Retired
Muu mitteaktiivne	40	34	26	100	Other inactive
KOKKU	44	32	25	100	TOTAL

Teine sotsiaalselt aktiivsem grupp on muud mitteaktiivsed. See on üsna loogiline, kui arvestada, et seoses valimi vanusjaotusega on suur osa neist noored, kes on pühendunud hariduse omandamisele. Selgelt tuleb siiski esile, et teiste gruppidega võrreldes on just vanaduspensionäride seas üle poole neid, kes on sotsiaalses suhtlemises pigem passiivsed ja piirduvad suhtlemisel sagedamini just sugulastega.

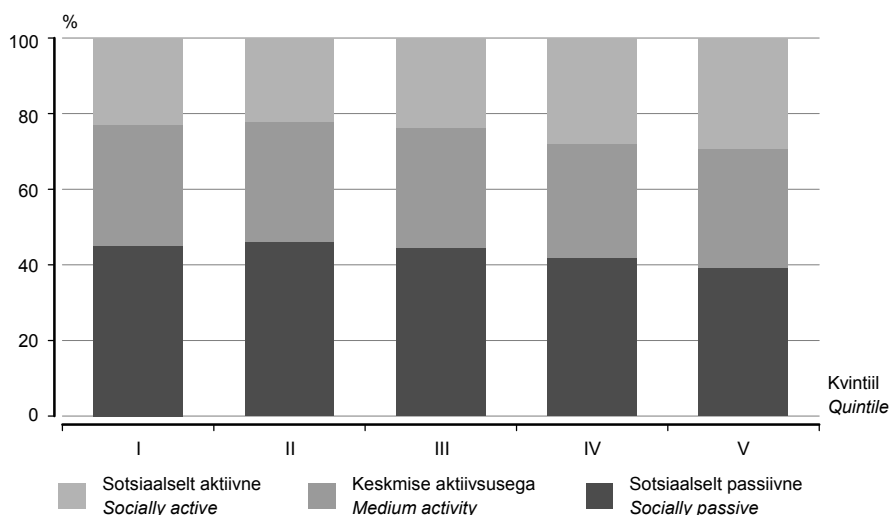
Vaadates töötavaid inimesi sotsiaalse klassi järgi (diagramm 6), paistab silma kõrgemate valgekraede mõnevõrra väiksem passiivsus ja samavõrra suurem aktiivsus sotsiaalsete suhete hoidmisel ja arendamisel. See võib viidata sellele, et neil on teistest rohkem tööga seonduvaid tutvavaid (töö pakub rohkem suhtlusvõimalusi), aga võib-olla ka teistest gruppidest mõnevõrra suurem paindlikkus oma aja korraldamisel, mis võimaldabki kolmandikul neist olla sotsiaalselt aktiivne nii perekondlikes sidemetes kui ka arendada nõrgematel sidemetel tuginevaid võrgustikke.

Diagramm 6 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse aktiivsuse tüübi ja sotsiaalse klassi järgi, 2004**
Diagram 6 *Persons aged 16 and older by social participation pattern and social class, 2004*

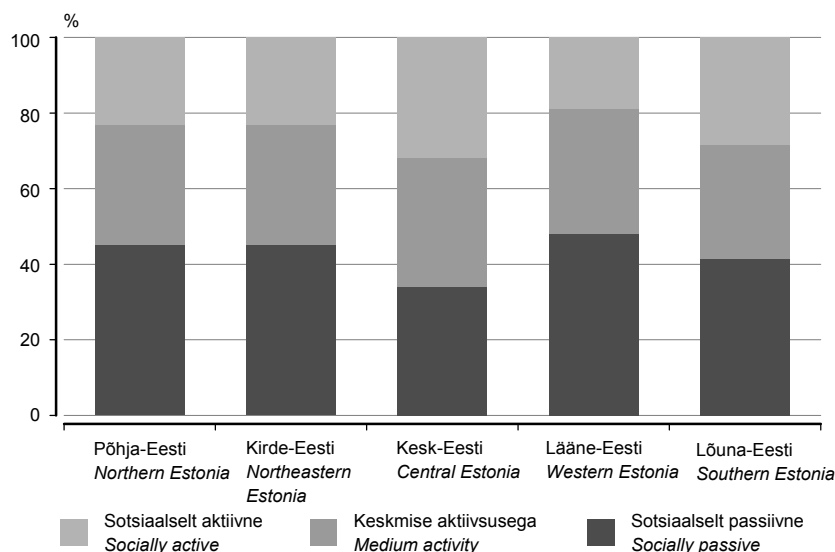
Analüüsid sotsiaalset aktiivsust majanduslike võimaluste järgi, ilmneb, et erinevused kõrgemate ja madalamate sissetulekukvintilide vahel on samuti olulised (diagramm 7). Tendents on jällegi selline, et mida kõrgem sissetulekukvintil, seda enam leitakse võimalusi suhelda ja arendada ka ühiskondlikus mõttes tulemuslikumat ühendavat sotsiaalset kapitali.

Diagramm 7 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise aktiivsuse tüübi ja sissetulekukvintili järgi, 2004**
Diagram 7 *Persons aged 16 and older by social participation pattern and income quintile, 2004*

Samas on sotsiaalselt aktiivsete määr esimistes sissetulekukvintilides sarnane ja kahes viimases samuti. See (koos varem ilmnenu erinevustega hariduse ja sotsiaalse klassi järgi) võib viidata teatud erinevustele elustiilis. Teisalt on absoluutväärtuste erinevused gruppide vahel siiski võrdlemisi väikesed, kuigi äärmuste võrdluses ulatuvad 8%-ni.

Diagramm 8 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise aktiivsuse ja piirkonna järgi, 2004**
Diagram 8 *Persons aged 16 and older by social participation pattern and region, 2004*

Sotsiaalne osalemine piirkonniti

Diagrammilt 8 ilmneb, et teatud elustiilierinevus on täiesti olemas ka Eesti piirkondade vahel. Nii on kõige enam sotsiaalselt passiivseid Lääne-Eestis ja kõige vähem Kesk-Eestis. Samuti on just Kesk-Eestis kõige enam sotsiaalselt aktiivseid. Kas võib Kesk-Eesti n-ö fenomen seisneda selles, et neil on näiteks lihtsam teistesse Eesti paikadesse jõuda ja ka nende juurde satub teisi, väljaspool sugulaste võrgustikku olevaid inimesi sagedamini? Selline lihtne seletus aitaks pisut mõista ka Lääne-Eesti eristaatust (ka sotsiaalselt aktiivseid on seal piirkonnas teistest vähem) — sealsed saared kui omamoodi suletud ühiskonna mudel, kuhu satuvad, see tähendab, kuhu mineku võtavad sagedamini ette just omad ehk kohalike sugulased. Pärnu ilmselt jääks siinkohal küll erandiks.

Teise olulise aspektina jääb Kesk-Eesti kõrval silma Lõuna-Eesti mõnevõrra aktiivsem sotsiaalsete ressursside hoidmise ja kasvatamise kaldumus. Seal ei tohiks olla sellist puht-territoriaalset efekti nagu Kesk-Eestis, kuid mängida võib ühest küljest suurlinna Tartu ja teisest küljest piirialade eripära, mis võib näitajaid mõjutada. Sellele viitele linna ja maa erinevusele aitab lähemat vastust otsida tabel 3, kus esitatakse andmed just elukoha järgi.

Tabel 2 **16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise aktiivsuse ja elukoha järgi, 2004**
Table 2 *Persons aged 16 and older by social participation pattern and place of residence, 2004*
(protsenti — percentage)

	Sotsiaalselt passiivne <i>Socially passive</i>	Keskmise aktiivsusega <i>Medium activity</i>	Sotsiaalselt aktiivne <i>Socially active</i>	KOKKU <i>TOTAL</i>	
Linnalised asulad	45	31	23	100	<i>Urban settlements</i>
Maa-asulad	41	32	27	100	<i>Rural settlements</i>
KOKKU	43	31	25	100	<i>TOTAL</i>

Selgub, et erinevused maa ja linna vahel on küll statistiliselt olulised, kuid need ei ole kokkuvõttes siiski eriti suured. Ka on suund pigem vastupidine oletatule — just linnainimeste seas on vähem aktiivseid sotsiaalses elus osalejaid kui maal ja pigem on linnas kui maal elavad inimesed sotsiaalse osaluse mõttes passiivsed. Seega võiks väita, et kuigi linnas on rohkem kirjusust ja võimalusi, kasutatakse tegelikult just maal rohkem ära sügavuti minevate suhete ja sidemete loomise võimalusi ja ilmselt on linnas mõnevõrra levinum ajaveetmine anonüümsena võraste seas, mida maal on isegi soovi korral ehk keeruline saavutada.

Naiste ja meeste sotsiaalse võrgustikukapitali erinevust kajastab tabel 4. Selgub, et üsna traditsioonilisel moel põhineb Eesti meeste suhtlusringkond pisut rohkem nõrkadele sidemetele kui naistel, kelle seas on jälle rohkem pigem passiivseid ja peamiselt tugevate võrgustike sees toimetavaid. See on üldiselt ka varasemates Eesti uuringutes kinnitust leidnud tõsiasi, et meeste võrgustikud on laiemaulatuslikud ja sisaldavad ehk naistest rohkem võimalusi saada teene tuttava tuttava kaudu. Siiski jääb ka meeste ja naiste sotsiaalse aktiivsuse erinevus viie protsendi piirimaile.

Tabel 3 16-aastased ja vanemad sotsiaalse osalemise aktiivsuse ja soo järgi, 2004
 Table 3 Persons aged 16 and older by social participation pattern and sex, 2004
 (protsenti — percentage)

	Sotsiaalselt passiivne <i>Socially passive</i>	Keskmise aktiivsusega <i>Medium activity</i>	Sotsiaalselt aktiivne <i>Socially active</i>	KOKKU <i>TOTAL</i>	
Mehed	41	31	28	100	<i>Males</i>
Naised	46	32	23	100	<i>Females</i>
KOKKU	43	31	25	100	<i>TOTAL</i>

Sotsiaalsete suhete korraldust ning intensiivsemat ja ekspressiivsemat olemist seostatakse sageli kultuuride erinevustega. Seetõttu võiks oodata, et ka Eesti andmed seda kinnitavad, eriti kui arvestada, et kõigi senivaadeldud tunnuste puhul olid erinevused gruppide vahel statistiliselt olulised tasemel $p < 0,05$.

Siiski on rahvus ainus kõigist käsitletud teguritest, mille puhul andmetes mingit erinevust ei esine. Seega oleks ühest küljest ehk vajalik lähemalt vaadata sotsiaalse aktiivsuse tüüpide indekse koostisosade tasandit — kas kusagil siiski erinevused ilmneksid. Sel juhul oleks võimalik väita näiteks seda, et indekse kujunemisloogika on need erinevused tasalülitanud. Teiselt poolt on aga see sobiv alus, et kinnitada — ühiskondlikes suhetes osalemise ja sotsiaalse võrgustikukapitali loomise poolest on eestlased teiste siin elavate rahvusgruppidega võrreldavad. Iseasi, kas oleks tarvis mõelda ka sellele, kas selliselt kujuneb ja kasvab üks ühine sotsiaalne kapital või luuakse neid erinevaid — kas on eri rahvusgrupe ühendavaid või siduvaid võrgustikke. Kuid vähemalt sotsiaalsete ressursside loomise taga olevad mehhanismid näivad rahvuse joont pidi mitte minevat.

Kokkuvõte

Eesmärk oli avada sotsiaalse kapitali paljutahuline mõiste indiviidi tasandi suhetes kujuneva, kuid ka ühiskonna tasandil väljundit omava võrgustikukapitali näitel. Tähelepanu pööramine sotsiaalsetele ressurssidele ja nende arendamisele võiks olla kasulik ka riigi majandus-arengule. Samas ei ole hästitoimivas riigis sotsiaalsete ressursside roll nii tähtis teenete ja abi osutamisel ning kohati riigi funktsioonide asendamiselgi. Pigem võiks sotsiaalses osaluses näha ühiskonna osapoolte vastastikuse usalduse väljendust ja ka selle kasvatamise vahendit.

Sotsiaalsel võrgustikukapitalil on kolm palet. Kõigepealt tugevates tihedates lähisuhete võrgustikes tekkiv kapital, mis piirdub tavaliselt nende ressurssidega, mida valdavad omavahel üsna sarnaste võimalustega võrgustikuosalised. Seejärel erinevaid sotsiaalseid ja muid grupe ühendav nn nõrkades, st vähem intensiivsetes suhetes kujunev sotsiaalne usaldus ka enese lähivõrgustikust erinevate gruppide-indiviidide vastu. Kolmandaks teadlikult edendatav suhtlus riiklike ja ühiskondlike institutsioonide esindavate ametnike ja tavakodanike vahel, aitamaks eelkõige vähem eelistatud olukorras olevatel kodanikel pääseda suurema hulga oluliste ressurssideni kui need, milleni nad jõuaksid oma igapäevastes suhtlusvõrgustikes. Viimane aspekt jäi sobivate andmete puudumisel siinkohal küll analüüsima, kuid esimese kahe sotsiaalse kapitali liigi põhjal uuriti, kas Eestis on sotsiaalse võrgustikukapitali loomine ja kasutamine erinev ja kas see pigem kompenseerib või rõhutab teistel alustel kujunevaid sotsiaalseid erinevusi.

Vaadeldud tunnuste järgi oli gruppidel teatud erinevusi selles, kui paljud aitavad oma igapäevaste mitmekülgsete suhete võrgustikega aktiivselt kaasa ühiskonna sotsiaalse kapitali kasvamisele ja kui palju on neid, kes on keskendunud pigem muudele valdkondadele ja kasutavad oma emotsionaalse turvatunde jaoks rohkem sugulussidemetel põhinevaid võrgustikke. Keskmisest mõnevõrra rohkem ja aktiivsemalt tegelevad sotsiaalse võrgustikukapitali arendamisega nooremad, haritumad, hõivatud (eriti valgekraede ametikohtadel) ja suurema sissetulekuga inimesed. Iseäranis leidub sotsiaalselt aktiivseid Kesk-Eestis ja maal isegi pisut enam kui linnas. Naiste võrgustikud on mõnevõrra traditsioonilisema struktuuriga kui meestel, kuid erinevus on väga väike. Samas ei ole esmapilgul nähtavaid erinevusi selles, kuidas kujuneb eestlaste ja teiste siin elavate rahvuste sotsiaalne võrgustikukapital.

Sotsiaalse võrgustikukapitali erinevused ilmnesid niisiis tavapäraste eristusdimensioonide järgi. Võib tõdeda, et ühiskondlikult eriti hinnatud siduva sotsiaalse kapitali loomisel ja (ära)kasutamisel on eelistatumas olukorras need, kes muudesse valdkondades. Tasub siiski esile tõsta just noorte suuremat suhtekapitali, iseäranis seetõttu, et muud liiki ressursse (sh nii materiaalseid, aga ka kultuurilisi ja näiteks kogemustega seonduvaid) on neil pigem vähem.

LISA

Sotsiaalse osalemise indeks

Küsimus ankeedis	Vastusevariant	Väärtuspunktid indeksis
Palun hinnake, kui sageli kohtute mõnega oma sugulastest, kellega te koos ei ela. Palun hinnake, kui sageli kohtute oma abikaasa (elukaaslase) sugulastega, kellega te koos ei ela (välja arvatud ühised lapsed ja lapselapsed).	1. Peaaegu iga päev 2. Vähemalt kord nädalas, kuid mitte iga päev 3. Vähemalt kord kuus, kuid mitte iga nädal 4. Mõni kord aastas, kuid mitte iga kuu 5. Veelgi harvem 6. Mul ei ole sugulasi	2 1 0
Kas Teil on mõni väga lähedane sõber või inimene, keda saate täielikult usaldada?	1. Jah 2. Ei	2 0
Keda väljaspool oma leibkonda tasuta abistasite (võib märkida mitu)?	01 Oma vanemaid 02 Abikaasa vanemaid või vanavanemaid 03 Poega või tütar 04 Väimeest või miniat (või täiskasvanud lapse elukaaslast) 05 Lapselast 06 Õde või venda 07 Muud sugulast	Kui ei ühtki neist, siis 0; kui üks, siis 1; kui kaks või enam, siis 2
Kes teid on tasuta abistanud (võib märkida mitu)?	01 Oma vanemad 02 Abikaasa vanemad või vanavanemad 03 Poeg või tütar 04 Väimees või minia (või täiskasvanud lapse elukaaslane) 05 Lapselaps 06 Õde või vend 07 Muu sugulane	Kui ei ükski neist, siis 0; kui üks, siis 1; kui kaks või enam, siis 2
Kui sageli suhtlete vabal ajal oma sõprade, naabrite või töökaaslastega?	1. Peaaegu iga päev 2. Vähemalt kord nädalas, kuid mitte iga päev 3. Vähemalt kord kuus, kuid mitte iga nädal 4. Mõni kord aastas, kuid mitte iga kuu 5. Veelgi harvem 6. Mul ei ole sõpru, naabreid või kolleege	2 1 0
Keda väljaspool oma leibkonda tasuta abistasite (võib märkida mitu)?	08 Sõpra 09 Töö- või õpingukaaslast 10 Naabrit või tuttavat	Kui ei ühtki neist, siis 0; kui üks, siis 1; kui kaks või enam, siis 2
Kes teid on tasuta abistanud (võib märkida mitu)?	08 Sõber 09 Töö- või õpingukaaslane 10 Naaber või tuttav	Kui ei ükski neist, siis 0; kui üks, siis 1; kui kaks või enam, siis 2
Kas olete mõne loetletud organisatsiooni, ühingu või grupi liige? (märkida igaühe kohta)	01 Ametiühing 02 Ametiliit, selts, ühendus 03 Poliitiline partei (noortepartei või naisorganisatsioon) 04 Usuorganisatsioon 05 Spordiühing 06 Heategevus- või tervishoiuorganisatsioon (nt Punane Rist) 07 Eakaaslaste organisatsioon (skaudid, korporatsioonid jt) 08 Keskkonnakaitseorganisatsioon 09 Muusikagrupp, teatritrupp, koor, tantsutrupp 10 Elamu- või korteriühistu, üürnike ühendus 11 MUU [KIRJUTAGE].....	Kui ei ükski neist, siis 0; kui üks, siis 1; kui kaks või enam, siis 2

Esimese nelja küsimuse vastuste summa annab tugevate sidemete indeksi ja ülejäänud küsimuste summa nõrkade sidemete indeksi.

Nõrkade sidemete summaarsest indeksist lahutatakse tugevate sidemete summaarne indeks. Tulemus kodeeritakse variantideks "orientatsioon pigem tugevatele sidemetele kui nõrkadele"; "orientatsioon tugevatele ja nõrkadele sidemetele on samasugune"; "orientatsioon pigem nõrkadele sidemetele".

Sotsiaalne osalus loetakse passiivseks, kui mõlema võrgustiku indeksite summa (väärtus vahemikus 0–16) on 3 või väiksem; aktiivseks, kui summa on 9 või suurem; muudel juhtudel (vahemik 4–8) keskmiselt aktiivseks.

Inimene loetakse sotsiaalselt kõrvalejäävaks, kui mõlema võrgustiku indeks (väärtus vahemikus 0–8) on väärtusega 2 või vähem; ja sotsiaalselt väga aktiivseks, kui mõlema võrgustiku indeks on üle 3; muudel juhtudel on ta mõõdukalt osalev.

Indeks hõlmab sotsiaalsest elust kõrvalejäämise indeksi ja nõrkadele või tugevatele võrgustikele orienteerituse indeksi; selle põhjal on eristatud sotsiaalse osaluse kolm peamist tüüpi: sotsiaalselt pigem passiivsed, kes eelistavad tugevaid võrgustikke või osalevad mõlemas samavõrra; sotsiaalselt pigem aktiivsed, kes eelistavad nõrkade sidemete võrgustikke või osalevad mõlemas samavõrra; keskmise sotsiaalse aktiivsusega, osalevad nii nõrkades kui ka tugevates võrgustikes samavõrra.

MÕISTED

Aktiivne sotsiaalse osalemise tüüp	Inimene osaleb aktiivselt mõlemat tüüpi võrgustikes, seejuures pigem pisut rohkem nõrkade sidemete võrgustikes.
Ekvivalentsissetulek	Leibkonna sissetulek, mis on jagatud leibkonnaliikmete tarbimiskaalude summaga.
Esimese taseme haridus	Põhiharidus või madalam haridus.
Gini koefitsient	Ekvivalentsissetuleku taseme järgi reastatud rahvastiku kumulatiivse osatähtsuse ja nende kumulatiivse ekvivalentsissetuleku seos.
Huviharidus	Süsteemne juhendatud tegelemine huvialaga.
Integreeriv sotsiaalne võrgustik	Ühiskonna formaalsest institutsionaalsest struktuurist tulenev sotsiaalne suhtlusvõrgustik, mis tekib ametivõimude esindajate (nt pangatöötajad, politsei, jms) ja tavakodanike vertikaalsel suhtlemisel.
Kahe lapsega paar	Leibkond, kuhu kuulub kaks täiskasvanut ja kaks sõltuvat last.
Keskmine sotsiaalse osalemise tüüp	Inimene osaleb sotsiaalsetes võrgustikes keskmise aktiivsusega ja talle on enamasti nii nõrgad kui ka tugevad sidemed võrdselt olulised.
Kohort	Inimeste rühm, kellega on mingi sündmus aset leidnud sama ajavahemiku jooksul. Kui see sündmus on sünd, on tegemist sünnikohordiga.
Kolmanda taseme haridus	Keskeri- või tehnikumiharidus pärast keskharidust, kutsekõrgharidus, rakenduskõrgharidus, diplomiope, bakalaureuse-, magistri- või doktorikraad.
Kultuurielus osalemine	Kodune kultuuritarbimine (televisori vaatamine, lugemine), kultuuriüritustel ja -sündmustel osalemine (teatris, kunstinäitustel, kinos käimine jms) ning kultuuriharrastused (laulmine, tantsimine, maalimine jms).
Kultuuriharrastused	Laulmine, tantsimine, pillimäng, näitlemine, kirjandus-, filmi- ja kunstiloo. Arvestatakse süstemaatilist harrastamist nii üksi kui ka grupis.
Kultuuri- ja vaba aja kulutused	Rahalised ja mitterahalised kulutused vaba aja ja kultuuriga seotud püsi- ja tarbekaupadele, teenustele, hobidele, raamatutele ja ajakirjandusele, valmisreisidele.
Kuludetsiil	Kümnnendik ühe kuu kulutuste alusel järjestatud leibkondadest. Esimesse ehk madalaimasse detsiili kuulub kõige väiksemaid kulutusi tegev kümnnendik leibkondadest, teise järgmine kümnnendik jne.
Kvintiilide suhte kordaja	Kõrgeimasse ja madalaimasse kvintiili kuuluvate isikute summaarsete aasta ekvivalent-netosissetulekute jagatis.
Kõrge, kuid mitte maksimaalne tööintensiivsus	Leibkonna tööintensiivsus on suurem kui 0,5 ja väiksem kui 1.
Kõrgemad valgekraed	Juhid ja tippspetsialistid.
Langev mobiilsus	Järgmise põlvkonna liikumine vanematega võrreldes madalaimasse klassi.
Lastega leibkond	Leibkond, kus on vähemalt üks sõltuv laps.
Lasteta alla 65-aastaste paar	Kaheliikmeline leibkond, mille mõlemad liikmed on alla 65-aastased.
Lasteta leibkond	Leibkond, kus ei ole ühtegi sõltuvat last.
Lasteta paar, vähemalt üks üle 64-aastane	Kaheliikmeline leibkond, kus vähemalt üks liige on üle 64-aastane.
Leibkond	Ühises põhieluruumis (ühisel aadressil) elavate isikute rühm, kes kasutab ühiseid raha- ja/või toiduressursse ja kelle liikmed ka ise tunnistavad end ühes leibkonnas olevaks. Leibkonna võib moodustada ka üksik elav isik.
Linnalised asulad	Linnad, vallasisesed linnad, alevid ja alev-vallad.
Maa-asulad	Alevikud ja külad.

Maksimaalne tööintensiivsus	Leibkonna tööintensiivsus on 1.
Netosissetulek	Palgatöö eest ja individuaalsest teisest tegevusest saadud sissetuleku, omanditulu, sotsiaalsete siirete, teistelt leibkondadelt saadud regulaarsete rahaliste maksete ja enamasti tulumaksu tagastuse summa, kust on maha arvatud leibkonna regulaarsed rahalised maksed teistele leibkondadele, varalt tasutud maksud ja tulumaksu juurdemaksed.
Nõrgad sidemed	Sotsiaalsed suhted tuttavate, kolleegide, naabrite, koolikaaslastega jms.
Oodatav eluiga	Mingis vanuses keskmiselt elada jäävate aastate arv elutabeli järgi, kui suremus ei muutuks. 0 aasta vanuses — oodatav eluiga sünnimomendil.
Palgakvintiiil	Viiendik netopalgala alusel järjestatud palgatöötajatest. Esimesse ehk madalaimasse kvintiili kuulub kõige väiksemat palka saav viiendik palgatöötajatest, teise järgmine viiendik jne.
Passiivne sotsiaalse osalemise tüüp	Inimene osaleb väga vähe nii nõrkades kui ka tugevates võrgustikes; pigem osaleb tugevate sidemete võrgustikes või mõlemas võrdselt.
Peamine sotsiaal-majanduslik seisund	Isiku sotsiaal-majanduslik seisund enam kui kuuel kuul aastas.
Põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus	Vanematest erinevasse sotsiaalsesse klassi liikumise ulatus.
Siduv sotsiaalne võrgustik	Eelkõige sugulussidemete põhinev lähedasi ja omavahel sarnaseid inimesi siduv võrgustik, mis tagab emotsionaalse heaolu ja loob valmiduse usaldada samasse gruppi kuulujaid.
Siirded	Kollektiivsete sotsiaalkaitsekskeemide, riigi või kohaliku omavalitsuse poolt leibkonnale makstud hüvitised, mille eesmärk on leevendada mitmesuguseid riske.
Sissetulekukvintiiil	Viiendik aasta ekvivalentnetosissetuleku alusel järjestatud elanikkonnast. Esimesse ehk madalaimasse kvintiili kuulub kõige väiksemat ekvivalentnetosissetulekut saav viiendik elanikkonnast, teise järgmine viiendik jne.
Sotsiaalne klass	Sotsiaalne kiht, kuhu isik kuulub. Siin on kasutatud Euroopa sotsiaal-majanduslikku klassifikaatorit, mis lähtub praegusest või viimasest tööst (mittetöötavatel).
Struktuurne mobiilsus	Sotsiaalsete klasside kasvamise või kahanemise tõttu toimuv sotsiaalne mobiilsus.
Suhtelise vaesuse määr	Isikute osatähtsus, kelle ekvivalentnetosissetulek on suhtelise vaesuse piirist madalam.
Suhtelise vaesuse piir	60% leibkonnaliikmete aasta ekvivalentnetosissetuleku mediaanist.
Sõltuv laps	0–15-aastane leibkonnaliige (uuringuaasta 1. jaanuari seisuga), samuti 16–24-aastane leibkonnaliige, kes elab vähemalt ühe vanemaga ja kelle peamine sotsiaalne seisund on mitteaktiivne.
Tarbimiskaal	Leibkonnaliikmele sõltuvalt tema vanusest määratud kaal, mis võtab arvesse leibkonna ühist tarbimist.
Teise taseme haridus	Kutsekeskharidus pärast põhiharidust, kutseharidus koos keskhariduse omandamisega, keskeri- või tehnikumiharidus pärast põhiharidust, keskharidus või kutsekeskharidus keskhariduse baasil.
Tugevad sidemed	Indiviidi suhted sugulaste või väga lähedaste sõpradega.
Tõusev mobiilsus	Järgmise põlvkonna liikumine vanematega võrreldes kõrgemasse klassi.
Täiskasvanu	16-aastane või vanem leibkonnaliige (uuringuaasta 1. jaanuari seisuga), kes ei ole sõltuv laps.
Täiskasvanu ja laps(ed)	Ühe täiskasvanu ja vähemalt ühe sõltuva lapsega leibkond.
Tööintensiivsus leibkonnas	Leibkonna tööealiste (16–64-aastaste) liikmete poolt sissetuleku viiteperioodil töötatud kuude arv suhestatuna kuude arvu, mida leibkonnal oli maksimaalselt võimalik töötamisele kulutada. Näitaja varieerub nullist (ükski tööealine liige ei töötanud) üheni (kõik tööealised liikmed töötasid kogu sissetuleku viiteperioodi jooksul). Tööealiseks liikmeks ei loeta sõltuvaid lapsi.

Töölised	Teenindus- ja müügitöötajad, oskus- ja lihttöölised.
Vahepealsete ametite esindajad	Tehnikud, väikeettevõtjad ja kõrgema taseme sinikraed.
Vanemate haridus	Ema või isa haridus sõltuvalt sellest, kumb on kõrgem.
Vanemate sotsiaalne klass	Isa või ema sotsiaalne klass sõltuvalt sellest, kumb on kõrgem.
Vähemalt kolme lapsega paar	Leibkond, kuhu kuulub kaks täiskasvanut ja vähemalt kolm sõltuvat last.
Ühe lapsega paar	Leibkond, kuhu kuulub kaks täiskasvanut ja üks sõltuv laps.
Ühendav sotsiaalne võrgustik	Erineva taustaga inimesi ühendav suhtlusvõrgustik, mis soodustab üldisema valmisoleku tekkimist teistesse gruppidesse kuulujate usaldamiseks.

FOREWORD

Aim of the publication

Despite having one the fastest economic growth in the European Union and a low rate of unemployment, Estonia is at the same time a country with one of the most uneven income distributions in the Union. There is more wealth but not all people living in Estonia are able to have a part of it. Large social inequalities reduce cohesion in the society and are in a longer term economically ineffective since the resources in a society are not used optimally. The aim of the present publication is to give an overview of different aspects of inequality in the Estonian society.

This publication will inspect four resources — material wealth, health, social ties and cultural resources, including education. In the case of each of them, its general distribution in the Estonian society, association with other resources and distribution among different societal groups will be explored. Factors that in modern day societies play an important role in stratification will be taken into account: sex, ethnicity, place of residence, social origin and position. As a social position is a factor that has the greatest effect on the distribution of resources, the ties between the position and social origin or, in other words, the resources of parents will be investigated separately.

The idea of association is closely tied to that of causality — why do women live longer than men? Why are non-Estonians poorer than Estonians? Or, in other words, what are the mechanisms in operation that lead to the distribution of resources as described in this publication? It is often rather difficult to answer this type of questions and it is not the main aim of this publication either. All chapters present a discussion of possible mechanisms, but proving them is left to specialised scientific literature.

Overview of chapters

Before embarking on the discussion of each of the resources separately, the first chapter gives a general overview of social inequality. It draws on relevant theoretical positions to find an answer to questions, whether unequal distribution of resources in a society is inevitable, how inequality comes to exist and why some countries are more unequal than others.

The section of thematic chapters begins with analysing the inequality of income, that is, of the resource that is the most crucial for well-being. The distribution of income between different groups in society is explored more thoroughly — less educated, non-working and people living on the periphery of Estonia are in the worst situation. The author concludes that poverty causes poverty and it is not easy to escape this vicious circle. The income inequality in Estonia is high, compared to other European countries. Also, social transfers do not play as big part in reducing inequality as they do in some other countries.

The chapter analysing educational inequalities in the modern day Estonia starts with kindergarten and hobby groups, then reviews formal education and finishes with life-long learning. The author finds that starting already from the kindergarten the children from households with better social standing are in a better situation. Children from less well-off families attend kindergarten and hobby groups less frequently and also have a lower probability of obtaining the levels of education that in later life would guarantee higher income and social standing.

The next chapter discusses intra-generational social mobility or transfer of inequalities from parents to children. Estonian society and with that the structure of labour market have undergone large changes in the past half century. This has been mainly accompanied with structural mobility or, in other words, the possibility of moving to a different class position from one's parents due to the appearance of new classes and extinction of old ones. During Estonia's newly found independence, the trend of transferring educational inequalities from one generation to the next has become more pronounced — children with university-educated parents still have a greater probability of gaining higher education themselves as compared to the rest.

For inequalities in health, analysis is carried out on the association between income and population health, healthy lifestyles and access to health care. The results are straightforward: the poorer the person, the worse his or her health and the less likely he or she is to engage in the healthy way of life and the harder he or she finds the access to health care. Additionally, authors compare the health of the Estonian people with other countries and discover that in the EU Estonia ranks among the worst performing countries.

In the sense of cultural inequality the situation is the worst for those who would like to participate in culture to a greater extent but for whom it is impossible by some reason. Culturally excluded groups are clearly evident: non-Estonians for whom language often becomes a barrier, rural dwellers, for whom many cultural events take place too far and persons who are either old or with health problems and find it hard to physically access cultural events. In addition, cultural consumption is strongly related to income. People who do better in life participate in cultural events more frequently and are more interested in them, which could be a mechanism for transmission of social inequality from one generation to the next.

The last chapter focuses on social resources. Social resources have several dimensions which play a different part in relation to other resources and should all be taken into consideration. The results of the analysis confirm the principle that appeared already in the previous chapters — those who have more of one resource also tend to have more of other resources. Thus those in higher social positions and with higher income are more socially active and therefore benefit more from the information and social support that is flowing through social networks.

PREAMBLE

Mari Toomse
Statistics Estonia

At the most general level social inequality means differences between social groups (Martin 2004) — someone has more of something than someone else. That something can be work, free time, money, knowledge, good friends or something else. Unequal distribution of important resources is often connected with the notion of inequity, which, unlike inequality, is a relative concept.

Resources in society

Resources that can be used by people are usually defined as material wealth: income, savings, real estate and so on. And even though today financial affluence is most directly related to well-being, immaterial resources also play a part — health, social and cultural participation. On the one hand social resources encompass contacts by which important information is transferred. Knowledge obtained from friends or acquaintances could, for instance, lead to a better job or more favourable contracts. But social resources have another, intrinsic quality as well. Strong intimate relationships — a supporting family and good friends — offer emotional support and help preserve mental balance even at the toughest of times. Good health is a prerequisite for using other resources but also to their accumulation. Health problems can often hinder finding a well-paid job and reduce the opportunities to communicate actively and by that enforce social connections. Cultural resources mean education, cultural consumption, taste and general intellectuality. In contemporary societies, education is the most important factor on which social position and income directly depend.

Material resources affect both health and cultural consumption. Low income might not enable one to practise healthy life styles. Restricted financial resources can inhibit the treatment, should health problems appear. In countries where all people do not have health insurance or where health care is not entirely for free, the poorest sections of society may be unable to afford it. The problems may also occur when the closest doctor is far away and travelling is expensive. Transportation problems are also important in the case of cultural participation. Additionally, participation in cultural events incurs financial expenses either directly in the form of a ticket price or indirectly in the form of the cost for the wardrobe.

In recent decades, the idea of the diversity of resources has received a lot of attention in social sciences. The most well-known and systematic of these is the notion of three (in later works also four) types of capital — material, cultural and social — developed by a French sociologist Bourdieu (1986). He later added symbolic capital to this list. Bourdieu saw cultural capital as a combination of education, cultural objects (works of art etc) and attitudes, values and skills transferred by socialisation that differentiates social classes and helps to reproduce social inequality. He defined social capital as the size and diversity of social network. It is the concept of social capital that has subsequently been elaborated by other scientists and which has also gained popularity outside the scientific domain. Although Bourdieu saw social capital as mainly of instrumental value and analysed it at an individual level, the later approaches (for example Coleman 1988) have stressed the importance of social trust and norms by focusing on the accumulation of social capital at the level of larger groups.

This publication draws on these classical approaches but is not identical to them. For this reason the less theoretically charged concept of resources is used instead of that of capital. While in Bourdieu's concept of cultural capital, the subconsciously transferred ability to talk, reason and act "properly" is of key importance, then in the present publication these aspects will not be looked into and the main emphasis is on education, cultural consumption and preferences, which are more straightforward and easy to both define and measure. Secondly, in the case of social resources more attention is paid to the strength of (close) relationships, social participation and trust and less to the role related to norms and the transfer of information. In addition to three classical resources, health is included as an asset at the individual as well as collective levels.

Why is there no equality?

None of the four resources are distributed so that everybody would have them in equal quantity. In the same society, people of different ethnicity, social background, sex and most

importantly of different social standing have different amounts of material, social and cultural resources as well as health. Why is it so? Social standing is related to several factors that affect health, such as the existence of health insurance and its coverage, the probability that one has to work in an environment that is harmful to health, and other aspects which in turn influence health. With whom one can come into contact and create social ties is also related to social position.

A person's position in society and his or her material resources are, however, much more closely related. People who do not work have, as a rule, lower income than those who work, but the income of those who do work also varies on a very wide scale. Why do people have different wages? The wages of a person on a particular job depend, of course, to an extent on the person him- or herself, yet most of the differences between wages are not related to who the person filling the position is, but to the nature of the position itself. Or, in other words, remuneration depends on the position of the job in the overall structure of jobs. Thus, in every country architects earn more than shop assistants. According to the functionalist approach, unequal distribution of resources in a society is not only inevitable but also necessary for the functioning of a society (Davis, Moore 1945). If the jobs that are more complicated and important for the working of a society were not better paid, then the more talented members of a society would not be motivated to take on the extended educational path to obtain necessary skills and later fill these positions.

This explicit statement did not stay without its critique. By what can we objectively decide which job is more important for a society than the other? And even if we could, how were we to determine how much higher the wages of such jobs should be? Would this arrangement, despite its functionality, be fair? (Tumin 1953) A similar problem was from the point of view of social philosophy tackled by Rawls (1971), who was interested in fair distribution of wealth in a society. If we could decide how to arrange a society, but could not decide who we ourselves would be in this new and better social order, then we would probably not prefer a society with large income differences. We would prefer, reasons Rawls, such an arrangement where affluence is distributed as equally as possible and income differences are justified only if they improve the welfare of the poorest (for example by allowing the doctors to have a slightly higher income so as to motivate them to do this job and by that to increase the welfare of others). Consequently, even the fairest of societies could not exist without distributing income unequally.

Reasons for variability of inequality

Also in the real world, one cannot find a society, where wealth would not be unequally distributed, and attempts to achieve complete equality have failed. There are countries, where income is very unequally distributed (such as South America) and those where the differences are much smaller (such as the Scandinavian countries). If one were to suppose that to an extent inequality is needed for a society to function and the role that is filled by it is similar in all societies, then one would also expect the level of inequality to be similar in all societies. Why is it not so?

It could, for example, be expected that the richer a society is the more wealth there is that can be redistributed among its members. When comparing the wealth of countries, the gross domestic product (GDP) per capita is usually used. Diagram 1 on page 7 presents the wealth and level of inequality (the Gini coefficient) of different countries. Only data on developed countries are used to eliminate the possible effect of the political regime. More equal societies can be found among countries with both the higher and lower GDP and no significant association between these two measures can be detected. In the case of developed countries, it is not so important how rich a country is, but to what extent this wealth is redistributed among its members. This is illustrated on Diagram 2 on page 7, where the income inequality of developed countries is compared to the share of social protection expenditure in GDP. The more a country spends on pensions, benefits and social services, the more equally income is distributed, and the less a country spends on social protection, the greater is the difference between the rich and the poor in a society.

Meritocracy

The idea of inequality encompasses how equally or unequally wealth is distributed between different positions in a society, but also what the chances are for different members to reach these positions. The positions and with that also the resources in a society can be distributed in many different ways. One can proceed from the parents' social standing, as was done in medieval Europe or the parents' wealth as was done in the following centuries

when official class barriers were reduced, or ethnicity as was done in Hitler's Germany. Gender, connections or abilities can also be important in reaching privileged positions. The former is crucial in many Islamic countries while the latter of these — achieving success thanks to knowledge and abilities — is one of the core principles of democracy and is today accepted in all developed countries. A social order, where desirable positions are distributed in a free competition to those who by their abilities are best suited to fill them, is called meritocracy (Swift 2004). The meritocratic social order proceeds on the one hand from the principle of fairness to give everybody an equal opportunity, on the other hand, meritocracy is also profitable in an economic sense: if jobs are distributed only by abilities, society's human resources are used to the optimum and no talented child will be lost for the economy only because he or she is of ethnic minority or born to a poor family (ibid).

Although the idea of meritocracy is deeply rooted in the core values and worldview of Western societies, no country has yet actually achieved it. It has been supposed that developed societies will become more and more open and achievement based (Goldthorpe 2000). There are several reasons for this. On the one hand the structure of society itself has changed. There are fewer moderately paid jobs in agriculture and industry and more specialist positions that are better paid. The development of technology has created many jobs that require education higher than the compulsory minimum, which in turn has brought about a huge increase in the educational opportunities to fill this demand. The number of high schools and universities has increased everywhere and the share of non-free education has been reduced, giving a larger group of young people a chance to develop their abilities (ibid.).

Yet the results of studies show that despite these far-reaching changes, meritocracy has not increased over the past fifty years in Western societies (Goldthorpe 2000). Today, considerably more children from poor families reach higher levels of education than half a century ago, yet there are still many more of those doing so among the children from well-off families. The probability of a child from a poor family of obtaining secondary or higher education is still by the same number of times lower than that of a middle class child before the expansion of educational opportunities. As the association between social standing and education has not changed, the association between social origin and a later job has not changed either: young people from low income families have still considerably fewer opportunities to get a job as a manager or professional. In addition to social origin, many ethnic and racial minorities are still doing worse at school than the indigenous population (Haezwindt 2004). An exception to this is gender differences in education that have reduced considerably and turned into a female advantage in many countries (Eurostat 2007). Yet despite this development, women are still underrepresented in better paying jobs.

There remains a possibility, of course, that children from poorer families are less talented than their peers from well-off families and only those who are the most gifted achieve success. Yet this is not true. Research results show that the success of middle class children cannot be explained away by their higher intelligence (Bowles, Gintis 2002). What is the matter then? Why have the opportunities not become considerably more equal?

Processes of stratification

Social stratification researchers have outlined several mechanisms that operate in a concealed way while egalitarian principles dominate in the society at large. First, it must be pointed out that while most of education that at the beginning of the last century was fee-charging is now for free, the fee-charging education has not disappeared completely. And even if most of education is for free, schools in poorer regions and city districts may not offer education at the same level as schools in better-off neighbourhoods.

In addition to the lack of money, the lack of information may also play its part. Even in free education it is necessary to make choices fairly early on that can considerably affect what level of education the child will eventually reach (Lucas 2001). As the parents of children from poorer families have not often had to make these choices themselves, they might not be aware of what the "right" choices are and when they ought to be made. The lack of information is especially important in immigrant families, where parents have often acquired their education in another country and are not knowledgeable of the logic of the educational system in their new host country.

Sound advice and encouragement are certainly not all that parents give their children to take along from home. A lot of attention has been paid to attitudes, skills, knowledge and values

that originate from home environment and can affect the chances to achieve success at school. One of the most influential of these approaches in this field is Bourdieu's (1973) concept of cultural capital. Cultural capital involves the correct manner of speech, ability to understand and appreciate culture, a habit to reason and think in abstract terms and several other unconscious elements that higher and middle class parents pass on to their children via socialisation. Values that are transferred through socialisation are also important in preserving gender inequality. The knowledge of which are the male and female jobs reaches children through several subconscious channels (Martin, Wood, Little 1990). These could be children's books, toys for boys and for girls, movies, and significant grown-ups whom a child meets etc.

However, not all authors support explanations based on cultural differences and values. According to the rational choice theory, all parents wish that their children would do well at school and most of the children try to be successful. Children and parents from different backgrounds differ on what they consider to be a success for themselves (Goldthorpe 2000). This approach is based on an assumption that all parents wish that their children would not do worse than they did. And that means different things at different social positions. Therefore, getting higher education is more important for children from better-off families than it is for children from less well-off families.

Thus, there are several reasons that do not let us reach a complete meritocracy. And even though these theories approach the problem from a different angle, it should not be concluded that they do not have a common ground or that they necessarily rule each other out. Children and parents may very well consciously weigh the costs and benefits of one or another level of education, but the information that they can use in this process is probably far from perfect and is still associated with the experiences of parents themselves. The assessment of the size of a risk and probability of success might also not be perfect and could be affected by resignation brought about by low levels of cultural capital and so on.

INCOME INEQUALITY

Piia-Piret Emois
Statistics Estonia

Introduction

Income is a very important resource in society. Income and its amount has dictated people's possibilities throughout the years. In today's society, unfortunately, not all people have the same financial facilities. One can find people who have to cope with a much lower income than necessary for living, but also people whose income is tens of times higher than average. There are a lot of factors influencing the amount of income. Different factors can be seen as the causes or results of income inequality, whereas often one factor can be both a cause and a result. At this point focus is more on the causal factors of income inequality.

The present chapter focuses on the income distribution in society. Also the reasons are brought out for why differences have developed between lower and higher income population. First, people who receive income that is lower than a threshold (in poverty) are analysed. Then inequality is analysed more deeply, comparing the population living on the highest income with those on the lowest income.

Income inequality in the world

In modern society, material well-being has retained its place in people's values. People with a lower income would like to earn as much as the rich. At the same time, people with a higher income would like to consume more, and, therefore, would like to earn more. Considering the amount of time people use to increase their material wealth and the fact that wealth is increasing exponentially (Barro, Sala-i-Martin 1995), it is not surprising that material inequality is widening at fast speed. Observing the problem globally reveals that the wealth of the world is in the hands of very few. According to the latest study by the World Institute for Development Economics Research of the United Nations University, the richest 2% of adults in the world owned more than half of global household wealth in the year 2000. In contrast, the bottom half of the world adult population owned barely 1% of global wealth. (UNU-WIDER 2006)

It has to be noted that wealth is a wider concept than income, encompassing both financial and non-financial assets. The study also finds that income is less unequally distributed across countries than wealth. The inequality is very well described by the Gini coefficient. The Gini value, which measures inequality on a scale from zero to one, usually remains between 0.35 and 0.45 for income inequality, while for wealth inequality Gini values are usually in the range of 0.65 to 0.75. As measuring wealth is quite vague, the present chapter is concentrated solely on income and income inequality.

In this chapter income is understood as disposable net income, which is defined as a sum of income from wage labour, benefits and losses from self-employment, property income, social transfers, regular inter-household cash transfers received, and receipts for tax adjustment out of which inter-household cash transfers paid, taxes on wealth and repayments for tax adjustment have been subtracted.

In general, income is measured at the household level. Households can, however, differ very much in their composition and size, and this is what makes it hard to compare the incomes of different households. To make income comparable both at the levels of a household and a person, two important aspects should be considered. First, the composition and size of a household plays a great role in the amount of the income a household receives. Secondly, part of the household's income is spent on the household as a whole and part on household members separately. In a developed welfare society the share of the household's income spent on children is smaller than the share spent on an adult member. Therefore, one should use equalised disposable income when comparing the incomes of persons from different households.

Equalised disposable income is defined as a household's total disposable income divided by its equivalent size. The equalised household size is defined according to the modified OECD scale (Hagenaars et al 1994), which gives a weight of 1.0 to the first adult, 0.5 to other household members aged 14 or over and 0.3 to household members aged less than 14. Thus, this is the income per consumption unit, i.e. the consumer; each household member is given the same equalised disposable income. Hereafter income stands for equalised disposable income.

General overview of poverty

All data brought out in the present chapter relates to the income year 2004 and comes from the internationally harmonized study in the European Union — the Estonian Social Survey — if not marked otherwise.

The most important concepts for understanding the economic fortunes and misfortunes are the median income and the poverty rate. The median income is the income of a person whose earnings are right in the middle of the income scale: half of all persons have a lower income and half higher. The other concept that helps to capture the population living in an unequal situation in terms of income is to measure the share of people coping with a relatively low income, i.e. people living in income poverty. Henceforth poverty stands for relative income poverty, defined using the poverty threshold.

The at-risk-of-poverty rate adopted at the European Laeken Council is defined as the share of persons with an equivalised disposable income below the at-risk-of-poverty threshold. The threshold is set at 60% of the national median equivalised disposable income.

In 2004, the latest year for which data is available, the poverty threshold in Estonia was 27,982 EEK per year, which is the poverty threshold for a consumption unit. To get the poverty threshold for a household, the poverty threshold should be multiplied by the equalised household's size. Hence, the poverty threshold for a household with two parents and two children under 14 years is $27,982 \times (1 + 0.5 + 2 \times 0.3) = 58,760$ EEK.

It is important to distinguish between two kinds of poverty — relative poverty, which is obtained by comparing the households' incomes to a certain threshold in society, and absolute poverty, which is based on the comparison of the households' incomes with a certain standard determined by experts for the specific country (and year). The relative at-risk-of-poverty threshold reflects the distribution of income. The relative-at-risk-of-poverty rate is low when there are few households with a relatively low income, i.e. the social policy in the country is efficient. The relative poverty rate is high when compared to the average level there are many households with a low-level income, reflecting also the inefficiency of social policy. Households in absolute poverty have income below the absolute poverty threshold, which is determined as the minimum income level for the socially acceptable living standard. Thus, the absolute poverty rate indicates the share of households whose living standards are lower than expected for a normal way of life in the country during the reference year. The absolute poverty rate generally changes due to the increase in wage levels and the arrangements in the social policy. The changes in the absolute poverty rate illustrate the changes in the country's economic level (Tiit 2006).

In Europe, it is common to use the relative at-risk-of-poverty threshold. The poverty rate determined by the relative poverty threshold is appropriate to compare different countries as it takes into account the wealth level in the country. The relative poverty rate measures the poverty in a region according to the economic development. Poverty is a social reality faced by a considerable number of people in Europe. In the European Union, 16% of the inhabitants live in relative poverty.

The relative at-risk-of-poverty threshold is defined based on each country's specific median income and therefore it varies considerably between the European Union member states. Hence, the incomes of people in relative poverty in Norway are higher than in Estonia. Nevertheless, relative poverty still indicates the amount of people coping with less than normally expected in their society. According to the Eurobarometer survey "European Social Reality" carried out at the end of the year 2006 among EU citizens, many (62%) feel that poverty is something that could happen to them even if they are not personally affected. However, very large differences exist between countries in the perception of the risk of poverty. In France, the view that anyone is at risk of poverty at some time in his or her life receives by far the most widespread support (86%) whereas in Estonia the support (57%) is smaller than the EU average (European... 2006).

It is also interesting to view people's own opinion on their material situation. In Estonia, 7,500 households (1.3%) think that they do not manage materially at all. At the other extreme, 5,600 households (1.0%) say that they manage materially very well. Many households (48.7%) consider themselves to be coping normally. The opinion of the minimal amount of income that makes it feasible to materially manage without any luxury varied from a few thousands to tens of thousands of kroons in a month.

To alleviate poverty, the reasons of poverty should be known and then treated. Processes that cause poverty, like other complex phenomena, are not easily distinguished from their consequences. Poverty cannot only be seen as a result or a cause. Poverty can be, for example, the result of insufficient education. On the other hand, the lack of education can be the result of income poverty. One has to understand the extent and nature of poverty. For that purpose the characteristics of people living on the income below the poverty threshold could be examined.

Poverty in Estonia

The at-risk-of-poverty rate in Estonia was 18.3% in 2004, meaning that 241,800 people had to cope with less than 28,981 kroons per year. Compared to the member states of the European Union, the poverty rate in Estonia was higher than average (Diagram 1 on page 12). Compared to Latvia and Lithuania, however, Estonia is in a slightly better situation. The poverty rates in Latvia and Lithuania were 19% and 21% respectively. However, the conclusions should not be drawn only on the basis of the poverty rate. When the poverty rate indicates the proportion of people living below the acceptable income level, the relative at-risk-of-poverty threshold brings out the differences in living standards between the countries. A clear example is the Czech Republic where the poverty rate is one of the lowest in the EU but the poverty threshold is also lower than in many countries with the higher poverty rate. At the other extreme, Ireland has one of the highest poverty rates in the EU but the poverty threshold is more than six times higher than the one in Estonia. This shows clearly that one is dealing with relative poverty, which measures the poverty in a certain region and at the certain level of wealth.

As mentioned above, the relative poverty rate reflects the importance of a country's social policy. To compare the efficiency of different welfare systems one should compare the poverty rates before and after social transfers. Transfers are considered here as payments made by the collectively organised social security schemes, government or local authorities with the intention to relieve the households or persons from the financial burden of a number of risks. There are two possibilities to evaluate the importance of benefits – including the pensions in social transfers or taking pensions as a specific kind of income separate from transfers. Compared to the EU average, in Estonia the share of social transfers in reducing poverty is not sizable (Diagram 2 on page 13). However, also in Estonia social transfers have a positive influence on the economic situation of many households. Due to social transfers (excluding pensions) 76,700 people escape from poverty, with the poverty rate decreasing from 24% to 18%. Pensions help some 193,200 people to escape from poverty. The poverty rate before all transfers (including pensions) is 39%. The most efficient system of social benefits is in Sweden, where the poverty rate before any social transfers accounts for 42%, which after the transfers decreases to 9%, which is the lowest rate among the EU member states. Sweden has found a way of achieving one of the highest levels of social equality in the world, without stifling entrepreneurship. The same kind of welfare system is common to all Nordic Countries. In Eastern Europe, the most effective social benefit system is in use in Hungary; where the poverty rate before any transfers accounts for 50% and when taking account all the benefits (including pensions) it decreases to 13%.

Poverty in different groups of society

Exploring the poverty rate in different age groups indicates that the youngest and the oldest are the most vulnerable. 21.1% of the population aged 0-15 years has to cope with an income below the poverty threshold. Among people aged 65 or more one fifth are considered to be living in poverty.

Another interesting result is the difference in poverty rates by nationalities. Among Estonians 17.5% has to cope with a yearly income less than the poverty threshold, while among non-Estonians this share is 20.2%. The reasons for these differences are manifold. One of the risk factors for poverty is incompetence in the Estonian language (Tiit 2006). According to the last census (in the year 2000) 167,804 (25%) people whose native language was not Estonian knew the language. Another important poverty risk factor is the economic activity status. In 2004, the unemployment rate among non-Estonians was more than twice as high as that among Estonians, accounting for 15.6% and 6.4%, respectively.

Broken down by regions, the poverty rate is the highest in North-eastern Estonia (23.9%) and the lowest in North Estonia (10.9%). North Estonia is the only region where the poverty rate is lower than the national poverty rate. More precisely, at the county level only Harju and Tartu Counties have lower poverty rates compared to the national level (Map 1 on page

Poverty, employment and education

14). The poverty rate is the highest in Jõgeva County (36.2%). The relatively high poverty rate in Jõgeva County can be explained by the high unemployment rate and relatively low salaries paid in the region.

It is believed that having a steady job decreases the risk of falling into poverty the most. Nevertheless, some people with steady permanent jobs still experience poverty. The goal of tackling poverty by employment is being hampered by persistent low pay, meaning that work can no longer be seen as the sole route out of poverty. Although it is evident that the economic situation of people with steady permanent jobs cannot be equally good, a steady income from work should still enable to cope materially. Approximately 44,000 persons (7.5%) in Estonia are poor despite having a job and therefore belonging to the group of the so-called "working poor" (Table 1 on page 14). The average yearly income of those living in poverty in spite of having a job was 21,700 EEK. Compared to the average income of those in poverty and not at work, the poor at work seem to be in a slightly better situation. The average income of those in poverty and employed is almost 80% of the national poverty threshold, whereas the average income of those in poverty and unemployed is about 50% of the national poverty threshold.

To get a better picture of inequality it would be more adequate to examine the working poor according to their proficiency and accomplishments. In general, one might divide people at work into three social classes by their current and last job: higher white-collar workers, intermediate employees, and the working class. The group of higher white-collar workers combine large employers, higher and lower grade professionals, administrative and managerial occupations, higher grade technicians. The intermediate employees' group includes higher-grade white-collar and blue-collar workers, small entrepreneurs and self-employed occupations. The working class comprises lower grade white-collar workers, skilled, semi- and non-skilled workers.

Taking this socio-economic classification as an indicator to reflect one's personal progress in the economic field indicates the expected tendency that poverty is more widely experienced among the working class than higher white-collar workers. In the working class 19.3% are living in poverty compared to 8.5% among higher white-collar workers (Table 2 on page 15). Comparing the average yearly income of those in poverty in both classes does not reveal much difference (Diagram 3 on page 15). The average income of both the working class and higher white-collar workers is around 80% of the national poverty threshold.

The economic situation of those at work depends indeed on the skills and achievements of the person. Those of a higher social standing have a smaller risk of falling into poverty and their financial position is better than that of those in a lower position in society. However, among those living in poverty having a higher position does not make their financial situation better than that of those of a lower social standing.

Another indicator that reflects the qualification is the highest education obtained. Slightly more than one fourth living in poverty lack minimum qualification or have only basic education (Table 3 on page 16). In comparison, among people with higher education only 9.4% live in poverty. The poverty rate among people with secondary education is slightly less than the national poverty rate. However, another question is whether everyone who wants to contribute to his or her education can really do it.

The qualification and social class are not the only indicators influencing one's material situation. Also the composition of household plays a great role in one's financial situation. Households with children are more vulnerable in the material sense than households without children. Single parents, the majority of whom are women, and families with several children, are particularly at risk, even if one of the parents is in steady employment. In Estonia, mainly single parent households with at least one child experience "in work poverty". From households where the single parent is working full time 21.3% are poor. Almost half of the single parent households whose work intensity is high but not maximal are living in poverty (Table 4 on page 16).

Work intensity in a household shows the total number of months spent by working age household members (aged 16–64, dependent children excluded) in employment or self-employment during the income reference period relative to the maximum number of months the household members could have spent in employment or self-employment. The indicator

ranges from zero (no working age member worked) to one (all working age members worked throughout the income reference period).

Also households with two adults and three or more dependent children are at relatively great risk. 8.3% of households with two adults and three or more children working with maximal intensity and 20.2% of those with high but not maximal work intensity are living in poverty. Contradicting the general understanding, it must be noted that for these households mentioned above, work has not been a route out of poverty.

Poverty and children

Child poverty is considered to be one of the main problems in Eastern Europe. In Estonia, however, the problem is not so intense compared to Poland and Lithuania where the poverty rate among 0-15 year-olds is 29% and 27%, respectively.

Based on the Child Protection Act, all children should be equal in the society – the social status of parents should not distinguish between children. However, the real possibilities of children depend on the adult members of the household. At some point of their lives children find it important to belong into a group of the same age and to bad economic situation of the household, a child can fall into social isolation. This, however, causes other problems. Falling out of education is a greater problem for poor households, whereas, the reasons for quitting are not only material difficulties but also the lack of motivation and support from home. Many studies have indicated the direct relationship between education and poverty. This, however, shows that children with low educational attainment face a risk of falling into the reproduction circle of poverty due to poverty.

As a child is the cornerstone of the future society, every country feels the importance of children and several steps have been taken to improve their chances and wellbeing. Also in Estonia different benefit systems have been developed to improve the life of children and their households. The Centre of Policy Studies Praxis has shown that national family allowances, parental benefits and an additional basic exemption decrease the share of children living in poverty by one third. The most effective and less expensive means for reducing child poverty, however, are family allowances for households with many children (Võrk, Paulus 2007).

Inequality in Estonia

Another important factor beside poverty is inequality of income that brings out income differences between the richest and the poorest population, and is illustrated the best by the income quintile share ratio. Unlike poverty, which only covers the population in one extreme, the quintile share ratio reflects also their differences with the other extreme i.e. the rich population.

The quintile share ratio is the sum of the equalised yearly disposable income of the highest quintile divided by the sum of the yearly disposable income of the lowest quintile.

Instead of quintile, also decile can be used. Ordering people on an income scale, from the poorest to the richest and then splitting the population into fifths (tenths) results in the income quintiles (deciles). Using quintiles instead of deciles reduces the influence of people with untypical incomes in the extreme deciles (mostly in the highest decile).

In literature the relationship between a country's wealth and economic inequality has been covered extensively. However, whether this relation is positive or negative has not been proved yet; different studies show different results. The influence of a country's increasing wealth and income level on inequality has mostly been associated with the changes in the economic structure.

In the European Union the quintile share ratio is on average 4.9 (Diagram 4 on page 17). In Estonia the quintile share ratio is 5.9, meaning that the richest fifth gets 5.9 times as much income as the poorest fifth. Inequality in Estonia is almost at the same level as that of the old EU member states like Great Britain and Italy (the quintile share ratio for both 5.6). Compared to Latvia and Lithuania (the quintile share ratios 6.9 and 6.7, respectively), Estonia has much less inequality in terms of income. In the EU the indicator is the lowest (the quintile share ratio 3.3) in the social-democratic Sweden where the social benefit system is very comprehensive and helps to increase quite a number of low-income people to an acceptable economic situation. The lowest levels of inequality in Europe are indeed found in the Nordic countries, where the share of the state's financial and regulating involvement in the social security system is clearly wider than elsewhere in Europe. In South-western Europe, especially in Portugal, income inequality is much higher than in

Middle- or Northern Europe. In Portugal, the quintile share ratio reaches the level of 8.2. In Eastern Europe the lowest level of inequality is in the Czech Republic, Slovakia and Hungary (the quintile share ratio 3.7, 3.9 and 4.0, respectively) where the inequality indicator is even lower than in some of the old EU member states.

The average yearly income of those in the first quintile is 19,773 kroons per consumer and of those in the last quintile 117,040 kroons per consumer (Table 5 on page 18). To better grasp the reasons of income differences, the composition of incomes in different quintiles should be examined. Among those in the bottom quintile, income is composed mainly of social benefits, whereas income from paid work forms less than one third of income (Diagram 5 on page 17). At the other extreme, income in the highest quintile is mainly made up of salary from paid work, whereas benefits form a relatively insignificant portion.

The differences are even more extreme when exploring the deciles instead of the quintiles. The average yearly income in the lowest decile is 13,698 kroons per consumer, in comparison, that in the highest decile is 145,835 kroons per consumer. More than 30-times salary difference between the first and last deciles influences the income difference the most.

Inequality in different groups of population

Again, to better grasp the reasons of income inequality, it would be more adequate to explore and compare the characteristics of people in the highest and lowest quintiles.

Broken down by region, the statistics of income inequality reveal large variation from region to region. People living in Northern Estonia are likely to be on the largest income, an average of 71,814 kroons per consumer. This compares with a typical yearly income of 41,827 kroons per consumer for people in North-eastern Estonia. The North also had the highest proportion of top earners, with one third belonging to the highest quintile, compared with just 6.2% in North-East (Table 6 on page 19). The reasons for the low income level in this region can be a relatively low salary level and a high unemployment rate. Also the share of people active in the labour force is relatively low in Northeast Estonia. As Ida-Viru County in Northeast Estonia has very few inhabitants with a very high income, the quintile share ratio, 4.5 in this county, is the lowest in Estonia (Map 2 on page 20). The highest level of inequality (7.1) can be found in Lääne-Viru County. The reason for high inequality can lie in the relatively large share of dependent people (children and pensioners) in this county. The income distribution among older people and children is wider, influencing the overall inequality. In Tallinn and Harju County, the quintile share ratio is the Estonian average. Although the share of people with a relatively low income in this region is small, the income in the highest quintile is so high that it increases inequality. Also the share of people living in Tallinn and Harju County is the greatest that is why it influences the Estonian average the most.

Statistics show that the average annual income of Tallinn residents is 71,733 kroons per consumer. By comparison, people in Ida-Viru County earn on average 58% of what people in the capital earn. Regional differences reflect the fact that the opportunities to get better and well-paid jobs in the capital and in the northern part of the country are higher than in other regions. People living in these areas do not have the luxury of selecting jobs, such as refusing to work under unhealthy conditions or much lower salary than expected. Some people, especially those living in rural areas, are living on very low incomes. They cannot afford proper medical care or good education for their children.

Broken down by the highest education obtained, one out of ten people with higher education has an income at the level of the lowest quintile (Table 6 on page 19). In comparison, among those with no basic or only basic education, about three out of ten fall into the lowest income quintile. In the highest quintile are, on the other hand, 8.9% of the people with no basic or basic education and 36% of those with higher education. However, the income quintile share ratio is much higher for people with higher education than for those with lower education, accounting for 6.2 and 4.8 respectively. The same tendency that inequality is higher among those who are more likely to fall into the highest quintile can also be seen elsewhere.

Broken down by ethnic nationality, the differences in belonging to quintiles are not so big. Among both, Estonians and non-Estonians, around one fifth fall into the first income quintile, among non-Estonians slightly more than among Estonians (Table 6 on page 19). The

difference in belonging to the highest income quintile is, however, less similar. Among Estonians 22.6% are in the top fifth, whereas among non-Estonians 14.3% can be considered as top earners.

Another illustration that shows the impact of work on the growth of material well-being is the fact that from those at work about one third receives income at the level of the highest quintile and only 8% belong to the lowest income quintile (Table 6 on page 19). In contrast, among the unemployed three out of five have to cope with the income at the level of the first quintile. Slightly more than one third of the higher white-collar workers belong to the highest quintile, whereas in the working class only 12% receives the income at the level of the highest quintile.

Social transfers as reducers of inequality

To ease the situation of those not coping materially, each country has developed a social benefit system to help the ones, who for some reason, are in a slightly worse situation. To evaluate the effect of social benefits, it is appropriate to compare the quintile share ratios before and after social transfers. For example, in Estonia the quintile share ratio was 5.9 after social transfers, but before transfers – including pensions – it rose to the level of 16.0 (Diagram 6 on page 21). Pensions play an important role here. As retired persons fall mainly to the lower quintiles, omitting pensions from income leaves them in an even more unequal situation. However, if pensions are excluded from social transfers, the level of inequality before transfers would be 8.0; to illustrate, this is slightly less than the national inequality level after transfers in Portugal. Transfer payments can ease the disparity quite a lot; so social benefits in Lääne-Viru County have been the most effective in decreasing the inequality. The share of economically inactive people who have to cope with social aid is relatively high in this county. Also in Jõgeva and Põlva County where the share of inactive people is high, social benefits play a great role in reducing inequality. Pensions are very important in reducing inequality in Valga County where the share of pensioners in the population is one of the highest and also the share of the expenditure on social protection in the budget is higher than in other counties.

Inequality in Estonia in the European context

Another measure to evaluate the level of inequality is the Gini index. The index measures how unequal incomes are on a scale of zero to one. Zero would be a perfect equality where everyone has the same income. The index of one would be perfect inequality. In the real world, of course, the Gini tends to hover between 0.2 and 0.5. As the democratic and capitalistic society is not built on perfect equality, the zero level of the Gini is not the one to be aspired. Both very high egalitarianism and very high inequality cause slow growth. The efficient inequality to target ranges between the values of the Gini coefficients of 0.25 (the inequality value of a typical Northern European country) and 0.40 (slightly lower than that of countries such as China and the USA) (Cornia, Court 2001).

In Estonia, the Gini index is 0.34. Compared to the EU countries, Estonia has one of the highest Gini coefficients (Diagram 7 on page 22). Again the inequality is highest in Portugal (the Gini index 0.41) and lowest in Sweden (the Gini index 0.23) and in other Nordic countries with a similar welfare model. Similarly to the quintile share ratio the Czech Republic, Slovakia and Hungary have the lowest level of inequality among the new EU member states.

There are many different points of view on what an acceptable level of inequality is and what should be done to fight against inequality. From one point of view the wealth gap is not the most important, what really matters is the fair system and equal opportunities. If all people can have access to the basic necessities of life, the matter of growing inequality should not make us anxious at all. A good example to confirm this theory is the so-called Scandinavian welfare model where the considerable state involvement enables the whole society to gain from benefits, irrespective of the economic or family status and, as a result, the inequality has reduced.

The attempt to decrease the poverty and inequality should not be restricted only to monetary social benefits. Flexible social services that take into account the necessities of inhabitants are also clearly needed. Beside income poverty and income inequality also deprivation and non-monetary aspects of social exclusion should be considered.

Conclusion

Like in every society, income inequality also exists also Estonia. The main factors causing inequality are the education level and social class, which can also be seen as the results of inequality. After all, inequality begins already in childhood, when one is dependent upon adults and their financial resources. Due to insufficient financial possibilities, the educational level can remain quite low. This, however, can influence the social class. Another important factor is the place of residence. In smaller and less developed counties opportunities for development are smaller than in big cities. However, moving to regions with more opportunities is unfeasible for people with lower incomes due to the shortage of financial resources. Based on this schema it seems that poverty reproduces poverty and the escape from this reproduction cycle is not easy.

INEQUALITIES IN EDUCATION

Mari Toomse
Statistics Estonia

Introduction

In contemporary societies, education is without doubt the most important resource on which everyone's social position and income depends. If educational opportunities were the same for everybody then a society would correspond to the classical idea of meritocracy. In reality, the situation is often a little different — there are still groups in society who reach farther in education without any reason to assume that their abilities are significantly better than these of the rest. In addition to the ethical argument, the unequal distribution of educational opportunities is also at odds with the principle of rational use of resources, because in this way the maximal use of the abilities of all the members of society is not guaranteed (Swift 2004). This chapter reviews the distribution of different educational opportunities in Estonia in the 21st century, starting from the kindergarten, then moving on to the lower secondary, upper secondary and tertiary education and finishing with life-long learning.

The data presented in this chapter is drawn from the Estonian Social Survey carried out in 2005, unless indicated otherwise. All comparisons that are presented are statistically significant at the 0.05 level.

Kindergarten

Educational inequalities can start even before children formally begin their education. Although in Estonia compulsory education starts at the age of seven, before that most children come into contact with pre-primary education or, in other words, attend a crèche or kindergarten. Pre-primary education fulfils two important functions in a society. On the one hand, the sufficient number of crèches and kindergartens provides guarantees that parents of small children (mostly mothers) do not have to be at home with children for several years and can continue their working careers. Secondly, and for the purpose of this chapter even more importantly, pre-primary education helps children to develop social and mental skills and in this way prepares them for school. Research results have shown that children who have attended kindergarten have better intellectual development and greater concentration ability, and they are more independent than children who have not attended kindergarten (Martin 2004). In this way the children who have been to pre-primary educational institutions have already some advantage in the competition upon starting the first grade.

According to administrative data, in 2005 52 thousand children were on a list of a crèche or kindergarten, which makes up 70% of all children aged between 1 and 6. Diagram 1 on page 23 presents the association between being on a kindergarten list and the child's age. While only one tenth of one-year-old children are on the kindergarten list, then among the slightly older children the share increases quickly and exceeds 80% already in the case of 3-year olds. By the fifth and sixth years of age only a little over 10% of children in the respective age group are not on the list of any kindergarten. The share of children who attend pre-primary education has increased significantly in all age groups over the past ten years. While in 1995 two thirds of five-year-olds were on the list of a kindergarten, then the same figure was almost 90% ten years later. Of course all children who are listed in a kindergarten do not necessarily attend it regularly. Comparing the share of children on the list of a kindergarten to survey data on children attending kindergarten each week it shows that the share of children continuously attending kindergarten is slightly lower than the share children on a list in all age groups.

Age is far from being the only factor that influences the probability of attending kindergarten; the education, social position and income of parents — they all have a part to play. In 2005, 58% of children aged up to 6 years with at least one parent with tertiary education, attended kindergarten, whereas 49% of children with parents neither of whom had higher education did that. The difference between the lowest and highest income quintile is similar, although smaller (Diagram 2 on page 24). About half of the children from households that are among the fifth of the households earning the lowest income receive pre-primary education. As the income rises, the share of children attending kindergarten also rises, being nearly 60% in the case of the highest income quintile. The second income quintile is exception to this rule since only 42% of the children in this group receive pre-primary education. The differences in the probability of attending kindergarten, related to social origin, are the same among the smallest children and the ones aged 4–6 years.

Social origin affects children's probability of attending kindergarten or day care in most European countries (Eurostat 2006). Diagram 3 on page 24 reflects the differences related to the parents' education in different Western European countries in 2004 and in Estonia in 2005. The columns show by how many percentages lower are the odds of attending kindergarten or day centre for the preschool aged children of parents without tertiary education compared with the odds of children of parents with tertiary education. The higher the column, the greater the differences related to their parents' educational level. Inequality is the smallest in Sweden, where the influence of parental education is minimal. The differences are not great in Southern European countries either: in Greece, Italy and Spain. Estonia belongs to the middle group of countries, where the odds of children of less educated parents are by 20–30% lower than the odds of children of parents with higher education. Inequality is high in Portugal, but also, for example, in Finland, Ireland and Luxembourg.

Education, the social class and income of parents are, of course, closely related to each other and their separate effect, as well as causal relations with the children's odds of attending kindergarten, is not easily determined on the basis of a simple descriptive analysis. It is clear that children from better-off families attend kindergarten more often and are therefore, for instance, better-prepared for entrance tests to top schools. There are probably many reasons for this. On the one hand the fee of kindergarten could pose a problem. While usually not very high, it can still form a considerable share of the income of poorer households. Yet considering that the differences between income quintiles were smaller than the differences that appeared in the case of education, economic difficulties are probably not the only reason. Parents who are educated better and of higher social standing probably have a greater motivation to return to working life to continue with their careers and for that reason also to take a child to kindergarten.

Hobby groups

Children do not obtain all knowledge and skills at school. Hobby groups are one important possibility of developing individual talents and abilities that is not offered by regular schools. Various groups, clubs and studios give children a chance to develop themselves, and also reduce the time that is not controlled by society and that might, especially in the case of older children, be otherwise used for socially unacceptable activities.

In 2005, 45% of all children aged up to 14 years participated in some organised extra curricular activity. This figure varies greatly by age (Diagram 4 on page 25). There are very few participants among the smallest children, although among the children aged less than one year, the participation rate is slightly higher than among children who are a few years older, probably due to baby schools. Starting from the fourth year of age and especially together with starting a school, the share of children attending hobby groups increases quickly, reaching the 80% level among the 10-year-olds. After that the participation rates fall and among 14-year-olds only slightly more than half engage actively in some extra curricular activity.

Reasons for not participating in hobby groups are manifold. Over half of non-participating children are considered to be too small for that by their parents. This reason concerns mainly preschool aged children. 17% of children have no extra curricular activities because they do not wish to have them. This opinion is more common among the parents of non-attending school-aged children, of whom two fifths do not attend hobby groups for this reason. One tenth of non-attending children do so because there are no opportunities for that in the vicinity of their homes and another tenth because hobby groups are too expensive. In 2005, there were altogether 10,000 children in Estonia who could not engage in extra curricular activities due to lack of money.

While putting a child to kindergarten is a social inevitability for most working parents, directing a child to a hobby group implies a much more conscious and active role of parents in raising a child. Thus, more than half (54%) of children of parents of whom at least one has tertiary education are attending hobby groups. The figure is already less than half (41%) among the children of parents with upper secondary education and only one third (34%) among the parents with basic education or less (Diagram 5 on page 26). The relationship between attending a hobby group and household income is also linear, with the attendance rate rising from 33% in the lowest income quintile to 55% in the highest. Exactly the same tendency is evident in the case of the social class.

Lower secondary education

Processes that lead to educational inequality and start already at the preschool age continue in lower secondary education. Although lower secondary education is compulsory for all children, the quality of education received and the level of knowledge still tend to vary between children. These kinds of differences are especially great in countries where educational system is decentralised and decisions related to schools are largely a responsibility of local authorities, like, for instance, in the USA (Allmendinger 1989). Yet also in countries, like Estonia, where a common curriculum and the system of financing of education is enforced, the quality of the universal education is often far from even. In Estonia, a clear stratification within the compulsory education has emerged, with large city schools without a service area (so called elite schools), where one can only gain a place by passing tests, at one end of the spectrum and provincial schools in rural areas at the other.

The association between the type of school and educational achievement can be assessed by state examinations and standard-determining tests, which are the same for all participants and are graded centrally. Small differences in results between children in urban and rural areas and to the advantage of city kids are revealed already in the third grade standard-determining tests in mother tongue and mathematics (Pandis, Jukk 2006). Similar differences appear in the case of standard-determining tests in the sixth grade: the results are better in schools without service area and schools in large cities, and worse in schools at rural municipalities and small towns (Afanasjev, Vardja 2006). By the end of basic education, the differences between school types have increased considerably (Lõpueksamite ... 2006). Diagram 6 on page 27 presents the share of students at different types of schools who achieved marks "4" or "5" in their final examinations at the end of basic education. In 2006, 75% of students in schools without a service area achieved this result, whereas in all other types of schools less than 60% of students received marks "4" and "5". The differences are even larger in the case of individual subjects. For instance 83% of the students from schools without service area received marks "4" or "5" in their Estonian language and literature examination, while there were a bit more than half of such students at schools situated in big cities and county centres, and only 45% in rural municipality and small town schools.

Although schools without a service area admit students according to entrance tests, all capable students might still not have equal chances of being admitted. As most of such schools are situated in big cities, country children find it very hard or even impossible to take up studies in them. Also, preparing children for and sending them to tests requires knowledge and initiative on the part of parents. It is possible that parents with better education and higher earnings have a better idea of which the best schools are and what should be done to have a child admitted to one of those schools (Lucas 2001). Unfortunately it is impossible to test this as there are no data yet on the association between social origin and academic achievement.

At basic schools the results of standard-determining tests and final examinations also reveal gender differences. Already in the third and sixth grade standard-determining tests girls achieve better results than boys both in mother tongue and mathematics (Pandis, Jukk 2006; Afanasjev, Vardja 2006). In 2006, two thirds of girls and only slightly more than half of boys received only marks "4" and "5" in their basic school final examinations. There were no individual subjects in which boys performed better than girls. The differences were big in the Estonian language and literature, while there were no gender differences in English and chemistry. It is somewhat surprising that female advantage also appears in mathematics, where international studies have shown the opposite tendency (Entwisle, Alexander, Steffel Olson 1994).

In addition to greater academic success, girls also have considerably lower probability of repeating a grade or quitting school altogether. In 2004, nearly 3,600 children repeated a grade, which was 1.2% of all school-attending girls and 2.7% of boys, showing that boys have nearly twice as high probability of repeating a grade as girls. Although the difference between boys and girls is large, it decreased rather than increased in the past ten years.

Several reasons have been proposed for why girls do better at school than boys, but none of them has been completely validated. On the one hand it is possible that the school where most persons at positions of power (i.e. mainly teachers) are women, is a more favourable environment for girls than for boys (Dee 2005). Also examination as an assessment method

Upper secondary education

may be more suitable for girls, whose upbringing usually places a greater emphasis on orderliness and following the rules than that of boys (Steele 1997).

An educational path can be regarded as a series of consecutive decisions between different educational opportunities, where every decision influences what kind of choices one will be able to make in the future (Lucas 2001). Diagram 7 on page 28 depicts the critical moments in the Estonian educational system. While the choices made before the official start of the educational path (whether to put a child to a kindergarten or not) and choices made within lower secondary education (whether to put a child to a school without a service area or not) lead young people, at least formally, to the same end result or graduation from basic school, then at the end of compulsory education the educational system already branches formally as well. After obtaining lower secondary education, students face a choice of whether to continue studies at gymnasium, at vocational school or leave educational system altogether. The following will explore to what extent the probability of making these choices is associated with social origin and other indicators.

Although compulsory school attendance ends with basic school, very few actually leave education after the ninth grade. Of those born 1985–1989 and thus graduating from basic education in 2000–2004^a, less than one tenth did not continue their studies. One fifth continued their education at a vocational secondary school and the remaining 70% in a gymnasium.

The probability of continuing education in a gymnasium, which is also the main path to tertiary education, is not the same for all young people. The gender differences in the examination results of basic schools that are described above manifest themselves even more forcefully in the choice of further educational path. While during the first half of this decade 85% of girls continued to general secondary education after basic education, then only slightly more than half (57%) of boys did the same. Boys chose a vocational secondary school much more often than girls: nearly one third of boys and only one tenth of girls did so. Among boys there are also more of those who did not continue their studies at all (12%).

Although the results of final examinations at basic schools are similar at the Estonian and other language (mainly Russian) schools, there are still fewer students among non-Estonians who continue their education at a gymnasium, 64% and 74% respectively. Non-Estonians have a higher probability than Estonians of attending vocational secondary education, but also of leaving the educational system entirely^a. The latter choice is made by more than a tenth (but only by 5% of Estonians). Similar difference appears in the case of young people in urban and rural areas, 73% and 66% of whom respectively choose to go to a gymnasium after basic education.

The financial situation of a household also plays an important part in the educational choices of young people. 67% of the youth in relative poverty decide in favour of pursuing general secondary education, while the same figure among the non-poor is 73%. Looking at more detailed income groups reveals considerably larger differences (Diagram 8 on page 28). While among young people whose households belong to the fifth of households earning the least two thirds of basic education leavers go to a gymnasium, then nearly 90% of the youth belonging to the richest fifth do so.

As expected, the differences also appear in social origin. More than four fifths of young people who have at least one parent with tertiary education continue their education at a gymnasium, whereas slightly less than two thirds of the youth whose parents do not have higher education do the same (Diagram 9 on page 29). Young people without university-educated parents have a higher probability of going to a vocational secondary school or leaving the educational system after basic education. While the probability of going to general secondary school is similar among children of parents who have upper secondary education and lower secondary education or less, then children of lowest educated parents (with below upper secondary education or less) have a considerably higher probability than children with parents who have upper secondary education to leave educational system altogether and not even opt for a vocational secondary school.

^a For the sake of clarity, henceforth the data of birth cohorts is presented by their approximate time of graduation from basic school or gymnasium.

The similar although less pronounced picture is revealed when one looks at the association between a social class of parents and the choices that children make after lower secondary education. 78% of the children of higher white-collar workers and 67% of the children from working class families decide in favour of gymnasium education.

It is important to keep in mind that the measures reflecting social origin and material situation are closely related to each other. Thus, university-educated parents are usually higher white-collar workers and with higher probability the receivers of larger income. Therefore, the associations explored earlier do not necessarily imply pure influence. But the general tendency is clear — young people who grow up in better circumstances in both mental and material sense have a higher probability of reaching higher educational levels than the rest of their peers.

Young people, who have made their way to a gymnasium after graduating from basic school, do not receive a similar education. The internal stratification of general education that begins already in basic education deepens significantly at the level of upper secondary education. When comparing the two extremes by the state examinations — schools without a service area or mainly the so called elite schools and schools in rural municipalities and small towns, it is revealed that the difference between these school types increases considerably during three high-school years (Lõpueksamite ... 2006). While the results of final examinations in lower secondary education in rural municipality and small town schools were on average 6% lower than the same figure in schools without a service area, then in the case of the gymnasium final examinations the same indicator is already three times higher — 19% (Diagram 10 on page 30). While at the lower secondary level there were subjects (biology, physics and geography) in which the difference between two school types was minimal, then in the case of final examinations in upper secondary education the difference is 10% or more for all subjects. The differences are the greatest in the case of examinations that are taken most frequently and are the most important for the entry to universities — a composition in the Estonian language and mathematics, in the case of which the results of the students from rural municipality and small town schools is lower by 21% and 23% respectively compared to those received by the graduates from schools without a service area. In the middle of these two extreme types of the schools of daytime general education are the schools in county centres and large cities, where the examination results are on average 13-14% lower than at the schools without service area.

While the difference between school types at the level of upper secondary education increases, then the gender difference is somewhat reduced. Average examination marks of the boys at the end of basic school are by 6% lower than those of girls and by the end of gymnasium by 4%. While at the end of basic school, boys had no advantage over girls in the case of any subject, at the end of the gymnasium boys achieve slightly better results in physics, chemistry and geography. Yet the situation does not change in the case of the subjects with the greatest female advantage — the Estonian language composition and Estonian as a foreign tongue. The composition results of boys are by 12% lower than those of girls at the end of both basic schools and gymnasiums.

Higher education

After graduating from gymnasium young people are again faced with a choice — whether to go to university or college, learn a trade at a vocational secondary school or leave the educational system. In principle, the students who have graduated from vocational secondary education have also an opportunity of choosing between universities, further vocational education or taking up a job. Yet in reality, there are very few young people who continue their education after graduating from a vocational secondary school after basic education, which is not surprising considering the low scores of vocational secondary school graduates at final examinations. For those who graduated from high school in 2000–2004, the most common choice made by 63% of gymnasium graduates was to continue on to higher education. 15% of graduates decided in favour of vocational secondary education and 22% left education altogether.

The reduction in gender differences at gymnasium final examinations also reflects in the probability of further studies. In 2000–2004, 67% of girls and 57% of boys continued their studies in higher education after graduating from general secondary education. Compared to the nearly 30-percentage point difference among those going to gymnasium after basic education, these differences in going to university or college are much lower. Similarly to

basic school graduates, the girls who graduate from a gymnasium are more likely than boys to continue their studies. 30% of boys leave the educational system after receiving a high-school diploma, the share of girls doing the same is almost half of it. Differences among Estonians and non-Estonians that appeared in the case of choices made after basic education have completely disappeared by the end of gymnasium — the share of those continuing their studies at universities is the same in both ethnic groups.

While in the case of the probability of continuing at a gymnasium after basic education the effect of parents' level of education was slightly larger than that of social class of parents, then in the case of higher education the situation is reversed. In 2000–2004, 69% of the youth with at least one parent with higher education continued their studies at a university or college, while the same figure was 57% among the children without university-educated parents. However, three quarters of the children of higher white-collar workers and 59% of working class children decided in favour of higher education. Among the latter obtaining a vocational secondary education but also leaving education were much more common.

Costs associated with pursuing tertiary education are much higher than those associated with lower levels of education. A considerable part of the education offered requires a fee or presumes moving away from the parental home to a university town. Given that education allowance is not paid to all and the study loan is not enough to cover both the tuition fee and living expenses, some worse-off young people may decide not to pursue higher education. This is evident from the fact that among those who graduated from gymnasium in 2000–2004 and whose households had at least some economic difficulties in their teenage years, 57% enrolled in university, whereas 67% of the youth from better-off households did the same (Diagram 11 on page 31).

Several reasons have been proposed as to why young people from a more favourable social background do better at school. First, an entirely economic explanation is possible. Parents who are in a better social position have more financial resources that allow, when needed, to pay for tuition fees, finance living costs away from home or hire a private teacher to help with schoolwork. In the Estonian context, where most of the general education is free, economic opportunities can play a part in the case of choices made after upper secondary education and cannot explain the differences already evident at the end of basic education. Secondly, it is possible that less educated parents have less knowledge of which the choices are and at what moments it would be best to make them (Lucas 2001). This argument is based on the assumption that parents who have reached higher education have already passed through the educational system themselves and are, therefore, better disposed to recognise the critical moments of choice. Once again this cannot be the main explanation in the Estonian circumstances, since the parents of children whose educational choices have been explored here have not received their education in the current educational system.

It is also possible that children and parents in different social positions have different preferences about education (Goldthorpe 2000). If one were to suppose that the parents' main wish is to ensure that the social position of their children would not be worse than their own, then to fulfil it, the children of parents who do not have higher education need to spend less time in education than the children of university-educated parents. The benefits and risks associated with choices are also regarded in this light. The costs associated with sending a lower secondary school graduate from a rural area to a big town to school without a service area and a possibility that the child might for some reason not graduate, might not justify themselves if parents are also satisfied if the child simply attains upper secondary education and will not go to university.

The fourth group of explanations is cultural. The home environment that is intellectual and motivates learning, positive role models, frequent visits to the theatre, reading to children and other developmental activities that are somewhat more likely among parents in a better social position and with higher education makes their children better prepared to do well in the educational system that values precisely those characteristics and skills (Bourdieu 1973).

Life-long learning

In contemporary societies, learning does not stop with receiving the diploma, but will ideally last for the whole life. Technology and production processes change more and more rapidly, jobs are becoming more unstable and the profession that was once learnt might turn out to

be completely useless. To be able to cope in this changing and unstable world, it is often necessary to study further and relearn (Elukestva ... 2005). Compared to other European countries, the share of people participating in life-long learning is not large in Estonia. For instance in 2006, according to the data of the Estonian Labour Force Survey only 2.8% of the population aged 15–74 had participated in training in the past four weeks.

Although the need for life-long learning concerns all groups of society, not all of them have equal opportunities to do so. Thus, 3.6% of women participated in some sort of training over the past four weeks, while the probability of men enrolling in a training course was half of it. Additionally, non-Estonians have half of the opportunities to continue studying once they have left formal education as compared to Estonians.

There are disproportionately many people participating in life-long learning among those who reached farther in their education. While 5.5% of people with higher education participated in training, then the same figure was only 1.2% among those with lower secondary education or less. However, the differences are the greatest between people of the different social class and salary. 7% of managers and professionals participated in training during the past four weeks, whereas the same figure was only 1.7% among workers. Association between the participation in training and wages is nearly linear — the higher the employee's wage, the greater the probability that he or she has been to a training recently (Diagram 12 on page 32).

Conclusion

The principles of Estonian educational system are relatively democratic — general education is free of charge, the curriculum is the same at all schools, there are quite many study places in general secondary and higher education; and also those who decide to go to a vocational secondary school have a chance to attend a university. Yet despite this, educational opportunities are unequally distributed among the groups in society. Inequality is enforced by the internal stratification of the levels of education, where the education given at the so-called elite schools is of considerably higher quality and gives much better chances than the same level of education from some small rural school. The low level of general subjects in vocational secondary schools makes the possibilities of graduates from these schools to continue studies at universities merely theoretical. Partially fee-charging higher education and low education allowance may deter less well-off youth from attaining higher education.

Differentiation begins already in the kindergarten and is evident at all the levels of formal education and also in life-long learning. The children of parents in a better socio-economic position in the financial, educational and professional sense have a considerably greater probability than the rest of attending kindergarten, of going to gymnasium after basic school, and to university after gymnasium. Those who have already obtained a good education will later have greater opportunities than others to improve their knowledge via life-long learning. Thus, the Estonian educational system helps to transfer social inequality from generation to generation through its functioning.

THE TRANSITION OF INEQUALITY FROM GENERATION TO GENERATION

Merily Murd, Ellu Saar

Institute of International and Social Studies at Tallinn University

Introduction

Sociologists have paid close attention to the transition of inequality from generation to generation and the social mobility between generations because the range of mobility has been considered one of the indicators of how open the society is (Breen 2004 et al). Mobility is influenced by the changes at the level of society: economic growth, the changes in the economic structure, expansion of education, the increased participation of women in the labour market, the interference of the state (Erikson, Goldthorpe 1992). Studies have shown that mobility is primarily increasing in the periods of great structural changes in the society, for example, when the proportion of a branch is decreasing in the economic structure. When in the years of 1960s it was reckoned that industrialisation and modernisation bring along a steady growth in the social mobility, later this hypothesis had to be revised since most studies showed that the differences in the range of mobility between industrial countries were relatively small (Feathermann, Hauser 1978). Since the social mobility model of the Nordic countries (especially Sweden) was different from other industrial countries (mobility was higher and the social class of professionals more open) a supplement to this proposition was made: the prerequisite for similarity between states lies in the fact that the state itself with its state apparatus does not interfere in the process which is intermediating the transition of inequality from generation to generation (Erikson, Goldthorpe 1987, 162). It has also been found that mobility has not varied much in different periods — if there was an increase in some period, it was temporary. The similarity between the states and time periods formed a basis for the argument that the inequality of mobility chances reproduces itself.

At the same time it should be considered that social inequality arises as a result of two processes: first, social positions and certain benefits (for example earnings) are assigned), second, people are appointed to these positions (Grusky 2001). In case of mobility between generations it is just the second process that is studied, analysing how the social origin influences a person's social status. If to go to extremes, in the most open society the children's social status should be completely independent of their parents' status, i.e. all children should move to a social class which is different from their parents' social class. The complete social mobility of such kind is nonsense (Swift 2004).

There have been relatively few studies of the transition of inequality from generation to generation in Estonia because of the lack of data that could have been used to compare different cohorts^a. The Social Survey offers a good opportunity to carry it out and so further analysis focuses on comparing different birth cohorts.

The status of cohorts at the age of 30 was used as a basis for the social status. Table 1 on page 34 also shows the time periods covered by this comparison. The oldest cohort compared reached the age of 30 in the 1970s; the next cohort involved the 1980s in the comparison period. The periods of transition to the market economy and also the stabilisation were under study in case of two younger cohorts.

General background

In the Soviet times, especially in its starting period, the social mobility between generations was controlled by administrative means. Like in case of other socialist countries there were attempts to legitimize Estonia as a state of workers and farmers, which meant establishing privileges for formerly unprivileged classes. This also brought along an increase in social mobility between generations. In capitalist countries ownership is an essential channel used to pass on the social standing from parents to children (Parkin 1979). In Estonia, the owners' class ceased to exist after the war and so did the possibility of using property to pass on the social standing. As a result the role of education became more essential in ensuring social reproduction and mobility. Therefore several measures were taken in the educational system to decrease social inequality and bar the "undesirable" social groups from access to the elite.

^a Previously two cohorts who obtained secondary education were analysed and compared: those who obtained secondary education in the years 1966 and 1983 (see, for example, Helemäe et al 2000). It must be considered that these cohorts form only part of the corresponding birth cohorts and therefore do not enable drawing conclusions about the whole society.

The objective was to ensure equal representation of all social classes at all stages of education. At the end of 1940s and in the first half of 1950s, in order to achieve this objective restrictions were placed upon admission to universities to the youth from some social groups (primarily from the former owners' class) (mainly the "turning off" mechanisms operated). In the second half of 1950s the educational policies changed considerably. The Khrushchev reforms were aimed at increasing the opportunities for obtaining higher education for the youth from the working class. The quota system was established — the youth with working experience had to make up a fixed percentage of those admitted, and admission to evening and correspondence departments also increased. The reforms of higher education did not give the desired result, however, since dropping out of higher schools increased, and the level of higher schools decreased. Such „positive discrimination" attempts did not bring along any essential equalisation of the social basis of universities. After Khrushchev was removed from power in the middle of 1960s, a return the more elitist trend took place (Gerber, Hout 1995).

In the 1960s, primarily the so-called structural mobility facilitated the openness of the intelligentsia^a. In the years 1920–1939, about 7,000 people had graduated from university in Estonia (Titma 1996, 58). They formed a larger part of the people repressed and deported, or left Estonia at the end of the war (Pärming 1972). Therefore after the war the number of people with higher education made up only a couple of thousands and accounted for less than one third compared with the pre-war period (Misiunas, Taagepera 1993, 113–114). The expanded formation of the intelligentsia reached the maximum in the middle and the second half of 1960s when admission to universities increased fast. Structural mobility was facilitated by the changes in the structure of the individual branches of the economy. While at the end of 1950s and the first half of 1960s the employment rose the fastest in industry, certain expansion of the non-industrial branches started in the second half of 1960s. The main workforce was brought to the manufacturing industry from outside Estonia. Employment expanded in trading, services, health care, education and the culture, i.e. in the sectors where there were a lot of positions for specialists and office staff. The generations who started work at that time filled new positions. The oldest cohort under analysis started work in this period.

In years the intelligentsia became increasingly more closed. Openness had only been a temporary phenomenon because all the social classes which increase in numbers are actually open. In the situation where the admission to universities did not expand considerably any more, the reproduction processes of the intelligentsia started to an even larger extent (the intelligentsia was mainly formed from the offspring of the intelligentsia). So it can be assumed that in case of the cohort born in the years 1951–1960 the social origin obtained an increasingly higher importance. In case of other socialist countries it has been found that small differences between the salaries of white-collar and blue-collar workers did not facilitate creation of better competition opportunities for workers' children in pressing forward into the layer of white-collars, but rather made it even less attractive for them (especially for men) (Mach 2004).

The changes in the employment structure were brought along by the transition to the market economy in the 1990s. In the Soviet period the employment structure of Estonia was formed according to the needs of the industry in the Soviet Union, and therefore manufacturing and agriculture were overstated. During the decade mentioned above, however, the employment in these industries started to decrease and a lot of workers with a low qualification became vacant.

Educational level

The oldest cohort started their education mostly in the 1950s and they were most of all affected by the educational reforms of Khrushchev. As a result of the expanding possibilities for obtaining basic and secondary education, three fifths of this cohort obtained the education higher than their parents (Table 2 on page 36). For the next birth cohort, the educational situation was also relatively favourable — since there was an increasing demand for employees with secondary education, admission to secondary schools increased.

^a In case of structural mobility, the status of a person changes because, related to the changes in the society, certain classes in the society cease to exist and new classes arise, or the expanded reproduction of some former class takes place and in turn the proportion of others decreases. Apart from the change in the economy, structural mobility may result from political factors (liquidation of the owners' class took place after World War II). Therefore it is "objectively" hard for children to follow their parents' steps.

Although the growth was not harp, still 38 % more young people finished secondary school in the years 1966–1970 than in the previous five years (Haridus ..., 1990, 90), therefore it was impossible to fill secondary schools only with the children whose parents had secondary education. Almost 70% of those belonging to this cohort succeeded in obtaining higher education than their parents. In case of the next cohort it catches the eye that although there were a lot of those who reached further than their parents, the percentage of those who were limited to a lower educational level than their parents (particularly compared with their mothers) also rose. In case of the youngest cohort, the percentage of those whose educational level remained lower than their parents' has increased. Indeed, it should be considered that part of the younger cohort continue studying (8%) or may continue studies in the future. However, the difference from the previous cohorts is great, especially considering the expansion of education which took place in the second half of the 1990s.

It can be seen from Diagrams 1 on page 36 and 2 on page 37 that the parents' education has had a substantial influence on their children's educational level in case of all the cohorts. The data on two so-called extreme educational groups are given in diagrams to visualise the data. A third of the representatives of the oldest cohort whose parents had only elementary or basic education did not reach higher educational level themselves. Only a little more than a tenth of the children whose parents had basic education succeeded in reaching higher education. Parents with higher education were the best guarantee for their children to reach higher education. In case of two medium cohorts it can be seen that the percentage of those not reaching secondary education decreased among the children whose parents had only basic education. Undoubtedly it was facilitated by the expansion of secondary education, which started in the second half of 1960s and continued in 1970s and 1980s. At the same time it is conspicuous that most of them were only content with vocational or vocational secondary education. Access to higher education did not become easier for children whose parents had a low educational level. In case of the younger cohort there has only been a considerable increase in the proportion of the descendants of parents with basic education who are also content with that level themselves. Thus the comparison of cohorts shows that the so-called educational reproduction has been deepening in the last years.

This is confirmed by the correlation coefficients between the educational levels of parents and children which have started to increase to some extent in case of the younger cohort under analysis.

Social mobility between generations

The comparison between the parents' and children's social statuses refers to the structural changes in the 1960s (Table 3 on page 38). In case of men belonging to the older cohort, it can be seen that the proportion of skilled workers has considerably risen and the proportion of unskilled workers has decreased by the same percentage. In case of women of the older cohort, the changes were even greater — compared with the mothers' generation the proportion of workers among the children made up less than a half. The percentage of specialists and office employees increased considerably. By the time the next cohort became 30, the structural changes had already taken place. Compared with the previous cohort, the distribution of parents and children into social groups is almost identical (for men as well as women). Therefore, the children's and parents' statuses only differ relatively little, especially in case of men. The same tendency can be seen in case of the birth cohort of 1961–1970. Comparing mothers and daughters it can be seen that the percentage of skilled and unskilled workers is continuously decreasing and the percentage of service and sales staff is increasing. The comparison between the children and parents in the youngest cohort reflects the structural changes in 1990s, especially in case of men: the proportion of workers has decreased and the percentage of specialists increased. Among women the changes have not been so great; primarily the percentage of service and sales staff has risen.

The data in Table 4 on page 38 refer to a surprisingly great similarity between the birth cohorts concerning the range of mobility between generations and stability. Among men the reproduction of workers has been the greatest across all the cohorts. Among the men in the youngest cohort the upward mobility from workers to specialists has somewhat increased. Among women the changes have been greater. The women in the oldest birth cohort are characterised by a very extensive upward mobility which in the following cohorts has been continuously decreasing. On the other hand, the reproduction of specialists has been continuously rising obviously primarily due to structural changes.

Family resources and obtaining education

When looking at transition of inequality from generation to generation it is essential to study the facilitating mechanisms and resources. Primarily the roles of cultural and economic resources are dealt with. The number of books in the childhood home is considered one of the indicators of the cultural resources at the disposal of one family. The comparison between birth cohorts shows that this cultural resource has increasingly greater influence on which educational level the young person reaches (the growth of the correlation index from 0.17 for the oldest cohort to 0.31 for the youngest cohort). Diagram 3 on page 39 reflects the comparison between two extreme educational groups — those who have only basic education and those who have higher education. While two fifths in the youngest cohort, who were content with basic education, had fewer than 50 books in their childhood home, this percentage was eight times lower among those who obtained higher education. In older cohorts, the differences were not so drastic. Across cohorts it is conspicuous that the number of books has increased primarily in the families where the child obtained higher education.

The economic situation in the childhood home seems to have significantly weaker influence on the educational level, which has not increased among the youngest cohort as well (Diagram 4 on page 39). However, the percentage is different for those whose families have very often or regularly had economic difficulties — while there were less than one tenth of such people among those who obtained higher education, there were three times more among those who were limited to the basic education. At the same time there were no essential differences in the percentage of families who cope well.

In conclusion

The range of social mobility is not the only indicator to characterise the existence of equal opportunities or their absence in a society. Beside the mobility opportunities the distribution of other facilities, which have a direct impact on people's lives (for example earnings, cultural resources etc.), and the resulting inequality are equally important. As much as possible equality in starting conditions should help to increase the mobility opportunities. In case of the Nordic countries, the universal and equal system of preparing preschool children has been considered essential for the weaker impact of social origins and the greater social mobility between generations, since this has facilitated equalisation of the starting conditions for the children of different social origins (Esping-Andersen 2006). Hence, the comparison of only the extent of mobility does not enable drawing unambiguous conclusions about the openness of a society. In Estonia, the range of mobility between generations has been wide in the last decade but it is rather the impact of structural factors (the changes in the structure of industries, the expansion of higher education). At the same time, the tendencies which refer to reproduction can be observed to be deepening, at least concerning education. Several authors have referred to the fact that the educational stratification is taking place in Estonia at an even earlier age since there is competition between different kindergartens and the gap is widening between the children raised in the elite kindergartens, common kindergartens and the children brought up at home (Loogma 1998).

INEQUALITIES IN HEALTH: AN UNSOLVED CHALLENGE

Jarno Habicht

World Health Organization

Taavi Lai, Ain Aaviksoo

PRAXIS Center for Policy Studies

Introduction

For already hundreds of years the inequalities in health have interested researchers, but it has become especially topical for health policy creation and development since 1980s. In this context inequality in health means the uneven distribution of health according to the related socio-economic factors in different population groups.

Inequalities are an important topic in relation to the health systems as well as in political decision-making in a wider context, because health is a unique resource that is a prerequisite for the quality of life and an important factor fostering development opportunities and options for an individual and society (Sen 2000). Based on that, health can be considered one of the main human rights and everyone should have uniform opportunities to achieve a better health status.

Although the topics of inequality and equity are closely related, the present chapter mainly deals with inequality in health giving an overview of the situation in Estonia, describing changes in recent years and drawing comparisons with selected European countries.

To tackle inequalities in health it would be reasonable to specify differences in health that can be avoided or changed and therefore should be primarily dealt with. The general opinion is that it is not possible to change biological and genetic health differences. One commonly used framework is Whitehead's proposed approach from 1990 that discusses different forms of inequalities (Whitehead 1990). Based on that the following can be avoided by targeted activities: (1) freely chosen health-harming behaviour, (2) quicker uptake of health promotion activities by better informed people, (3) health detrimental behaviour due to social environment, (4) psychological and physical environment that is harmful to health, (5) no access to primary level health care and (6) decrease on a social scale due to ill-health (Mackenbach, Bakker 2002). Recently, international discussions among specialists of public health have reached to an additional understanding that all above-mentioned inequalities are unfair and need additional attention regardless of the source and essence (Whitehead, Dahlgren 2006).

Ethical considerations to decrease inequalities in health are first of all based on the principles of equity and solidarity, and the uneven distribution of health is not in compliance with these principles mentioned above. In addition to the principle of equity it is also important to mention the general benefit of society as the reduction of health inequalities among people and population groups has the potential to improve the health status of the population in general.

Countries and international organisations dealing with inequality in health

The first studies of the population's health inequalities were mainly based on comparisons of mortality data and originate from the 19th century England (Ghadwick), France (Villerme) and Germany (Virchow).

Inequality in health reached international attention along with the creation of the World Health Organization (WHO) in 1948 when a broad definition of health was adopted. According to that definition, health is more than a lack of a disease or disability. During the next decades the topic of inequalities in health have been dealt with to a different extent (Action ... 2005) until in 2005 the WHO Global Commission on Social Determinants of Health was established with an aim to receive a detailed overview of the topic by 2008 and prepare suggestions to reduce inequalities in health. At the same time in the European region of WHO, the equity and solidarity have been the leading values for health policies and the reduction of inequalities in health has been the first measurable aim since the WHO Health for All agreements in the 1990s (last update in 2005) (The Health ... 2005). Activities to alleviate inequality in health are discussed in the United Nations (UN) Millennium Development Goals where a well-functioning health system is considered to be of critical importance in order to reach the goal. In addition to WHO and UN, the European Union (EU)

has been active at an international level and several discussions dealing with the status of inequality in health (Mackenbach 2006) and the opinions of different countries (Judge et al 2006) took place in 2006. These discussions concluded with an understanding that inequalities in health are common to many states but they express themselves in a different form and extent and the possible solutions to these problems vary across countries.

The “Black Report” (Townsend, Davidson, Whitehead 1982) published in England in 1980s gave the first impulse to develop and implement a national health policy aiming to reduce inequalities in health. The report described and highlighted inequalities in health among people with different socio-economic background. The study showed that men and women from a lower professional category had 2.5 times higher probability of dying before reaching a retirement age, compared to people from a higher professional category. This report laid the foundation for extensive and systematic research of health inequalities in several countries. The report also initiated several new projects that tried to find out causes for inequalities and present effective mechanisms to reduce inequalities. England is still one of the leading countries in discussions and the developments on the topic of inequality, but at the same time inequality in health occupies an important position in creating the research and health policy in many states like Sweden, Finland, Norway and other European countries.

Inequalities in health in Estonia have been discussed in more detail since 2002 when an extensive and detailed review report was published in cooperation with the World Bank and the Estonian Ministry of Social Affairs (Kunst et al 2002a; Kunst et al 2002b). This analysis is still the most extensive study on health inequalities aimed at health policy-makers and the creation of the comparative basis for following studies. Meanwhile the differences in ill health, mortality (Leinsalu, Vagero, Kunst 2003), self-rated health (Leinsalu 2002; Habicht 2003), health behaviour (Kasmel et al 2004), the utilisation of health care services (Habicht, Kunst 2005; Rooväli, Kiivet 2006) and financing health care (Habicht et al 2006) are dealt with constantly. These studies review health and the distribution of health determinants in very different social groups defined by age, gender, ethnic nationality, place of residence, income, level of education and activity status. The studies have shown that socio-economic inequalities between population groups exist in morbidity, mortality as well as the use of health care services. Moreover it is noted that in 1990s inequality in mortality and health behaviour increased between social groups in Estonia. Although there exists an initial overview of the situation in Estonia compared to the „old“ EU member states (e.g. the United Kingdom, the Netherlands, Sweden, Finland), the topic of health inequalities is significantly less discussed among Estonian researchers, public health practitioners and health policy makers.

The current overview uses recent (2004 and 2005) Estonian population studies to describe inequalities in health. In addition to the description of the Estonian situation, the parallels with other countries will also be drawn in order to highlight the complexity of the topic and to enable thematic discussions. The parts of the following chapter give a short description of inequality in health, life expectancy, mortality, quality of life, health behaviour, the utilisation of health care services and financing of health care.

Life expectancy and health status

One of the most used indicators to describe inequalities in health is life expectancy that summarizes population’s health status in a country at a certain moment and enables comparison with other countries. The life expectancy of the Estonian population at birth was 73.1 years in 2005. Compared to other European countries it is one of the lowest — it is the highest in San Marino (82.1) and the lowest in Russia (66.1). Among the EU member states Estonian life expectancy at birth is close to the lowest in Lithuania (71.8) and we lag behind the leading Spain with 7.6 years.

From the health inequality viewpoint the widely different life expectancies for men and women — 67.3 and 78.1 years at birth respectively — stand out as the most obvious and often described inequality. The gender difference in life expectancy of 10.8 years is one of the largest in Europe while the largest difference is once again in Russia (13.4 years). Among the EU member states the situation is worse only in Latvia (11.8) and Lithuania (12.0). At the same time in Malta the gender difference in life expectancy is only 3.7 years.

The gap between the average life expectancy for men and women is not a new phenomenon; it existed during the Soviet time of the last century (1940–1991). Pursuant to

the data in the *Inequalities in Health in Estonia* report, the average life expectancy for men has stayed almost the same since 1960 (64 years at birth), the average life expectancy for women was 72 years at that time (Kunst et al 2002b).

When observing the changes in life expectancy at birth since re-independence in 1991 and comparing those with the respective trends in Finland (Diagram 1 on page 43), a certain convergence in life expectancy has taken place for both Estonian men and women since 1994 when life expectancy reached its lowest level during the last half-century. Still, it has to be admitted that by 2005 the life expectancy for men and women reached the relative level of 1991 (89% of the Finnish men and 95% of the Finnish women). It is also important to note that in spite of temporary fluctuations, the gender gap has constantly been wider than 10 years and after starting to decrease after the lowest point in the mid-1990s this indicator has not yet reached the level of 1991 either.

Although life expectancy differences, apart from those caused by gender, have not been specifically investigated after the publication of *Inequalities in Health in Estonia*, three other significant trends based on that report could still be brought out. During the re-independence period (1990–2000) mortality increased among persons with below upper secondary education and decreased among persons with higher education. Secondly, the gap in mortality between Estonians and people speaking other languages as their mother tongue widened. Thirdly, the differences in mortality ratios of rural and urban population stayed unchanged in favour of urban population.

Health status is often measured using a person's own evaluation and thus called the self-assessed health status that reflects quality of life in more general terms. In the Estonian Social Survey carried out in 2005, 77% of the people among the richest quintile evaluated their health status as good or very good while among the poorest fifth only 41% did that. 5% of the richest and 26% of the poorest people rated their health as bad or very bad (Diagram 2 on page 43) that clearly reflects the concentration of ill health among the poorer population.

Health behaviour

Life expectancy is a result of several simultaneous determinants and health behaviour with its different facets has an important role among those. Health behaviour as a health determinant is important as every person him- or herself can change it to achieve a better health status. It is also essential that the health behaviour of the general population can be influenced with a broad selection of public health interventions. Opportunities to consciously participate in one's own health development are more and more emphasised in Estonia and on the global scale.

Personal activities in the area of health behaviour are strongly influenced by external factors that either make the adoption of healthy behaviour substantially easier or possible – for instance, availability of fresh fruits and vegetables or availability of sporting opportunities depending on the place of residence and income. The efforts to eliminate the barriers to availability of positive activities (e.g. sports or healthy food) and increase public awareness of these topics enable reducing inequalities in health substantially. In conclusion, human behaviour, knowledge and the environment that facilitate a healthy behaviour form a uniform and closely interlaced whole. The targeted development of this area as a whole is one of the important aims in order to reduce inequalities in health.

Considering the importance of education in a person's choices of health behaviour, we will now discuss the differences in health behaviour depending on the level of education with regard to smoking, alcohol and vegetable consumption (Diagram 3 on page 44). We use this as an illustration since similar trends can be observed in groups defined by different levels of income, activity status and other socio-economic variables.

Smoking has undoubtedly a negative impact on a person's health. The study on health behaviour among Estonian adults shows that the proportion of daily smokers was 17–39% in 2004 depending on the level of their education. Historically, during the period of health behaviour studies among Estonian adults (1990–2006) the share of daily smokers has decreased among people with higher educational level and increased among people with basic education (Rand 2007).

Similarly to smoking, alcohol abuse and misuse are negative health factors. In 2004, the proportion of people consuming 6 or more drinks at a time at least once a month was

16–23% depending on the level of education, i.e. the uneven distribution of alcohol abuse in educational groups is evident.

Dietary trends can be evaluated differently; one of the possibilities is to assess the regularity of fruit and vegetable consumption. Consumption of vegetables is associated with a positive effect on a person's health status and vice versa. Diagram 3 on page 44 depicts the proportion of people not consuming vegetables regularly (more than five days a week) during the week prior to the study. Similarly to smoking and alcohol abuse, there is a connection between the lower level of education and the reduction in vegetable consumption among those groups of society.

Availability of health care services

In Estonia, like in many other countries it is presumed that the health care system is managed in a way that publicly financed services are equally available to everybody and any variation in availability of those services is unfair by nature since different treatment opportunities unavoidably lead to differences in health. In health care the principle of solidarity supplements the equity principle. Solidarity means that individuals contribute to health care financing according to their opportunities and have access to services according to their needs.

The simplest way to evaluate availability of health care services is to use opinion polls (e.g. people's assessment of the availability of services) and to measure people's satisfaction with a health care system. Although the decrease and increase in satisfaction with a health care system does not directly measure the change in availability of services, these changes are substantially influenced by people's expectations and therefore this can be used as an indicator of service availability.

Recent studies show that the general availability of health care services is relatively good in Estonia — similarly to the Nordic countries, 80% to 90% of people receive treatment according to their self-stated needs. However, the reasons for not receiving the services differ substantially across countries — economic limitations prevail in Estonia. The most common reasons for not receiving medical treatment in the Nordic countries vary and are as follows: long waiting lists (Finland), expected spontaneous healing without treatment (Sweden) and too long travel distances (Norway).

The reasons for not receiving medical treatment are largely dependent on the social group as the attitudes towards health care services vary in the general social context in every specific country and socio-economic group. Thus, people's preferences concerning the first contact with the health care system differ substantially according to their income and other determinants. Only one third of people with light disorders (e.g. a sore throat) turn straight to the health care system (a pharmacist or a doctor) while in case of a back pain two thirds do this (European ... 2007).

Having discussed the differences in access to services by social groups and different countries and, though health inequalities can also be studied by the place of residence and age, the main reasons for not receiving health care services in Estonia are economic constraints (>50%) which are followed by long waiting lists (~12% of those not receiving help), a lack of time and transportation problems. The biggest economic obstacles appear in the availability of dental services followed by the specialist (out-patient and in-patient) care. The worst off people are middle-aged with up to 25% not receiving the services they consider needing compared to 14% of 20-24-year-olds. The percentage of people not receiving services due to economic constraints is also the highest among middle-aged people (from 60% to 66%). The majority of people not receiving medical services are poorer (Diagram 4 on page 45) which is evident in case of specialist treatment, dental and primary health care services.

Financing of health care

In Estonia, health care is mainly financed from the health insurance contribution received from the social tax (65% of the total) and the state budget transfers (10%) (Jesse et al 2004). In recent years, the expenditure in the private sector (24%) has increased rapidly mainly due to people's own contribution in the form of out-of-pocket payments. The share of people's expenditure from their total expenditure is approximately the same in the poorest and richest groups (respectively expenditure deciles I and X) — 2.3% for the poorest and 2.1% for the richest in 2005 (Diagram 5 on page 46). At the same time the real expenditure (and the availability of resources) on health care differed 9.3 times — poorer people spent

20 kroons in a month and richer on average 193 kroons on buying health care services (medication, dental care etc).

Currently the proportions of health care expenditure in these two population groups are at the same level, but the analysis of the data for the last ten years show that in relative terms the availability of resources in poorer population groups to buy health care services has constantly decreased while it has stayed unchanged for the richest population group. Additionally, the data shown in Diagram 6 on page 46 indicate that out-of-pocket payments can potentially be a substantial source of the quality in health. A hypothetical general practitioner's visit fee of 50 kroons would be a restricting factor of using the service for more than 80% of the people in the poorest population group. Similarly, but to a lesser extent this visit fee would be a restricting factor for people with higher income.

Conclusion

Inequalities in health are a widely studied and discussed topic not only in Estonia and Europe, but also in the whole world. The interest in the topic is directly linked to the importance of the principle of equity in the world — it is necessary to create equal opportunities to achieve a better health status for everyone and it has also been one of the most substantial challenges in recent health policies in different countries.

The interactions between inequalities in health and the variety of other factors are complicated and often intertwined — e.g. economic well-being increases motivation, but also opportunities to take care of one's health, while a better health creates better opportunities for work and thereby options to improve one's economic status.

Still, different data show that inequalities in health, health behaviour as well as the availability of health care services exist in Estonia. Inevitably this brings to a question about what the possible interventions could be to reduce these observed inequalities. The proposals should definitely be made for a resolute suggestion — when planning and implementing health policy interventions one should take into consideration their possible influences on health across all different population groups. Experience from other countries shows that it is more complicated and costly to reach lower socio-economic groups and targeting the policies on the so-called average population may even increase inequalities in health. Taking into account the relatively good availability of data and research results in Estonia, there is a need to pay more attention to the systematic measurement of inequalities in the future in order to raise awareness and discuss socio-political solutions applicable in Estonia.

CULTURAL INEQUALITY

Yngve Rosenblad
Statistics Estonia

Introduction

The surveys on cultural participation tend to bring out socio-demographic differences in these matters (Saar Poll 2003, 2006; Nigul 2004; Rummo-Laes 2004; Rosenblad 2006). Different participation patterns are observed, whether comparing men and women, youngsters and elderly people, Estonians and non-Estonians, the rich and the poor, urban and rural inhabitants. May one conclude that not all social groups have equal or even sufficient access to cultural goods and services? Does this imply to social inequality? Or is participation in culture more a matter of taste and choice?

Below the topic of inequality in cultural activities is analysed. The distribution of cultural resources in the Estonian society, its possible causes and consequences are examined together with the relationships between cultural resources and other resources (wealth, health, time, etc.).

What do we mean by culture? Culture can be defined in a very different scope, covering either strictly creative phenomena or all the tangible and intangible features of a society. Bourdieu (1986) sees culture in a broad sense, encompassing the attitudes, values, skills and objects. This is in line with the UNESCO (2002) definition of culture, according to which culture 'should be regarded as a set of distinctive spiritual, material, intellectual and emotional features of society or a social group, and that it encompasses, in addition to art and literature, lifestyles, ways of living together, value systems, traditions and beliefs'. In this chapter, a narrower definition of culture is used, examining the participation in cultural activities. Usually the subject is divided into 'culture d'appartement' (reading, TV, etc.), 'culture de sortir' (cinema, performing arts, museums, etc.) and 'culture identitaires' (amateur groups, practices). In this chapter, more attention is paid to the latter two domains.

Mostly official statistics are used as a data source. The matters of participation in culture are analysed on the basis of data from the ad hoc module on cultural participation in the Labour Force Survey 2004. Additionally, similar data from the surveys carried out by the Ministry of Culture and University of Tartu are used (Saar Poll 2003, 2006; Kalmus et al 2004).

The value of cultural resources

Cultural experiences and practices form an identity and become a part of personality; they strengthen personal bonds with community and facilitate the personal and professional life. Cultural practices enrich a person's conception of the world and provide new behavioural tools. They enhance creativity that is more and more valued in the situation of a 'new economy'. Offering esthetical pleasures and possibilities to relax are some of the important roles of culture, not to mention the mission of bringing up important social issues and involving people in social discussions.

Legal entities support culture and cultural practices in most of the countries. In Estonia several arms-of-length bodies to support culture (the Estonian Cultural Endowment, etc.) and special VAT rates on cultural goods and services have been established. What is the state's interest in an active cultural life, as it is quite expensive to aliment? In economic terms, culture is a 'good of public utility'. This means that cultural practices are profitable not only for the practiser but also to others. Literally, if someone eats a banana, it is only him who benefits, but if one reads a good book, he might get some new ideas or inspiration and as a consequence he might carry out something useful for the community.

Cultural practices in different socio-demographic groups

The survey of participation in cultural activities was included in the Labour Force Survey conducted by Statistics Estonia in the 1st and 3rd quarters of 2004. Opinions, attitudes, interest and participation in the cultural life of the population aged 15–74 were surveyed (Rosenblad 2006).

Questions on visiting different cultural events and venues (theatre, cinema, concerts, art exhibitions, museums, and libraries) during last 12 months were included. Participating in cultural events outside special cultural venues was taken into account as well. 70% of the population attended at least one cultural event during the last 12 months, although very different participation rates were seen across cultural fields (Table 1 on page 49). For example museums were visited by only a fifth of the population, unlike concerts, which every second Estonian inhabitant attended.

Also the factors restraining cultural participation were surveyed. Generally, similar obstacles were observed across cultural fields (for example a lack of free time and interest, economic problems, the geographical distance). Nevertheless, socio-demographic aggregation of the data revealed different restraint patterns (Table 2 on pages 50–51) for reasons restraining theatre attendance). The matters of personal importance of different cultural practices, as well as participation in amateur activities (singing, dancing, playing an instrument, acting, writing, filming and painting) were also covered by the survey.

Gender

Women are generally more active in cultural practices, compared to men. According to the 2004 survey, three out of four women attended cultural activities in the past 12 months, compared to less than two thirds of men. The largest gender discrepancies were recorded for theatre attendance. Every second woman attended the theatre in the past 12 months, compared with every third man doing the same (and there were twice as many women having visited the theatre more than twice during that period). This obviously means that women often need to seek the company of friends for a theatre evening, if they do not want to go alone. Indeed the difficulties with finding company to attend cultural events were expressed more often by women, but this was seen as a serious restraining factor only by a small part of them.

Men were also significantly less active in visiting museums and art events; there were a third less of men having visited these venues during the last 12 months, compared to women. Cinema attendance was the only domain in which gender discrepancies were not observed. In case of amateur activities, the proportion of women practicing (or having practised) singing and dancing was thrice as large and the proportion of those practicing art and writing was twice as large, compared to men.

Economic problems were mentioned the most often as factors restricting cultural participation (especially in case of theatre, concert and cinema attendance), although there were a third more of women bringing up this subject. There were also more women who mentioned transportation and criminality problems as a restriction, although these matters were brought up quite seldom (by around 10% of the population). On average, men have more spare time than women (Ajakasutus 2001), still a larger proportion of men (around a quarter) named the lack of free time as one of the main factors restraining cultural participation, compared to women. This is obviously a case of priorities — being supported by the fact that lack of interest in cultural activities was also significantly more mentioned by men than women. Different attitudes towards culture reach back to childhood, as little girls are more often encouraged to practise fine arts, while little boys are directed to sports and technical activities.

Ethnic nationality

Clear discrepancies by ethnic nationality were also observed in the 2004 survey. A third of non-Estonians never attended any cultural events and venues during the past 12 months, compared to a quarter of Estonians. In comparison by ethnic nationality, the rate of participants differed by 7–15% (in favour of Estonians) across different cultural fields. The largest discrepancies were recorded in the theatre attendance (the ratio of Estonians having attended theatre performances exceeded the ratio of non-Estonians by more than twice). Theatre, besides literature, is one of the most language-specific fields of culture and the supply of the Russian-language theatre in Estonia is indeed very scarce. Only one out of 11 state and town theatres is directed to the Russian-speaking public. In addition, there are three small private companies receiving state funding, but their attendance numbers are several times smaller than those of large state theatres (Eesti ... 2007). There should not be any discrepancies in the cinema accessibility, as movies are bilingually subtitled. According to the 2004 survey, however, the ratio of non-Estonians having attended cinema during the last 12 months was anyhow 10% smaller, compared to Estonians. The differences are expected to diminish, as a new multiplex cinema was opened in Narva in 2006.

Also, the rate of library users was 10% lower for non-Estonians, although different surveys have indicated a relatively great interest in literature on the part of the non-Estonian population. The Russian-speaking population prefers to buy books, since the literature imported from Russia is sold in quite a large assortment and at an acceptable price (while in libraries the assortment of books in the Russian language is narrower than that in the Estonian language) (Lõhmus et al 2004; Saar Poll 2006).

A lack of interest was the reason for restricting the museum, art events and library attendance, most often named by non-Estonians. Often the content is not tuned to their taste and this also implies the unaccomplished integration tasks. Among other factors restricting cultural attendance, economic problems were brought up by more non-Estonians while lack of leisure time and the distance of cultural venues were noted by a larger proportion of Estonians.

Also the ratio of those participating in amateur activities was smaller for the non-Estonian speaking population (Diagram 1 on page 51). The gap was twofold for singing and dancing.

Place of residence

An active cultural life is often a value that people connect to the urban lifestyle. Indeed, the supply of cultural goods and services in cities largely surpasses the one in rural areas, despite the state programmes to support the cultural life in the countryside. That applies especially to Tallinn. Six out of 11 state and city theatres are situated in Tallinn. These theatres had altogether 3,201 performances in 2005, every ninth of which (356 performances) outside the theatre towns (Tallinn, Tartu, Pärnu, Viljandi, Rakvere, Kuressaare). Adding the private professional theatre companies that receive the state funding, 841 performances were given outside the theatre towns (Eesti ... 2007).

A similar concentration is seen in the cinema supply. Even though there were 53 screening venues in Estonia in 2006, involving 12 permanent cinemas (four of them in Tallinn), four fifths of cinema visits took place in Tallinn (most of them in the multiplex cinema Coca Cola Plaza) (Facts... 2006).

Despite the supply discrepancies, rural residents were almost as active in cultural activities as urban residents. The share of library visitors was even slightly higher among those living in rural areas. In other cultural fields, the share of attendees was up to 9% lower in rural areas. Often people living in the countryside have to cover long distances to attend cultural events, which also brings along larger monetary and time costs. The distance from cultural venues combined with the transportation problems was the main factor for rural population restricting participation in cultural events (these reasons were observed two to six times more often for rural population compared to urban population across the fields of culture). The efforts needed to attend cultural events are reflected in the share of frequent visitors to cultural events that are significantly lower in rural population.

These differences do not apply to participation in amateur activities. On the contrary, singing and dancing are even more popular in the countryside, compared to urban areas. Amateur activities may be a way to compensate for the scarcer supply of cultural services.

Age

Four age groups (15–24, 25–44, 45–64 and 65–74) were compared for the habits of cultural practices. Older age groups were significantly less active in cultural participation. 90% of the youngest age group had visited a cultural event at least once during the past year, compared to less than a half of the oldest age group. On average, the young people below 30 visited the cinema 15 times more often during the last 12 months than those aged over 50. On the contrary, elderly people were more active in watching films on TV — it was reported to be done daily by two thirds of the elderly, compared to one third in the younger age group. Across cultural fields, the older age groups visited more often theatre, concerts and library (visiting these places during the last year were reported by a quarter).

What were the main obstacles in cultural participation? As expected, ticket prices were the most restraining for the elderly and the least for those aged 25–44, while the situation was reverse for the scarcity of spare time. Another restraining factor for the elderly was health, while those aged 25–44 stressed the need to take care of family members more than other age groups.

Educational level

Bourdieu (1973) saw education as one of the main sources for the unequal distribution of cultural resources in society. Also the 2004 survey revealed the educational discrepancies in cultural practices. The ratio of those visiting cultural events during the past year was twice as high for those with tertiary education, compared to those with below upper secondary education. For frequent visitors of cultural events (three times or more during the past 12 months) the difference in ratios was threefold (Diagram 2 on page 53). The cinema was the only cultural activity that attracted people equally, in spite of their educational level. The population with lower educational levels watched films on TV more often — this was done daily by more than a half of the people with below upper secondary education, compared to a third of those with tertiary education.

The share of those who saw culture as an important part of their daily lives was clearly higher among the highest educated. The only cultural practices that revealed no differences in attitudes towards them were listening to music and the radio, watching TV and going to the cinema.

Regarding the factors restraining cultural participation, lack of free time was more important for the better educated, and the distance of cultural venues, economic and health problems were more stressed by the less educated, together with the lack of interest in culture.

There was also a clear correlation between educational level and participation in amateur activities. For example, singing was practiced by 14% of those with below upper secondary education and 15% of those with upper secondary education, compared to a fifth of those with tertiary education. As cultural activities and knowledge of culture is an integral part of education, it is clear that more years of education raise the level of cultural resources. Participation in the highbrow culture is more sensitive to the educational level, as it presumes at least some prior knowledge to fully understand and enjoy it (Bourdieu 1973).

Income

There is a clear correlation between cultural participation and the income level. Obviously households at higher income levels are freer to spend their money on culture (Kreitzberg 2005). Households of the first income quintile spent on average 5% of their total budget on culture and free time, compared to twice as much in the households of the fifth quintile (according to the 2005 Household Budget Survey) (Diagram 3 on page 53). The discrepancy is naturally larger when the actual amounts spent are compared (97 kroons per month in the first quintile, compared to 545 kroons in the fifth quintile).

The share of those having attended a cultural event at least once in the past 12 months was 1.5–2 times higher in the highest wage quintile across cultural fields, compared to the lowest wage quintile. The discrepancy was even larger in the case of frequent visitors to cultural events. For example, 30% of the highest wage group went to the theatre more than twice during the past year, compared to 12% in the lowest wage quintile.

Cultural practices were also considered to be personally more important by higher wage groups (except for visiting the library, which was reported to be important by a third of the lowest wage group). While the share of those visiting cultural venues was the highest in the fifth wage quintile, the share of those reporting this to be personally important was the highest in the fourth wage quintile in case of going to concerts, art events or museums. This may imply that cultural practices are sometimes more a sign of status and less an expression of the inner interest for the richest. The factors restricting more active participation in cultural activities in the richer groups were lack of free time, but also attending already frequently enough was reported by them more often, compared to the poorer groups. Naturally lower income groups brought up high ticket prices more often.

Social class

Social class is one of the main factors restraining access to cultural capital according to Bourdieu (1973). The 2004 survey revealed significant class differences, comparing the workers, intermediate occupations and the higher white-collar workers. The share of people having attended cultural events or venues during the last 12 months was two to three times higher among the higher white-collar workers across all cultural fields. For example, visiting museums was reported by every third in the higher white-collar group and every fourth in the intermediate occupations group, compared to every tenth among workers. The factors restricting cultural participation were lack of money and cultural interest, which were named more often by workers; lack of free time was named predominantly by the intermediate occupations group, while participating in cultural activities frequently enough was more descriptive for higher white-collar workers.

The patterns of cultural practices of the intermediate occupations group were similar to higher white-collar workers, but they visited cultural events less frequently. The share of those participating in amateur activities was twice as high in the higher white-collar workers and intermediate occupations group, compared to the workers (Diagram 4 on page 54).

Indicators of cultural participation

The correlation between cultural practices and socio-demographic groups were additionally examined through three indicators:

- Diversity of interest in culture (how many cultural fields were reported to be personally important);

- Diversity of cultural practices (how many different types of cultural events and venues were visited during the last 12 months);
- Extent of cultural practices (frequency of visiting cultural events and venues during the last 12 months).

Clearly, the indicators were strongly correlated ($r = 0.52$, $p < 0.01$ (all the following correlations are significant at that level) for the variety of cultural interest and practices; $r = 0.73$ for the variety and extent of cultural practices; $r = 0.45$ for the variety of interest and extent of cultural practices).

Across socio-demographic variables the variety of cultural practices was more strongly correlated with age ($r = -0.35$) and social class ($r = 0.36$), somewhat less with education and income level. The fact that higher social groups take part in the larger variety of cultural practices while the cultural activities of lower classes are more uniform and directed to lowbrow culture, has been noted by several researchers (Chan, Goldthorpe 2005).

The scope of cultural practices of older age groups was lower both in extent and variety ($r = -0.31$), while the correlation between age and the variety of cultural interests was not so clear ($r = -0.17$). The elderly showed less interest in 'culture de sortir', while the radio, television and reading newspapers became more important for them.

Inequality in the distribution of cultural resources

Objectively, different levels of cultural participation across social classes reflect unequal distribution of cultural resources in a society. Indeed, the effect of time in possibilities to use cultural resources need to be taken into account. This is seen in case of elderly people, who are often able to profit from the cultural experiences (books read, etc.) accumulated across the lifespan.

Unequal participation in cultural activities cannot be equated to unequal possibilities to participate in culture. Culture is a field usually related to taste and interest. To say it literally, many people would not be interested in the theatre even if it would be for free and were situated next door. The groups whose interests coincide with their real practices are clearly in the most favourable situation. In our case these would be the culture lovers who have enough resources to follow their passion. Still, over a half of the population declared a wish to visit theatre, concerts and cinema more often, according to Saar Poll cultural participation survey (Saar Poll 2006). Putting personal satisfaction first, the groups who are not able to participate in cultural activities (for economic, geographic, health and other restraints) as much as they would like to, could be regarded as being in an unequal position. From this aspect the rural inhabitants were one of the most unequally treated groups, according to the 2004 survey. A survey carried out a year before revealed that for economic reasons women and elderly people have had to limit their cultural practices most (Lõhmus et al 2004).

There are also those who participate in culture involuntarily — for example pupils who have to read literature and visit cultural events and venues as part of education and socialization process. The contradiction between their interests and habits was also revealed in the 2004 survey — while the youngsters were one of the most active culturally; the share of those not interested in culture was over the average (12%) among them.

From the subjective point of view, those who are not interested in culture and do not practise it either, probably do not feel deprived. But at the societal level, the cultural participation of all social groups would be desirable to foster social cohesion.

The connection between cultural interests and practices and inequality can be examined in gender discrepancies as an example. On the one hand, women can be regarded as in an unequal position as the gap between their cultural needs and (temporal, economic) possibilities to satisfy these needs is deeper. On the other hand, men could be seen as those treated unequally, as their upbringing does not cultivate cultural interests, which leads to less frequent cultural practices, meaning also less cultural resources. Similar mechanisms could be seen for social classes, where the patterns of cultural practices are sometimes inherited from one generation to another.

Lack of information can also be a source of unequal access to culture. However, compared to other restraining factors this was reported less often in the 2004 survey. Still, it played a relatively larger role in case of museums and art events. Lack of information was revealed more by non-Estonians, but also by several culturally active groups (women, urban

Cultural resources in connection with other resources

population). The share of non-Estonians complaining the lack of information about cultural life in Estonia was as high as four fifths, according to Saar Poll survey (2006).

Money is often seen as the main factor restraining access to culture. Indeed, in the 2004 survey the high ticket prices were named as one of the main reasons preventing more active participation in culture and there is a clear correlation between income and cultural practices. On the other hand, which price is seen as 'just' is a deeply subjective matter that is closely related to personal values. According to the 2003 Saar Poll survey (2003), on average 84 kroons was considered to be a proper concert ticket price as it was less, 67 kroons, for a theatre ticket and only 36 kroons for a cinema ticket. After fulfilling the primary needs, mostly personal priorities and attitudes direct the household expenditures. In line with this, in the 2004 survey social class, education and age were more in correlation with cultural participation patterns, compared to income level. Of course these variables are closely related: higher educational level often (but not always) leads to higher incomes and a better social position. Bourdieu (1984) presented an analysis of social classes in two dimensions, cultural and economic capital, where he showed that there are several groups (teachers, cultural occupations) who are rich in cultural capital but not so wealthy in economic terms. A similar analysis of the Estonian society has been presented by Malle Järve (2004).

Health is a serious factor in restricting access to culture for those suffering from health problems and disabilities, especially for visiting cultural events and venues. This was one of the main restricting factors reported by the elderly in the 2004 survey. The share of theatre visitors was only 10% among those who saw health problems as one of the main restrictions, compared to a half for the rest of the population. Health problems become even more restraining in combination with the distance and accessibility of cultural venues. It is obviously less strenuous for the young to drive several hundred kilometres to a theatre performance than for the elderly. So distance and physical inaccessibility are a larger disadvantage for the older age groups.

Cultural and social resources are closely connected. Most of the cultural practices are social in their manner — cultural events are rarely attended alone and amateur activities (a choir or a pottery class) often take place in groups. So the interaction of resources is clearly revealed between social and cultural resources. Joint cultural activities facilitate social cohesion and help to make new friends. On the other hand, friends and relatives are a reliable information source about cultural events.

Cultural resources can also help to grow health or economic resources. In the educational process, which is correlated to the future income level, cultural practices are inevitable to develop a harmonic and rich personality. Cultural practices develop creativity that is more and more valued in the growing modern domains of the economy. Cultural practices and creative expressions are also a tool for relaxing and relieving inner tensions that are closely connected to psychosomatic diseases.

But the growth in proportion of one type of resources also may lead to diminishing of another resource. This takes effect mainly through time use choices. More time spent on work leads to a higher income, but takes away time that could be spent on cultural practices. The decision to improve health by engaging in a sports activity can lead to the same outcome. Families with small children have set their main focus on social resources, the family network, which again often restricts participation in culture.

Summary

The distribution of cultural resources in society is unequal. From the societal point of view, the cultural participation of all social groups is desirable to facilitate social cohesion. From the subjective point of view, those whose cultural interests do not coincide with their possibilities for cultural practices (women, rural population) could be seen to be in an unequal position. The variety of choices is a prerequisite for well-being, but some social groups clearly have less access to culture, whether for geographic factor (borderland inhabitants), physical access (the elderly, disabled people), economic (the poor) or language problems (non-Estonians). The state and local governments have introduced several measures to relieve these objective restraints.

Cultural resources are in close connection with other types of resources; thereby the interaction can be both facilitating and reducing.

SOCIAL PARTICIPATION — MULTIPLYING OR BALANCING SOCIAL INEQUALITIES?

Triin Roosalu

The Institute of International and Social Studies at Tallinn University

Social capital and economic progress

Robert Putnam, one of the founders of the social capital theory, claims (Tigasson 2006) that the better people know their neighbours and the more actively they participate in their local community, the better they live. According to him, a region can be considered rich in social capital if it is characterised by a high level of participation in social life and solving social problems by the local people; the extent of horizontal networks, which rely on the principles of trust, mutual benefits and reciprocity; and the overall high level of trust in the given society.

In addition to economic indicators, such as GDP, GNP, the volume of foreign investments etc., the term 'social capital' has also come into use when describing modern society, helping to describe institutions, relations and norms, which form the quality and quantity of social synergies (Hakman et al 2001). Social capital expresses the social resource of the community, which may favour or, on the contrary, hinder, the development of a given region. However, in contrast to financial or human capital, it is not related to the individual level measures, such as the level of education or IQ but to the characteristics of human communities (ibid.), such as mutual trust or cooperation capability, which are much more difficult to assess than those of an individual. Nevertheless, when the World Development Report 2000/2001 (World Bank 2000) set forth a new strategy for reducing poverty, promotion of social capital became one of the key elements on the road to empowerment (Grootaert, van Bastelaer 2001), making state and social institutions more responsive and accountable to poor people.

Why is it then so important to have people socially included? A journalist Külli-Riin Tigasson (2006) asked a provocative question from Robert Putnam, who was presenting his ideas in Tallinn: imagine a person spending all evenings home watching TV, never giving his vote in elections nor taking part in voluntary associations – but if he is happy this way, why should anything be different? Putnam was not convinced of the argument of the individual inattentiveness. According to his explanations, there is a great deal of empirical evidence that social isolation has direct negative consequences: schools and other public institutions will perform worse if people do not have a say in their activities, for example via the parents board; there is a higher rate of delinquent behaviour when the neighbours do not know each other; there is a higher degree of political corruption if the social participation is lower; the economy cannot work effectively if there is no trust in other parties.

The present chapter focuses on the conceptual framework of social capital, in which it is stated that social ties and social networks as such should not only be highly valued, but could also be "priced".

What is social capital?

Social capital refers to the collective value of all social networks and the inclination of people to do things for each other that arises from these networks (Putnam 2000). It works through multiple channels:

- Information flows (e.g. learning about jobs, learning about candidates running for office, etc.) depend on social capital.
- Norms of reciprocity (mutual aid) are dependent on social networks.
- Bonding networks that connect individuals who are similar sustain particularized (in-group) reciprocity.
- Bridging networks that connect individuals who are diverse sustain generalized reciprocity.
- Collective action depends upon social networks although collective action also can foster new networks.
- Broader identities and solidarity are encouraged by social networks that help translate an "I" mentality into a "we" mentality.

Thus, the term social capital not only emphasizes warm feelings towards other people, but also refers to a wide variety of quite specific benefits that proceed from the trust, reciprocity, information, and cooperation associated with social networks. As Putnam (2000) and other theorists have pointed out, social capital creates value for the people who are connected and — at least sometimes — for bystanders as well.

Referring to social capital, one can distinguish between its bonding, bridging (Narayan 1999; Burt 2001; Putnam 2000; Beugelsdijk, Smulders 2003) and linking dimensions (Narayan 1999). Close ties between family members and friends connect people with a similar socio-demographic background, hence their bonding nature. These relationships are rather informal, albeit considered to be closed and even saturated. Ties of a more formal shape on the other hand connect individuals of different ethnic or occupational affiliation who, for example, have similar economic status or political power, and therefore these kinds of social ties can be referred to as bridging – connecting different communities. But the social capital theory does not limit its attention to these kinds of small, personal networks, but also pays some attention to the social ties that arise from vertical communication between officials (for example, a person working for a bank or the police) and ordinary people (Narayan 1999). As this kind of networking is the most important to the groups in a less advantaged position, it can be referred to as a linking social tie, integrating those in a lower social position who otherwise would not have access to, for example, any relevant information, either because of their social exclusion or because their networks only involve people similar to themselves.

In conclusion, at least three types of social networks can be distinguished according to their nature: personal bonding networks, relying on strong ties between members; more open bridging networks, relying on weaker social ties; and linking networks, integrating the excluded ones into society with the help of the formal institutional structure.

How much social capital is there?

Grootaert (1998) has provided an overview of four views on the relationship between social capital and development. According to him, the narrowest of them considers social capital to be among the social skills of individuals — one's propensity for cooperative behaviour, conflict resolution, tolerance, and the like. A more expansive meso level view associates social capital with families and local community relationships, and the underlying norms that facilitate coordination and cooperation for the mutual benefit. This view highlights the positive aspects of social capital for the members of these associations but remains largely silent on the possibility that social capital may not impart benefits to the society at large and group membership itself may entail significant costs. A more nuanced meso level view of social capital recognizes that group membership can have both positive and negative effects, such as hierarchical relationships among members and unequal power sharing.

A macro view of social capital focuses on the social and political environment that shapes social structures and enables the norms to develop, including formalized institutional relationships and structures, such as the government, the political regime, the rule of law, the court system, and civil and political liberties, which have an important effect on the rate and the pattern of economic development.

An integrating view of social capital recognizes that micro, meso, and macro institutions coexist and have the potential to complement one another. The ideal approach to measuring social capital would embody all four quadrants of Diagram 1 on page 60, state Grootaert and van Bastelaer (2001), although in practice the methods have not advanced to the state-of-the-art level and the majority of studies focus on one or two of these quadrant carrying out surveys at the micro level.

Experience with the multitude of social capital indicators suggests (Edwards, Silva 2004) that the focus should be on three types of proxy indicators: membership in local associations and networks, indicators of trust and adherence to norms, and an indicator of collective action. Because of their different perspectives, these three types of indicators, taken together, provide a valid basis for the measurement of social capital and its impacts. However, the indicators are relevant primarily at the micro and meso levels, although some can be aggregated at the regional or national level. The need to construct the (measures of) social capital each time to consider the contextual specificity makes the comparisons across contexts (including regions or states) and between studies in particular quite complicated. The importance of issues of social difference and diversity (Edwards, Silva 2004) pose the questions about whether the traditional means of identifying the dimensions of social capital

and judging which groups have it, such as an ethnic group or class group, still hold in a more diverse society; or there would be a need to look for new forms of social capital – and how far we follow up on multiple and flexible identities and group affiliations at the risk of missing embedded social inequalities? Further complexities are introduced by considering transnationalism, which poses a different sort of social capital link to those traditionally examined within neighbourhoods, regions or single nations.

Is social capital a goal or does it just have instrumental value?

One might wonder what is the most important about this social capital issue. Is it the fact that more social capital will open access to other resources, or the fact that, according to theoretical assumptions, the cumulative capitalisation depends on the subtotals of each distinct type of capital – material, cultural, political, and symbolic – and these are easily convertible?

Three types of indicators - membership in local associations; trust; collective action – measure social capital from different vantage points (Edwards, Silva 2004): membership in local associations and networks is clearly an input indicator, since the associations and networks are vehicles through which social capital can be acquired; trust can be seen as an input or output indicator or even as a direct measure of social capital, depending on one's conceptual approach; collective action is clearly an output indicator.

Social capital theories argue that if people share a sense of identity, hold similar values, trust each other and reciprocally do things for each other, this has an impact on the social, political and economic nature of the society. Analysing the impact of social capital on the state, Diagram 2 on page 61 could help the conceptualisation.

Under the conditions of good governance, the functioning state complements the functions of the informal social groups (Narayan 1999), and economic prosperity and social order are likely in the societies in which primary social groups are connected through cross-cutting ties, but in case the society's social capital is inherent mainly in primary social groups that are disconnected from one another, the more powerful groups dominate the governance structures, to the exclusion of other groups. As governance deteriorates, and government efficacy deteriorates, the informal social groups become substitutes for the state. The case of Russia confirmed (Rose 1998) that during the societal transition individuals had to rely on their own social networks in order to substitute the malfunctioning state. In these situations informal social ties may obtain critical importance, especially the networks of weaker ties.

Social orientation or self-fulfilment in Estonia

As discussed above, there are two types of social ties within the social networks: weak and strong. Weak ties between an individual and his colleagues-acquaintances form a network, where a number of possible links are missing, therefore this network can be considered to be thin and not too strong (Burt 2001), in contrast the network of an individual with his relatives and close friends is much denser, since nearly everybody has ties to everybody else, so all the possible links are existing – thus contributing to the strong ties. Consequently, two types of networks can be distinguished. Weak ties with friends, colleagues and neighbours and connections between people of different backgrounds form the bridging social capital via voluntary associations, while stronger ties with close friends help to create the bonding social capital. Relationships with close friends and relatives might be good for emotional coping but that might be clearly not enough for getting better off economically, whereas the ties from bridging social network enable accumulating other forms of capital via social capital. Analysis of data on social networks in 54 countries (Beugelsdijk, Smulders 2003) revealed the empirical evidence that it is the linking social capital that correlates positively with economic growth at the societal level, while greater stress on family-ties is correlated negatively with the economic progress.

In the following analysis, a socially highly included person is someone who:

- Often meets his close friends and relatives, helps them for free and is getting help from them in turn;
- Meets people outside the inner circle of stronger ties, helps them for free and can rely on help from them;
- Participates in voluntary associations.

However, it needs to be pointed out that the analysis does not include working for pay in the dimensions of social participation, although working for free is included. Rather, working for an employer is considered to be an indicator of economic activity here. Still it is worth

mentioning since it is nowadays more often participation in the labour market that is considered to be shaping the identity of an individual and sometimes serves as the true meaning of existence and even opposes to the contribution at the household level or social networks. This is actually one of the most important dimensions where the concept of social capital can be seen as offering an alternative to the concept of economic participation. On the one hand, it helps to see the societal-level benefits of contributing for free to the welfare of own relatives. On the other hand, the principle of reciprocity within the concept of social capital at least leaves the hope that services provided for the social network can be returned sometimes in the future – or even at once, in the form of gratitude and honour.

At the other extreme of the axis of the social participation activity, those who are participating only passively in social networks or staying outside of social networks can be called either self-fulfilled (remember the provocative question by Külli-Riin Tigasson 2006) or even excluded from social life. In this context, a person excluded from social life is someone who:

- does not regularly communicate with relatives or close friends (or who does not have any), does not help them nor get help from them;
- who only very rarely or never spends his free time with friends, colleagues or neighbours, and does not exchange favours with them;
- who is not involved in voluntary associations.

Certainly, there are no grounds to decide whether staying outside the networks is a person's choice, or it is the external structural conditions that have left him or her into these circumstances. It might also be the case that a person that falls under this category in this analysis is actually very active in societal processes through the upbringing and active communication with children and parents within his or her own household, or dedicating him- or herself to work. Here these aspects are left out of the study, which is conceptualised within the framework of social connections outside the household, which is expected to increase the level of societal trust and overall social cohesion.

The analysis will be presented in order to reveal how the social inclusion in different networks and thereby participation in accumulating the societal-level social capital is connected with other resources people possess — education, a social class, labour market participation and income — and the demographic characteristics like gender, age and ethnic nationality. The aim of the present chapter is to explain which groups are socially more active than others, which are less active, and whether there are some regional differences in Estonia. Attempts are also made to reveal whether the social ties in Estonia are more organised across the bonding networks of stronger ties or the bridging ones with weaker ties, which would be more beneficial at the societal level. The development of linking social networking remains out of the reach of the present chapter.

The analysis is based on the data from the Estonian Social Survey that was carried out by Statistics Estonia in 2004. The Patterns of social participations are as follows.

Patterns of social participation

Participation in the bonding networks of stronger social ties, including:

- regularity of meeting some of the relatives of the respondent or his or her partner outside his or her own household;
- helping members of this network for free;
- getting help from the members of this network;
- having a close friend or someone to trust

Participation in the bridging networks of weaker social ties, including:

- regularity of spending free time with a member of such bridging networks – a friend, an acquaintance, a neighbour or a colleague;
- helping the members of this network for free;
- getting help from the members of this network;
- participation in voluntary organisations.

A cumulative index of social participation (see Appendix) was calculated to distinguish three main types of social activity:

- *passive, with more strong ties - socially passive (low participation in bonding as well as in bridging networks); involved more in the network of strong ties or no visible preference towards either;*
- *moderate activity in both networks - social participation at the medium level, no preference towards weak or strong ties visible;*
- *socially active in both networks, but more involved in the networks of weaker ties than of stronger ties.*

The principles behind distinguishing such types were directly derived from the theoretical assumptions presented above, which see higher personal but also societal benefits of participating in a network of weaker ties, which can create more possibilities compared to the closed networks of people of a similar background. Therefore, strong ties will enable some emotional self-actualisation providing a safety-net to the people who are otherwise socially rather passive, but do not offer any advantages for instrumental help even if it were needed.

The analysis shows (Diagram 3 on page 63) that among people aged 16 and over in Estonia every fourth can be considered socially active, making up 25% of the whole population. This is the proportion of people who actively participate in the bonding as well as bridging social networks and more often than others take part in the activities of voluntary associations. Compared to other groups, they still have a little more contacts within their weaker ties than stronger ones. There are almost 43% of those who are socially quite passive, contributing very little to both weak and strong networks; however, there is a tendency among them to have more contacts with strong ties rather than with weak ones. Another one third is moderately involved in maintaining and advancing their own and societal social capital, paying attention both to weak and strong ties.

Social participation in population groups

Social participation by age (Diagram 4 on page 63) reveals that there are quite notable differences along this line. There appears to be a correlation between age, showing that there are fewer socially passive and more socially active people among the youngest groups than in the older ones.

The rate of those socially active is twice as high among the youngest groups as it is among the oldest group. It might be perhaps explained by larger social networks among younger people while at the older ages, the network of friends and colleagues will be replaced by the domestic and work-related time-binding tasks and relations. Although there could emerge more time for networking among those out of labour market at the older ages, they might easily prefer to limit their social ties to the family and relatives. Still, it should be noticed that there is 16% of socially very active people among the oldest group.

Diagram 5 on page 64 describes the distribution of social activity patterns by the level of education. It seems there are a little fewer of those who are socially passive among the group with the highest education, but perhaps somewhat surprisingly there is no significant difference among their share in two lower educational groups. It still appears that the share of those socially active is the lowest in the group with the lowest level of education, gradually rising by levels. Although the difference between any two groups is not that big, the total difference between the lowest and highest education is still about 10%. Perhaps it can be explained by easier access to the greater extent of different networks with the increase in education and knowledge.

Are there any differences according to economic activity? Perhaps it could be assumed that those currently out of the labour market will have more time to contribute to the social networks? The opposite is proven according to Table 1 on page 64.

It appears that the most active to develop the social networks other than those within their own family are those currently employed – who should indeed have less time, but at the same time more options as well as more willingness to meet other people than those out of labour market. The second group with greater extent of socially active people is the group of other inactive but not retired. Considering the age composition of the sample the result is even more meaningful — they are to a considerable extent young people who are still involved in education. It is also explicit that compared to other groups even about half of the retired people are socially passive.

Taking a closer look at the social class of those employed (Diagram 6 on page 65) one can conclude that passive social involvement is somewhat less common among the higher white-collar workers, while the social activity in turn is more common among them than in other groups. This result might be explained by the fact that they just have more options to meet people because of the nature of their work, but they might also be in a better position to have control over their own time, which enables them to pay more attention both to their bonding as well as bridging social networks and in this way to better reconcile their work and personal life.

Trying to find differences in the social capital patterns according to the material security, five income quintiles will be compared in Diagram 7 on page 65. There is a clear tendency that the higher the income quintile, the more options of social networking are employed, including those of stronger ties as well as those of weaker ties. Still, the share of the socially active is similar within the lower income groups and also among two last ones. Together with the results by education and social class that was explored earlier, this could also indicate differences in lifestyles. On the other hand, the differences between the lowest and highest income quintiles are relatively small remaining around 8%.

Social participation by regions

Diagram 8 on page 66 shows that there are definitely certain differences between the regions in Estonia. According to that, the share of the socially passive is the greatest in Western Estonia and the lowest in Central Estonia; at the same time in Central Estonia there is also the greatest share of the socially active. Can there be some specific features that make Central Estonia distinct from other regions – perhaps the region is just much better accessible from other regions and vice versa, and perhaps also the fact that the likelihood that people outside the closed strong ties reach the region is also of some importance? This might to an extent explain the results for Western Estonia, where there are fewer of those socially active than in other regions – the islands can easily be modelled as a closed community, where even visitors are the relatives of people who originate from there. Most probably, the figures for Pärnu would be an exemption, though.

Another aspect, which seems to be worth paying attention to, is a somewhat higher rate of those socially active among Southern Estonians. The effect of the geographical location would not work in the same way there as it does in Central Estonia, however, the proximity of Tartu, on the one hand, and the southern border with Latvia on the other might have some explanatory power there. Some light on these tendencies could be shed by Table 2 on page 66, presenting the data according to the place of residence of the respondent.

Although it appears that the difference between urban and rural areas is statistically significant, it is not drastic. Also the direction of the assumed correlation is the opposite: there are fewer socially active people in urban areas and more in rural areas than vice versa and there are also more socially passive people in urban areas than in rural. It might then be concluded that in spite of more options in cities, people in rural areas still tend to make more use of the possibilities to develop their social networks qualitatively. Perhaps also the density in cities and the civil inattentiveness creates more options for spending time with others by being alone, that is, staying anonymous – which might be hardly achievable in rural areas.

The data on gender differences in social networking capital is presented in Table 3 on page 67. In a quite traditional manner, the social networks of Estonian men seem to consist of weaker ties to somewhat greater extent than the ones of Estonian women. The latter in turn are more active in their bonding networks of closer strong ties. The fact that men can rely more widely on their weak ties while the networks of women are more of a closed nature and thus with lower extent of instrumental value, has also been confirmed in previous studies in Estonia. However, according to the current data, the gender differences in social participation do not amount to more than 5%.

Last but not least, ethnic differences will be examined. The social interaction and its more intensive or more expressive nature is often correlated with cultural differences, therefore one might expect that the differences will appear in one or another way also along this dimension, especially as all the differences presented so far have proved to be statistically significant at the level of $p < 0.05$.

To some surprise, ethnic nationality is the only of the dimensions explored in this chapter, which does not show visible differences in the social participation patterns. This might allude to the need to study further to see if some differences would be discovered at the level of the variables that were included in the indexes; if so, we could conclude there is something in the way these indexes were constructed, which balances the differences. On the other hand, there are some grounds to state that the patterns of social network participation and the creation of social capital are similar between Estonians and other nations living in Estonia. Perhaps it is still worth considering whether both groups contribute to one common social capital or there are a number of them emerging; or the question of the existence of bridges or links over the ethnic line. At least the mechanisms behind the creation of social resources are not differing by ethnic nationality.

Conclusion

The aim of this chapter was to explore the manifold concept of social capital, concentrating on the social capital acquired by participating in social networks at the individual level, which is seen to have a clear outcome also at the societal level. Attention was paid to the fact that social resources can be in the positive correlation with the economic progress. In a well-functioning state, the role of social resources is not very important in providing services to individuals, instead social participation could be the means to express but also help to increase trust between different sections of society.

It was noted that social networking creates three types of social capital: the bonding social networks based on strong close ties with relatives that bring benefits mostly to these who belong to the network, using the closed amount of resources that are there in the network of similar people. The other form, the bridging social capital, consists of weak ties, involving people from different social backgrounds and creating trust in people who are different from those among their strong ties. Thirdly, linking social capital is also created by the institutions that should help the most disadvantaged people to be more involved in the societal processes than they would be if they were relying only on their own strong or weaker ties. The last dimension was not part of the empirical analysis, while the first two were explored in order to see if there were any differences in the patterns of social participation across socio-demographic variables and if there were, whether these multiply or balance the existing social differences.

It was discovered that across the groups considered, there were some differences according to the extent to which people generate and maintain social capital at the societal level with their own everyday activities. The tendency is that participation in the creation of social capital is more than average among the younger; the more educated; the employed, and especially the higher white-collar workers and those belonging to higher income quintiles; and also among those living in Central Estonia, and in rural areas even a little more than in urban areas. The networks of women are a little more traditional in structure, but the difference is very small. There is also no visible difference between the social networking activity patterns of Estonians and those of other ethnic nationalities.

Differences were thus discovered across the dimensions considered and the conclusion could be drawn that those who are advantaged in other dimensions are the most advantaged in creating and making use of the desirable social capital as well. A distinctive trait would be the high capitalisation of social ties in the youngest age group, since compared to others they are usually considered to lack other forms of capital (e.g. material, cultural etc).

ANNEX

The social participation index

Question in the questionnaire	Answer categories	Index value
Please specify how often you meet some of your relatives who you do not live together with. / Please specify how often you meet the relatives of your spouse/partner who you do not live together with (excl. common children and grandchildren).	1 Almost every day	2
	2 At least once a week but not every day	
	3 At least once a month but not every week	1
	4 A few times a year but not every month	
	5 Less frequently	0
	6 I do not have relatives	
Do you have any close friends or persons who you can completely trust?	1 yes	2
	2 no	0
Who did you help for gratis? (several answers possible)	01 My parents	if none of those, then 0; if one, then 1; if 2 or more, then 2
	02 Parents or grandparents of a spouse	
	03 Son or daughter	
	04 Son-in-law or daughter-in-law (or partner of an adult child)	
	05 Grandchild	
	06 Sister or brother	
	07 Other relative	
Who has helped you for gratis? (several answers possible)	01 My parents	if none of those, then 0; if one, then 1; if 2 or more, then 2
	02 Parents or grandparents of a spouse	
	03 Son or daughter	
	04 Son-in-law or daughter-in-law (or partner of an adult child)	
	05 Grandchild	
	06 Sister or brother	
	07 Other relative	
Please specify how often you communicate with your friends, neighbours or colleagues in your free time	1 Almost every day	2
	2 At least once a week but not every day	
	3 At least once a month but not every week	1
	4 A few times a year but not every month	
	5 Less frequently	0
	6 I do not have friends, neighbours or colleagues	
Who did you help for gratis? (several answers possible)	08 Friend	if none of those, then 0; if one, then 1; if 2 or more, then 2
	09 Colleague or fellow student	
	10 Neighbour or acquaintance	
Who has helped you for gratis? (several answers possible)	08 Friend	if none of those, then 0; if one, then 1; if 2 or more, then 2
	09 Colleague or fellow student	
	10 Neighbour or acquaintance	
Are you a member of any of the organisations, associations or groups listed below? (mark each one)	01 Trade union	if none of those, then 0; if one, then 1; if 2 or more, then 2
	02 Occupational association, society, union	
	03 Political party (a youth party or a women's association)	
	04 Religious organisation	
	05 Sports association	
	06 Charity or health organisation (e.g. Red Cross)	
	07 Organisation of persons from the same age group (scouts, corporations etc)	
	08 Environmental protection organisation	
	09 Musical group, theatre troupe, choir or dance group	
	10 Housing or dwelling association, association of lessees	
	11 OTHER [SPECIFY].....	

The sum of answers to the first four questions gives the index of strong ties and the sum of the rest of the questions the index of weak ties.

The cumulative index of strong ties is subtracted from the cumulative index of weak ties. The result is coded as "orientation to strong ties rather than weak"; "orientation to strong and weak ties is the same"; "orientation to weak rather than strong ties"

Social participation is considered passive if the sum of both indexes (values in the range of 0...16) is 3 or less, active if the sum is 9 or more and the average activity in all other cases (in the range of 4...8)

A person is considered excluded from social life if both network indexes (values in the range of 0...8) have a value of 2 or less and socially active if the value of both indexes is higher than 3; in other cases he or she has an intermediate level of activity

The index encompasses the indexes of exclusion from social life and preference of strong or weak ties; based on this three social participation patterns can be delineated: the socially passive, who prefer strong networks or participate in both to the same extent; the socially active, who prefer networks of weak ties or participate in both to the same extent; those with intermediate social activity, who participate in both weak and strong networks to the same extent.

DEFINITIONS

Active social participation pattern	<i>A characteristic of a person with rather active social participation in both types of social networks and with preference either towards weak ties or with no preference.</i>
Adult	<i>A household member aged 16 or older (as at 1 January of the reference year) who is not a dependent child.</i>
Adult and child(ren)	<i>A household consisting of one adult and at least one dependent child.</i>
Amateur activities	<i>Singing, dancing, playing an instrument, acting, writing, filming and painting/drawing, either practised alone or in a group.</i>
At-risk-of-poverty rate	<i>The share of persons with an equalised yearly disposable income lower than the at-risk-of-poverty threshold.</i>
At-risk-of-poverty threshold	<i>60% of the equalised yearly disposable income of household members.</i>
Bonding social network	<i>A network, based mainly on kin relationships connecting persons who are close and similar to each other, which guarantees emotional well-being and creates a disposition to trust those who belong to the same group.</i>
Bridging social network	<i>A communication network, linking people from different background, which creates a more general disposition to trust those who belong to other groups.</i>
Cohort	<i>A group of people who have experienced the same event at the same time. If the experience is birth, it is a birth cohort.</i>
Couple aged 64 and less without children	<i>A household consisting of two members, both aged 64 and less.</i>
Couple without children, at least one partner is aged over 64	<i>A household consisting of two adults, at least one of them aged 65 or over.</i>
Couple with three or more children	<i>A household consisting of two adults and at least three dependent children.</i>
Couple with one child	<i>A household consisting of two adults and one dependent child.</i>
Couple with two children	<i>A household consisting of two adults and two dependent children.</i>
Cultural participation	<i>'Culture d'appartement' (reading, TV, etc.), 'culture de sortir' (cinema, performing arts, museums, etc.) and 'culture identitaires' (amateur groups, practices).</i>
Dependent child	<i>A household member aged 0–15 (as at 1 January of the reference year) or a household member aged 16–24 who is economically inactive and living with at least one parent.</i>
Disposable (net) income	<i>A sum of income from wage labour, benefits and losses from self-employment, property income, social transfers, regular inter-household cash transfers received and receipts for tax adjustment of which inter-household cash transfers paid, taxes on wealth and repayments for tax adjustment have been subtracted.</i>
Downward mobility	<i>The next generation moves to a class that is lower than that of their parents.</i>
Equalised income	<i>The total household income, which is divided by a sum of equivalence scales of all household members.</i>
Equivalence scale	<i>A weight designated to a household member depending on his/her age to reflect the joint consumption of a household.</i>
Expenditure decile	<i>One tenth of households ordered by monthly expenditure. The first or the lowest decile contains one tenth of households incurring the lowest expenditure, the second decile contains the next tenth and so on.</i>
Expenditure on recreation, leisure and entertainment	<i>Monetary and non-monetary expenditure on major durables for recreation and culture, recreational items and equipment, recreational and cultural services, newspapers, books and stationery, package holidays.</i>

Gini coefficient	<i>The relationship of the cumulative shares of the population arranged according to the level of equivalised disposable income, to the cumulative share of the equivalised total disposable income received by them.</i>
High but not maximal work intensity in a household	<i>A situation in which the work intensity of a household is greater than 0.5 but lower than 1.</i>
Higher white collar-workers	<i>Managers and professionals.</i>
Hobby groups	<i>A systematic and supervised way of being involved with a hobby.</i>
Household	<i>A group of persons living in the common main dwelling (at the same address), who share joint financial and/or food resources and whose members consider themselves to belong to the same household. A household can also consist of one member only.</i>
Household with children	<i>A household where there is at least one dependent child.</i>
Household without children	<i>A household where there are no dependent children.</i>
Income quintile	<i>One fifth of the population ordered by the equalised yearly disposable income. The first or the lowest quintile contains one fifth of the population receiving the lowest income, the second quintile contains the next fifth and so on.</i>
Inter-generational social mobility	<i>The degree to which the subsequent generation moves to a class that is different from that of their parents.</i>
Intermediate occupations	<i>Technicians, small proprietors and higher level blue-collar workers.</i>
Life expectancy	<i>The average remaining lifetime in years for persons who attain a given age if mortality remains unchanged according to the results of the life tables. At the age of 0 — the life expectancy at birth.</i>
Linking social network	<i>The social communication network stemming from the formal institutional structure of society, which is created through a vertical communication of officials (for example bank workers, policemen etc) and ordinary citizens.</i>
Maximal work intensity in a household	<i>A situation in which the work intensity of a household is 1.</i>
Medium social participation pattern	<i>The characteristic of a person with social participation at the medium level and no preference towards weak or strong ties.</i>
Most frequent activity status	<i>The activity status which characterised a person for more than 6 months in a year.</i>
Parental education	<i>Education of either a mother or a father, whichever is the highest.</i>
Passive social participation pattern	<i>The characteristic of a person who has low participation in bonding as well as in bridging networks and has more preference towards strong ties or is equally active in both.</i>
Quintile share ratio	<i>The sum of equalised yearly disposable income of the highest quintile divided by the sum of equalised yearly disposable income of the lowest quintile.</i>
Rural settlements	<i>Small towns and villages.</i>
Social class	<i>The social strata to which a person belongs. Here is used the European socio-economic classification. It proceeds from the current or, in the case of not working persons, from the last job.</i>
Social class of parents	<i>The social class of a mother or a father, whichever is the highest.</i>
Strong ties	<i>An individual's relationship with his or her relatives or very close friends.</i>
Structural mobility	<i>The mobility caused by expansion or contraction of social classes.</i>

<i>Tertiary education</i>	<i>Professional secondary education after secondary education, professional higher education, applied higher education, professional higher education, diploma study, bachelor's, master's or doctoral degree.</i>
<i>Transfers</i>	<i>Payments made by collectively organised schemes, government or local authorities with the intention to relieve the households or persons from the financial burden of a number of risks.</i>
<i>Upper secondary education</i>	<i>Professional secondary education after basic education, vocational education together with upper secondary education, professional secondary education after basic education, general secondary education or professional secondary education after secondary education.</i>
<i>Upward mobility</i>	<i>The subsequent generation moves to a class that is higher than that of their parents.</i>
<i>Urban settlements</i>	<i>Cities, cities without municipal status and towns.</i>
<i>Weak ties</i>	<i>Social relationships with acquaintances, colleagues, neighbours, school mates etc.</i>
<i>Wage quintile</i>	<i>One fifth of the wage employees ordered by disposable earnings. The first or the lowest quintile contains one fifth of the wage employees receiving the lowest wages, the second quintile contains the next fifth and so on.</i>
<i>Work intensity in a household</i>	<i>The total number of months spent by the working age household members (aged 16–64) in employment or self-employment during the income reference period relative to the maximum number of months the household members could have spent in employment or self-employment. The indicator ranges from zero (no working age member worked) to one (all working age members worked throughout the income reference period). Dependent children are not counted as working age household members.</i>
<i>Workers</i>	<i>Workers in sales and service, skilled and unskilled workers.</i>

KIRJANDUS BIBLIOGRAPHY

- Action on the Social Determinants of Health: Learning from Previous Experiences.* (2005). [www] http://www.who.int/social_determinants/strategy/en/CSDH_socialdet_backgrounder.pdf (30.04.2007).
- Afanasjev, J., Vardja, M. (2006). Tasemetööd: 6. klass. [www] http://www.ekk.edu.ee/statistika/tasemetqqd/tasemetood_6kl_analuusid_2006.pdf (30.04.2007)
- Ajakasutus. 1999–2000. *Time Use*. (2001). Tallinn: Statistikaamet.
- Allmendinger, J. (1989). *Educational Systems and Labor Market Outcomes.* — *European Sociological Review*, Vol 5, No 3, pp. 231–250.
- Barro, R. J., Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill.
- Beugelsdijk, S., Smulders, S. (2003). *Bridging and Bonding Social Capital: Which type is good for economic growth?* [www] <http://www.eea-esem.com/papers/eea-esem/2003/119/EEA2003.PDF> (06.05.2007).
- Bourdieu, P. (1973). *Cultural Reproduction and Social Reproduction.* — *Knowledge, Education, and Cultural Change.* / Ed. R. Brown. London: Tavistock, pp. 71–84.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital.* — *Handbook of Theory and Research in the Sociology of Education.* / Ed. J. G. Richardson. New York, London: Greenwood Press, pp. 241–258.
- Bowles, S., Gintis, H. (2002). *The Inheritance of Inequality.* — *Journal of Economic Perspectives*, Vol 16, No 3, pp. 3–30.
- Breen, R. (2004). *The Comparative Study of Social Mobility.* — *Social Mobility in Europe* / Ed. R. Breen, Oxford: Oxford University Press, pp. 1–16.
- Burt, R. (2001). *Structural Holes versus Network Closure as Social Capital.* — *Social Capital: Theory and Research.* / Eds. N. Lin, K. Cook, R. Burt. New York: Aldine de Gruyter.
- Chan, T. W., Goldthorpe, J. H. (2005). *The Social Stratification of Theatre, Dance and Cinema Attendance.* — *Cultural Trends*, Vol 14, No 3, pp. 193–212.
- CIA — *The World Fact Book*. (2007). [www] <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/2172.html> (30.04.2007).
- Coleman, J. (1988). *Social Capital in the Creation of Human Capital.* — *American Journal of Sociology*, Vol 94(S), pp. S95–S120.
- Cornia, AG., Court, J. (2001). *Inequality, Growth and Poverty in the Era of Liberalization and Globalization.* [www] <http://www.wider.unu.edu/publications/pb4.pdf> (30.04.2007).
- Davis, K., Moore, W. E. (1945). *Some Principles of Social Stratification.* — *American Sociological Review*, Vol 10, No 2, pp. 242–249.
- Dee, T. S. (2005). *A Teacher Like Me: Does Race, Ethnicity or Gender Matter?* — *American Economic Review*, Vol 95, No 2, pp. 158–165.
- Edwards, R., Silva, E. B. (2004). *Operationalizing Bourdieu on Capitals: A Discussion on 'the Construction of the Object'.* [www] http://www.ccsr.ac.uk/methods/publications/documents/WP7_000.pdf (03.05.2007).
- Eesti teatristatistika 2005. (2007). Tallinn: Eesti Teatriliidu Teabekeskus.
- Elukestva õppe strateegia 2005–2008 (2005). [www] <http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=3810> (30.04.2007)

- Entwisle, D. R., Alexander, K. L., Steffel Olson, L. (1994). *The Gender Gap in Math: Its Possible Origins and Neighborhood Effects*. — *American Sociological Review*, Vol 59, No 6, pp. 822–838.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H. (1987). *Commonality and Variation in Social Fluidity in Industrial Nations: The Model of Core Fluidity Applied*. — *European Sociological Review*, Vol 3, No 2, pp. 145–166.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H. (1992). *The Cosntant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (2006). *Social Inheritance and Equal Opportunity Policies*. — *Education, Globalization & Social Change*. / Eds. H. Lauder, P. Brown, J-A. Dillabough and A. H. Halsey. Oxford University Press, pp. 398–407.
- Euroopa sotsiaaluuringu 2004 Eesti raport (2005). [www] http://www.tai.ee/failid/ESS04_Eesti_raport_uus.pdf (03.05.2007).
- European Social Survey. [micro-data] <http://naticent02.uuhost.uk.uu.net> (30.04.2007).
- Eurostat. (2006). *EU-SILC UDB 2004*. [CD].
- Eurostat database. [electronical database]. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_30298591&_dad=portal&_schema=PORTAL [30.04.2007].
- Facts & Figures 2006. (2007). [Information sheet]. Tallinn: Estonian Film Foundation.
- Featherman, D. L., Hauser, R. M. (1978). *Opportunity and Change*. New York: Academic Press.
- Gerber, T. P., Hout, M. (1995). *Educational Stratification in Russia During the Soviet Period*. — *American Journal of Sociology*, Vol 101, No 3, pp. 611–660.
- Goldthorpe, J. H. (2000). *On Sociology: Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Grootaert, C. (1998). *Social Capital: The Missing Link?* [www] <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-03.pdf> (03.05.2007).
- Grootaert, C., van Bastelaer, T. (2001). *Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings and Recommendations from the Social Capital Initiative*. [www] <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-24.pdf> (03.05.2007).
- Grusky, D. B. (2001). *The Past, Present, and Future of Social Inequality*. — *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. / Ed. D. B. Grusky, Boulder: Westview, pp. 1–51.
- Habicht, T. (2003). Tervise piirkondlik ebavõrdsus. — Eesti regionaalarengu sotsiaal-majanduslik käsitus. / Toim. H. Kaldaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 91–131.
- Habicht, J., Kunst, A. E. (2005). *Social Inequalities in Health Care Services Utilisation after Eight Years of Health Care Reforms: a Cross-Sectional Study of Estonia, 1999*. — *Social Science and Medicine*, Vol 60, No 4, pp. 777–787.
- Habicht, J., Xu, K., Couffinhal, A., Kutzin, J. (2006). *Detecting Changes in Financial Protection: Creating Evidence for Policy in Estonia*. — *Health Policy and Planning*, Vol 21, No 6, pp. 421–431.
- Haезewindt, P. (2004). *Education, Taining and Skills*. — *Focus on: Social Inequalities*. / Eds. P. Babb, J. Martin, P. Haезewindt, London: Office for National Statistics, pp. 8–24.
- Hagenaars, A., de Vos, K., Zaidi, A. (1994). *Poverty Satatistcs in the Late 1980s*. Luxembourg: Eurostat.
- Hakman, T., Kivirähk, J., Kolga, V. (2001). Kahe valla sotsiaalse kapitali kvalitatiivne uuring. — Eesti inimarengu aruanne 2001. / Toim. R. Vetik, Tallinn: TPÜ RASI, lk 77–80.

Haridus Eestis. (1990). Tallinn: Statistikaamet.

Helemäe, J., Saar, E., Vöormann, R. (2000). Kas haridusse tasus investeerida. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Jesse, M., Habicht, J., Aaviksoo, A., Koppel, A., Irs, A., Thomson, S. (2004). *Health Care Systems in Transition: Estonia*. [www] <http://www.euro.who.int/document/e85516.pdf> (30.04.2007).

Judge, K., Platt, S., Costongs, C., Jurczak, K. (2006). *Health Inequalities: A Challenge for Europe*. [www]. http://www.dh.gov.uk/prod_consum_dh/groups/dh_digitalassets/@dh/@en/documents/digitalasset/dh_4121583.pdf (30.04.2007).

Järve, M. (2004). Eestlaste kultuuritarbija tüübid: kultuuriaktiivsus ja majanduslik heaolu. — Akadeemia, nr 7, lk 1562–1580.

Kalmus, V., Lauristin, M., Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2004). Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kasemets, A., Raudsaar, M. (2004). Eesti osalusdemokraatia proovikivi: poliitiline aktiivsus ja usaldus. — Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. / Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, lk 217–230.

Kasmel, A., Helasoja, V., Lipand, A., Prättälä, R., Klumbiene, J., Pudule, I. (2004). *Association Between Health Behaviour and Self-Reported Health in Estonia, Finland, Latvia and Lithuania*. — *European Journal of Public Health*, Vol 14, No 1, pp. 32–36.

Kreitzberg, M. (2006). Leibkonna kulutused ja tarbimine. — Leibkonna elujärg. 2005. *Household Living Niveau*. / Toim S. Linnas. Tallinn: Statistikaamet, lk 35–47.

Kunst, A. E., Leinsalu, M., Habicht, J., Kasmel, A., Niglas, K. (2002a). *Social Inequalities in Health in Estonia. Technical Document*. [www] [http://www.sm.ee/est/HtmlPages/kunstII/\\$file/kunstII.pdf](http://www.sm.ee/est/HtmlPages/kunstII/$file/kunstII.pdf) (30.04.2007).

Kunst, A. E., Leinsalu, M., Kasmel, A., Habicht, J. (2002b). *Social Inequalities in Health in Estonia. Main Report*. Tallinn: Ministry of Social Affairs of Estonia.

Leinsalu, M. (2002). *Social Variation in Self-Rated Health in Estonia: A Cross-Sectional Study*. — *Social Science & Medicine*, Vol 55, No 5, pp. 847–861.

Leinsalu, M., Vagero, D., Kunst, A. E. (2003). *Estonia 1989–2000: Enormous Increase in Mortality Differences by Education*. — *International Journal of Epidemiology*, Vol 32, No 6, pp. 1081–1087.

Loogma, K. (1998). Kas haridussüsteem integreerib või murendab ühiskonda. — Eesti inimarengu aruanne 1998. / Toim. E. Terk, Tallinn: ÜRO Arenguprogramm, lk 17–24.

Lucas, S. R. (2001). *Effectively Maintained Inequality: Education Transitions, Track Mobility, and Social Background Effects*. — *American Journal of Sociology*, Vol 106, No 6, pp. 1642–1690.

Lõhmus, M., Lauristin, M., Salupere, R. (2004). Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused. — Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. / Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 97–130.

Lõpueksamite ja tasemetööde statistika. (2006). [www] <http://www.ekk.edu.ee/statistika/index.html> (30.04.2007).

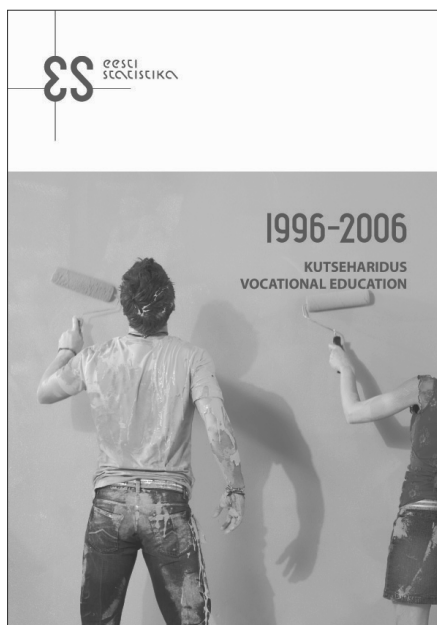
Mach, B. W. (2004). *Intergenerational Mobility in Poland: 1972-88-94*. — *Social Mobility in Europe*. / Ed. R. Breen, Oxford: Oxford University Press, pp. 270–286.

Mackenbach, J., Bakker, M. (Eds.) (2002). *Reducing Inequalities in Health: A European Perspective*. London: Routledge.

Mackenbach, J. P. (2006). *Health Inequalities: Europe in Profile*. [www] http://www.fco.gov.uk/Files/kfile/HI_EU_Profile,0.pdf (30.04.2007).

- Martin, C. L., Wood, C. H., Little, J. K. (1990). *The Development of Gender Stereotype Components*. — *Child Development*, Vol 61, No 6, pp. 1891–1904.
- Martin, J. (2004). *Introduction*. — *Focus on: Social Inequalities*. / Eds. P. Babb, J. Martin, P. Haezwindt, London: Office for National Statistics, pp. 2–6.
- Misiunas, R. J., Taagepera, R. (1993). *The Baltic States. Years of Dependence 1940–1990*. London: Hurst & Company.
- Narayan, D. (1999). *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*. [www] http://poverty2.forumone.com/files/12049_narayan.pdf (03.05.2007).
- Nigul, A. (2004). Elulaad Eestis. — Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. / Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 83–96.
- Pandis, M., Jukk, H. (2006). Tasemetööd: 3. klass. [www] http://www.ekk.edu.ee/statistika/tasemetqqd/tasemetood_3kl_%20analuu.pdf (30.04.2007).
- Parkin, F. (1979). *Marxism and Class Theory*. New York: Columbia University Press.
- Parming, T. (1972). *Population Changes in Estonia, 1935–1970*. *Population Studies*, Vol 26, No 1, pp. 53–78.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster.
- Rand, D. (2007). Tubaka tarvitamisega seotud olukord Eestis. [www] http://www.tai.ee/failid/Tubaka_olukord_UEN_idele.doc (30.04.2007).
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
- Removing Social Barriers and Building Social Institutions*. (2001). [www] <http://www1.worldbank.org/prem/poverty/wdrpoverty/report/ch7.pdf> (03.05.2007).
- Rooväli, L., Kiivet, R. A. (2006). *Geographical Variations in Hospital Use in Estonia*. — *Health and Place*, Vol 12, No 2, pp. 195–202.
- Rose, R. (1998). *Getting Things Done In An Anti-Modern Society: Social Capital* [www] <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-06.pdf> (03.05.2007).
- Rosenblad, Y. (2006). Kultuuritarbimine, 2004. — Eesti Statistika Kuukiri. *Monthly Bulletin of Estonian Statistics*, nr 1, lk 7–26.
- Rummo-Laes, T.-L. (2004). Kultuur kõigile? Sotsiaaldemograafiliste tegurite mõju kultuuri tarbimisele ja kultuurielus osalemisele Eestis. Eesti humanitaarinstituudi ühiskonnateooria õppetool. [Magistritöö]. Tallinn.
- Saar Poll. (2003). Elanikkonna kultuuritarbimise uuringu aruanne. [www] <http://www.saarpoll.ee/kultuur2003.php> (24.04.2007)
- Saar Poll. (2006). Kultuuritarbimise uuringu aruanne. [www] <http://www.kul.ee/index.php?path=0x1293> (24.04.2007)
- Sen, A. (2000). *Development as Freedom*. New York, Random House, Inc.
- Special Eurobarometer 273/ Wave 66.3. European Social Reality* (2007). [www] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_273_en.pdf (30.04.2007).
- Steele, C. M. (1997). *A Threat in the Air: How Stereotypes Shape Intellectual Identity and Performance*. — *American Psychologist*, Vol 52, No 6, pp. 613–629.
- Swift, A. (2004). *Would Perfect Mobility be Perfect?* — *European Sociological Review*, Vol 20, No 1, pp. 1–11.
- The Health for All policy framework for the WHO European Region: 2005 update*. (2005). *European Health for All Series No. 7*. Copenhagen: World Health Organization.

- Tigasson, K.-R. (13.05.2006). Robert Putnam: Miks peaksime naabritega rohkem rääkima? — Eesti Päevaleht.
- Tiit, E.-M. (2006). Vaesuse suundumused Eestis aastail 2000–2004. Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium, AS Resta.
- Titma, M. (1996). *Estonia: A Country in Transition*. — *International Journal of Sociology*, Vol 26, No 1, pp. 44–75.
- Townsend, P., Davidson, N., Whitehead, M. (1982). *Inequalities in Health (The Black Report and the Health Divide)*. London: Penguin.
- Tumin, M. M. (1953). *Some Principles of Social Stratification: A Critical Analysis*. — *American Sociological Review*, Vol 18, No 4, pp. 387–394.
- UNESCO (2002). *UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity*. Paris: UNESCO.
- UNU-WIDER (2006). *The World Distribution of Household Wealth*. [www]
<http://www.wider.unu.edu/research/2006-2007/2006-2007-1/wider-wdhw-launch-5-12-2006/wider-wdhw-press-release-5-12-2006.pdf> (30.04.2007).
- Vörk, A., Paulus, A. (2007). Peredele suunatud rahaliste toetuste mõju vaesuse leevendamisele Eestis. [www]. http://www.praxis.ee/data/VorkPaulus_Peretoetusedjavaesus.pdf (30.04.2007).
- Whitehead, M. (1990). *The Concepts and Principles of Equality and Health*. Copenhagen: World Health Organization.
- Whitehead, M., Dahlgren, G. (2006). *Levelling Up (Part 1): A Discussion Paper on Concepts and Principles for Tackling Social Inequities in Health*. [www]
<http://www.euro.who.int/document/e89383.pdf> (30.04.2007).

Ilmunud on analüütiline kogumik

Kutseharidus. 1996–2006.
Vocational Education

Kogumik kajastab kutseharidussüsteemi muutusi, kutseõppeasutuste, kutseharidust omandavate õpilaste, vastuvõetute ja lõpetanute statistikat ning kutseharidusega inimeste palka ja olukorda tööturul. Väljaandest leiab ka võrdlusi teiste riikidega.

Hind 149 krooni

The analytical publication

Kutseharidus. 1996–2006.
Vocational Education

has been published.

The publication discusses changes in vocational education system, statistics of vocational education institutions, of students, admittance and graduates, the earnings and situation of the people with vocational education in the labour market. Comparisons with other countries have been provided.

Price 19 EUR

Statistikaameti väljaanded tutvumiseks ja müügil

Statistikaameti teabekeskustes:

Endla 15, 15174 Tallinn, I korrus, tel 625 9249

Ülikooli 1, 51003 Tartu, II korrus, tel 625 8484

Publications of Statistics Estonia for reading and on sale
in the Information Centres of Statistics Estonia:

15 Endla Str, 15174 Tallinn, ground floor, tel +372 625 9249

1 Ülikooli Str, 51003 Tartu, 1st floor, tel +372 625 8484